આશ્રવ અધિકાર

દિવ્યસ્વભાવ નિજ છે, આભાસભાવ થકી ન્યારા;
દયા સિદ્ધ પરમાત્મા, જુઓ તેને, દેખો આશ્રવ.

ઉત્થાનિકા: ~~[illegible]~~ પ્રથમ ગીતાર્થ કહે છે કે 'હવે આસ્રવ પ્રવેશ કરે છે.'

- જેમ નૃત્યના અખાડામાં નૃત્ય કરનાર માણસ સ્વાંગ ધારણ કરીને પ્રવેશ કરે છે તેમ અહીં આસ્રવનો સ્વાંગ છે. તે સ્વાંગને યથાર્થ જાણનારું સમ્યગ્જ્ઞાન છે; તેના મહિમારૂપ મંગલ કરે છે.

ગાથા ૧૧૩

(હરિગીત)

આલોક સમરાંગણ મહીં મહમત્ત આસ્રવમાત્ર જે,
સહજે જ તે છે જ્ઞાનરૂપ ધનુર્ધર અને હણે;
ઉદાર છે આત્યંત એવો ઉદય દુર્જય જ્ઞાનનો,
ગંભીર છે, અતિ ધીર છે, એ ઉદય જ્ઞાન તણો અહો! ૧૧૩.

ટીકાર્થ: હવે સમરાંગણમાં આલોકના, મહા મદથી ભરેલા મદમાત્ર આસ્રવને આ દુર્જય જ્ઞાન ઉત્પાદકની જાત છે - કે જે જ્ઞાનરૂપ ઉત્પાદકોનો મહાન ઉદય ઉદાર છે (અર્થાત્ આસ્રવને જીતવા માટે જેટલો પુરુષાર્થ જોઈએ તેટલો પૂરો પાડે એવો છે) અને ગંભીર છે (અર્થાત્ જેનો પાર ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનો પામી શકતા નથી એવો છે).

ભાવાર્થ: અહીં નૃત્યના અખાડામાં આસ્રવનો પ્રવેશ થયો છે. નૃત્યમાં અનેક રસનું વર્ણન હોય છે તેમ અહીં રસવાળા અધિકાર પછી શાંત રસમાં વીર રસને પ્રધાન કરીને વર્ણન કર્યું છે કે 'જ્ઞાનરૂપ ઉત્પાદકો આસ્રવને જીતે છે. આત્મા જ્ઞાનને જાણીને મહોન્મત્ત થયેલો આસ્રવ સંગ્રામની ભૂમિમાં આવીને ખડો થયો; પરંતુ જ્ઞાન તો તેના કરતાં વધારે બળવાન થઈને છે તેથી તે આસ્રવને જીતી લે છે અર્થાત્ અંતર્મુહૂર્તમાં તેનો નાશ કરી વિજયવંત ઉપજાવે છે. એવું જ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે.

સારાંશ: • જેમ વહાણમાં છિદ્ર હોય અને પાણી આવે તેમ આત્મામાં પુણ્ય અને પાપના ભાવ
(પ.નં. ૨૪૩) [થાય] એ ભાવઆસ્રવ છે અને એનાથી પરમાણુ આવે એ દ્રવ્યાસ્રવ છે. એવા મુનિવરોને વિકલ્પોને નાશ કરી અંતર્મુખ મારા ચૈતન્યની આશ્રયે નમસ્કાર કરું છું. મારા સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ જાગે અને આનંદમાં આવે તે મારે નમસ્કાર નિમિત્ત થઈ કરું છું.

- પુણ્ય અને પાપના ભેદભાવ તે આસ્રવ અંતરે તથા આદરણીય નથી. જેનાથી તથા આદરણીય આવે એ તો ધર્મ નથી.

- સમ્યગ્દર્શન થતાં એમ સાધે સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં એ જ્ઞાનની ધારાએ કહે છે કે રાગનો નાશ કરવાનો જેટલો પુરુષાર્થ જોઈએ એટલો તૈયાર થઈને જ કામ કરે છે. [માટે] 'ઉદાર છે.' [વળી] 'ગંભીર છે' જેનો પાર પામવો અસંદિગ્ધ છે. પ્રભુનો જ્ઞાન-વિકાસ અપાર છે. જેનો પાર અલ્પજ્ઞાની પામી શકતા નથી.

(પ્ર.નં.૨૪). (ભાવાર્થ:-) 'અહો' નૃત્યના અખાડામાં આસ્રવે પ્રવેશ કર્યો...'
શુભ અશુભભાવ એ બંધ અધ્યક્ષ છે. મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ બધાં આસ્રવ છે, નવા આવરણનું કારણ છે.

- આસ્રવ એટલે પુણ્ય-પાપના પરિણામે પ્રવેશ કર્યો.
- નૃત્યમાં અનેક રસનું વર્ણન હોય. અહો રસવાર અનંતર વડે શાંત રસમાં વીર રસને પ્રધાન કરી વર્ણન કર્યું છે કે જ્ઞાનરૂપી ભાગાવલી આસ્રવને જીતે છે.
- જ્ઞાનરૂપી ભાગાવલી- જ્ઞાયકભાવ ધ્રુવભાવ સદૈવ નિત્ય ભાવ, એવું જે આત્માનું સ્વરૂપ એનું જ્ઞાન. શાસ્ત્રજ્ઞાન કે ભાષાજ્ઞાનની વાત અહીં નથી. આત્મજ્ઞાન(ની વાત છે)
- આત્મા જે ત્રિકાળી ધ્રુવ સિદ્ધાંત પ્રભુ! જ્ઞાતા, સત્યાર્થ-એનું જ્ઞાન, એનું દર્શન અને એમાં લીનતા- એ જ્ઞાનરૂપ ભાગાવલી. (અર્થાત્) અંતર્મુખી અંતર જ્ઞાનની ધારા
- શુદ્ધ સ્વભાવનો જો આશ્રય લીધો, સમ્યગ્દર્શને, એ અંતર્મુખી અંતર જ્ઞાનધારા, શુદ્ધની ધારા વધતી જાય છે. આત્માના જ્ઞાન અને આનંદની દશાનો જેમ જેમ ઉત્પાદ થતો જાય છે તેમ તેમ પુણ્ય-પાપના પરિણામનો વ્યય થાય, નાશ થાય છે.
- 'આખા જગતને જીતીને મહોન્મત્ત થયેલો આસ્રવ સંગ્રામની ભૂમિમાં આવીને ખડો થયો; પરંતુ જ્ઞાન તો તેના કરતાં વધારે બળવાન થઈને છે..
- આસ્રવ તે છે કે મેં મારા સ્વભાવમાંથી નિજને ખસવા દીધા નહિ. ઘેર પરની દિશાનો ભાવ આવે એ રાગ છે. રાગ પણ મને લાભ કરશે, એવો જે મિથ્યાત્વ અભિપ્રાય, એને દાર્ઢ થયો કે, મેં તો આવા મહોત્સાહ તેડી નાખ્યા છે.
- ભગવાન આત્માના સ્વભાવમાં અનંત અનંત વીર્ય એને અનંત પુરુષાર્થ ભર્યો છે. અનાદિ જ્ઞાતારૂપસ્વરૂપ જ એનો સ્વભાવ છે. એનો આશ્રય લઈને એના અવલંબે જે જ્ઞાતારૂપના પ્રકાર થાય તે જ્ઞાતારૂપ આસ્રવ કરતાં પણ મહા બળવાન છે.
- 'તેણે તે આસ્રવને જીતી લીધે અર્થાત્ અંતર્મુહૂર્તમાં કર્મનો નાશ કરી વિજયવાન થયો છે. એવું જ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે.'
- અહો તો કોણ હતું એવું છે! સમ્યગ્દર્શન થયું કે પ્રગટિત પ્રભુ આત્મા છે. એનો અનુભવ થયો. અનુભવ કરતાં એને અનુસરીને દશા થઈ. એ અનુભવ દ્વારા આસ્રવને જીતી અને નિર્વિકલ્પ અનુભવ દ્વારા 'કર્મનો નાશ કરી વિજયવાન થયો છે.'
- કુંદકુંદાચાર્ય, અમૃતચંદ્રાચાર્ય-એ બધા પંચમ આરાના સાધુ. એ એમ કહે છે કે, આત્માના સ્વભાવના કારણે એને મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષનો અંશ તો રાખ્યો છે પરંતુ એના પૂર્ણતા, આત્માની આશ્રયના બળે કર્મનો નાશ કરીને વિજયવાન બનશું.
- એવું જ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે- જ્ઞાન એટલે ભગવાનઆત્મા, એની પરિણતિ જે શુદ્ધ, એને અહીં જ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું છે. એ શુદ્ધ પરિણતિ દ્વારા અશુદ્ધ આસ્રવને જીતી એને વિજયવાન કરાવે છે.

દિશા ૧૧૩ : ધર્મચિંતન

(૧) જોડતાં જોડો :-

1. જ્ઞાનરૂપ ઉપાસનાની 'ઉદ્ગાર' છે.	A. જેનો પાર ઉત્પત્તિ કાળે પામી શકાતો નથી.
2. જ્ઞાનરૂપ ઉપાસનાની 'ગંભીર' છે.	B. આત્માને જાણવા માટે જેનાં પુરુષાર્થ કરેલાં તેનાં પૂરો પાડે એવો છે.
3. દ્રવ્યાસ્રવ	A. કર્મપરમાણુઓનું આવવું
4. ભાવાસ્રવ	B. પુણ્ય-પાપના ભાવ.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1. આસ્રવ અધિકારના મંગલાચરણનો આ ક્રમ છે.
2. આ ક્રિયામાં સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા બતાવ્યો છે.
3. આસ્રવોને [સંયુક્તિઓ] જાણી તેનાં ક્રિયાજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે.
4. જે આસ્રવનું કારણ તેષ તે ધર્મનું કારણ ન હોઈ શકે.
5. અહીં આસ્રવને જાણી લેનાર 'જ્ઞાન'નો અર્થ [સમયસારની પાંચમી ગાથામાં કહેલાં] 'આત્માનું સ્વરૂપ, પૂર્ણનું અખંડપણ તથા પરાપર ગુરુનો ઉપદેશ'- એમ થાય છે.
6. અહીં આસ્રવને જાણી લેનાર 'જ્ઞાનરૂપ ઉપાસનાની'નો અર્થ 'ત્રિકાળી જ્ઞાયકભાવ, ધ્રુવભાવ, નિત્યભાવ'- એમ થાય છે.
7. અહીં જ્ઞાયક આત્માની શુદ્ધ પરિણતિને 'જ્ઞાનરૂપ ઉપાસનાની' ઉપમા આપવામાં આવી છે.
8. જ્યારે, સત્યાર્થ, ત્રિકાળી ધ્રુવ સિદ્ધાંત પણ- એનું જ્ઞાન, એનું દર્શન અને એમાં લીનતા એટલે જ જ્ઞાનની એક નહીં એક ધારા- એને અહીં 'જ્ઞાનરૂપ ઉપાસનાની' કહી છે.
9. 'આસ્રવ આપણા જ્ઞાનને જાણીને નક્કી થયો છે'- આ કથન મુખ્યપણે અશુભ ભાવથી ધર્મ માનનારા પુરુષો પર આચાર્યે અત્યંત તીક્ષ્ણ મર્મભેદી જ્ઞાન સંબંધ કરવામાં આવ્યું છે.
10. શુભ રાગથી ધર્મ થાય એવી માન્યતાવાળા જ્ઞાનમાં જેનને ધર્મના કહેવામાં આવે છે એવા પુરુષો પર આચાર્યે મર્મભેદી જ્ઞાન સંબંધ ઉપરાંત કથન કરવામાં આવ્યું છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે આસ્રવનું સ્વરૂપ કહે છે:-

ગાથા:- મિથ્યાત્વ ને અવિરતિ, કષાયો, યોગ સૌ અસૌ છે,
એ વિવિધ તેહ જીવનાં, જીવના અનન્ય પરિણામ છે; ૧૬૪.

વળી તેહ દ્રવ્યાવરણાદિક કર્મનું કારણ બને,
તે તેનું પણ જીવ બને જ રાગદ્વેષાદિક કરે. ૧૬૫

ગાથાર્થ: મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ - એ આસ્રવો સૌ (અર્થાત્ બંધના વિકાર) પણ છે અને અસૌ (અર્થાત્ પુદ્ગલના વિકાર) પણ છે. વિવિધ ભેદવાળા સૌ આસ્રવો - કે જેઓ જીવમાં હોવાની શક્યતા છે તેઓ - જીવના જ અનન્ય પરિણામ છે. વળી અસૌ આસ્રવો દ્રવ્યાવરણ આદિ કર્મનું કારણ (નિમિત્ત) થાય છે અને તેમને પણ (અર્થાત્ અસૌ આસ્રવોને પણ કર્મબંધનું નિમિત્ત થવામાં) રાગદ્વેષાદિ ભાવ કરનારો જીવ કારણ (નિમિત્ત) થાય છે.

ભાવાર્થ:- દ્રવ્યાવરણાદિ કર્મોના આસ્રવણનું (- આગમનનું) કારણ તો મિથ્યાત્વાદિકના વિકારરૂપ પુદ્ગલના પરિણામ છે, માટે તે ખરેખર આસ્રવો છે. વળી તેમને કર્મઆસ્રવણના નિમિત્તરૂપ થવાનું નિમિત્ત જીવના રાગદ્વેષમોહરૂપ (અજ્ઞાનમય) પરિણામ છે માટે રાગદ્વેષમોહ જ આસ્રવો છે. તે રાગદ્વેષમોહને સિદ્ધિકર પણ કહેવામાં આવે છે. તે રાગદ્વેષમોહ જીવને અજ્ઞાન-અવસ્થામાં જ હોય છે. મિથ્યાત્વ સહિત જ્ઞાન જ અજ્ઞાન કહેવાય છે. માટે મિથ્યાદૃષ્ટિને અર્થાત્ અજ્ઞાનીને જ રાગદ્વેષમોહરૂપી આસ્રવો હોય છે.

ટીકાર્થ:- (ટીકા): 'આ જીવમાં રાગ, દ્વેષ અને મોહ - એ આસ્રવો પોતાના પરિણામના નિમિત્તે થાય છે માટે તેઓ જડ નહિ હોવાથી સિદ્ધાન્ત છે (- જેમાં સૌન્દર્યનો આભાસ છે એવા છે, સિદ્ધિકર છે).'

(પ્ર.ન.૨૭૭)

- [જીવની] પર્યાયમાં જે રાગ અને દ્વેષ છે એ જીવના પરિણામ છે. પોતાની પરિણતિને કારણે આસ્રવો થયા છે, કર્મને લઈને નહિ. કર્મ જડ છે, અજીવ છે અને આ પરિણામ જીવે કીધાં કર્યાં, તે જીવના પરિણામ જીવ છે. કર્મનો ઉદય આવે એટલે આત્માને રાગ-દ્વેષ કરવા પડે - એ વાત આચાર્ય ના પાડે છે. ચારે આત્મામાં રાગ-દ્વેષ, દયા, દાન, વ્રત, તપ, નિયમ, પુણ્ય-પાપ ભાવ થાય એ ચારે પરિણામનાં કારણ છે, કર્મના ઉદયથી ચારેમાં પરિણામન થાય એમ નહિ કેમ કે કર્મના ઉદય જડ છે અને આ સૌન્દર્યના અનુભવ સિવાયનો પરિણામ છે.
- જીવે કેવાં [જીવના વિકારને] પુદ્ગલના કહે છે, કેમ કે તે પુદ્ગલના નિમિત્તે નિષ્પન્ન થયેલા છે. આત્માના અનંત ગુણોમાં એક પણ ગુણ એવો નહિ કે તે વિકાર કરે, એટલે તેની પર્યાયમાં જે વિકાર થાય છે તે સ્વભાવની દૃષ્ટિ કરાવવા એ પુદ્ગલના છે એમ કહીને કહી નાખે છે.
- રાગ દ્વેષ મોહ તે જડ નહિ હોવાથી સિદ્ધાન્ત છે - સૌન્દર્યનો આભાસ છે (એવા) પરિણામ છે.
- પ્રશ્ન:- દૃષ્ટિ ન હોય તોય રાગ થઈ આવે છે, એનું શું?

ઉત્તર: રાગ એટલે શું જ ઇચ્છા છે

- પ્રશ્ન: રાગ, દ્વેષ આદિ વિકારી ભાવોને પહેલા અધિકારમાં તો અકષાયનું કહ્યું છે
ઉત્તર: પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવની દૃષ્ટિ કરવા સે વિકારની ઉત્પત્તિ પુદ્ગલને કરતો થઇ માટે એને અકષાય કહ્યા. નિમિત્તને આધીન થઇને થયા [નહિ] તેને અકષાય કહ્યાં, પણ છે તો આત્માની પર્યાયમાં થતા પોતાના પરિણામનો અપરાધ છે.
- પ્રશ્ન: નિશ્ચય એ શું છે?
ઉત્તર: એ આશ્રુદ્ધ નિશ્ચય છે. એ કાયની પર્યાયમાં છે. શુદ્ધ નિશ્ચયની દૃષ્ટિ કરવા સે ~~વિકારની ઉત્પત્તિ પુદ્ગલને કરતો થઇ એવું કહેવું વ્યવહાર કહેવું.~~
પરિણામ પુદ્ગલના છે એમ કરીને કહી નાખવા માટે કહ્યું.
- અશુદ્ધ નિશ્ચય તો ક વ્યવહાર કહો, એ એની પર્યાયમાં થાય છે. એના પરિણામ [એના] પરિણામને કરતો થાય છે, પરને કરતો સિદ્ધ નહિ.
- હવે એનો વિસ્તાર(ક્ર છે). 'મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ — એ પુદ્ગલપરિણામો જ્ઞાનાવરણાદિ પુદ્ગલકર્મના આસ્રવવાનાં (-આવવાનાં) નિમિત્ત હોવાથી...' જૂનાં જડ કર્મ, એ નવા કર્મને આવવાનું નિમિત્ત છે. જૂનાં જડ કર્મ- મિથ્યાત્વ, અવ્રત, કષાય, યોગ પુદ્ગલપરિણામ સે [નવા] જ્ઞાનાવરણાદિ પુદ્ગલકર્મના આસ્રવના નિમિત્ત હોવાથી ખરેખર એ પૂર્વના કર્મનો ઉદય છે એ આસ્રવો છે
- અને તેને (મિથ્યાત્વાદિ પુદ્ગલપરિણામોને) કર્મ-આસ્રવવાના નિમિત્તપણાનું નિમિત્ત રાગદ્વેષ મોહ છે — કે જેઓ અજ્ઞાનમય આત્મપરિણામો છે.
- જૂના કર્મ જે જડ છે, એ નવા કર્મના આસ્રવનું નિમિત્ત કહ્યું, પરંતુ એ નિમિત્ત ક્યારે થાય? કે, જ્યારે આત્માને રાગ-દ્વેષ, મોહ થાય. જ્યાં રાગ-દ્વેષ-મોહ [એ] નિમિત્ત ન થાય તો જૂનું કર્મ નવાનું આસ્રવવા કરતા થાય નહિ.
- એટલે જીવ [જો] રાગ-દ્વેષ અને મોહ કરે તો જૂના કર્મને નવા [કર્મ] આવવાનું નિમિત્ત કહેવામાં આવે, પરંતુ [જો] જીવ રાગ-દ્વેષ-મોહ ન કરે તો જૂના કર્મને નવા [કર્મ] આવવાનું [નિમિત્ત] કરતા પણ કહેવાય નહિ. [જો તો]
- એટલે રાગ-દ્વેષ-મોહ કરે તો જૂના કર્મને નવા કર્મનું નિમિત્ત કરતા કહેવાય. રાગ-દ્વેષ ન કરે તો જૂનું કર્મ નવા કર્મનું આવવાનું નિમિત્ત પણ છે નહિ.
- જયસેના આચાર્યની ટીકામાં છે ક, જો હૃદયમાં શાનું હોય તો ઉદય તો કરતો છે. તો કહી બંધરહિત થઇ શકે નહિ. પરંતુ હૃદયમાં રાગ-દ્વેષ-મોહ ભાવ ન કરે તો છૂટી જાય.
- એક સિદ્ધાંત: જીવ જો રાગ-દ્વેષ-મોહપણે પરિણમે તો તે પરિણામનું કરતા જીવ થાય, પરંતુ એ પરિણામે તો [તે પરિણામનું] કર્મનું કરતા કહેવાય, એમ નહિ.
- એ એનો કર્તા કોણ? અને કર્મ એનો કર્તા કોણ? આનાદિ અનંત વસ્તુ સ્વાંગ છે.
- [જીવ] રાગ-દ્વેષ-મોહ ન કરે તો જૂના કર્મ નવાનું કરતા થાય નહિ અને જોઇ ખરી જાય. જૂનું કર્મ એ ઇ ખરી જાય, નવું તો આવે નહિ.
- રાગ-દ્વેષ-મોહ એ જીવના અજ્ઞાનમય પરિણામ છે, એ કંઇ જડના પરિણામ નહિ. કર્મનો ઉદય એ એ જડના પરિણામ છે. જ્ઞાનીને તો રાગ-દ્વેષ-મોહ છે નહિ. રાગાદિ

દેખ જાનનારા એવા મિથ્યાદૃષ્ટિ-અજ્ઞાનીના અજ્ઞાન પરિણામ જૂના કર્મને નિમિત્ત થાય છે, ત્યારે જૂનું કર્મ નવા [કર્મના આસ્રવણ]ને નિમિત્ત થાય છે.

- ૧૬૭૧ની સાલ-૬૪ વર્ષ પહેલાં સ્વતોગટનું 'સમયસાર' સૂત્ર છે. ૧૬૭૧ મોક્ષે જાય અને અહીં ગાથાની ટીકા છે. અને ૧૭ વાર વાંચ્યું હતું. આ વાત એમાં ન મળે પણ આપણા વાંચ એમાંથી કંઈ ન મિટાર થાય તે કર્મને લઈને નહિ. આત્મા મિટાર કરીને કર્મને નિમિત્ત કહીએ. બાકી કર્મનો ઉદય દેહ માટે આવી મિટાર કરવા પડે છે એ વાત નક્કી મિથ્યા છે. બીજાના પરિણામને લઈને મારાના પરિણામ થાય (એ વાત) નક્કી મિથ્યા છે.
- બીજા વાત. પુરુષાર્થમાં આવા રાગ્યું કે મારાના પરિણામને કારણ માટે પદાર્થપણે પણે છે. પછી [તે પરિણામ] મિથ્યાત્વનું હોય, રાગદ્વેષના હોય કે નિર્મળ(હોય) પણ કારણ કે થાય છે, પરંતુ નહિ. તો મારી, અમારી) પણ મારા મારાના કારણ ગુણને કે થાય છે, પરંતુ નહિ. કારણ ગાથા. દેહ પણ તેનું કારણ પણે છે. દેહ પણ તેનું કારણ પુદ્ગલ તરે છે, પાપ છે.
- માટે (મિથ્યાત્વાદિ પુદ્ગલ પરિણામોને) આસ્રવણના નિમિત્તપણાના નિમિત્તપણા હોવાથી રાગ-દ્વેષ-મોહ જ આસ્રવો છે. અને તે તો (રાગદ્વેષ મોહ તો) અજ્ઞાનીને જ હોય છે એમ અજ્ઞાનીને જ નીકળે છે. (ગાથામાં ૨૫૮ શબ્દોમાં કહ્યું નહિ તોપણ ગાથાના જ અર્થમાંથી એ આશય નીકળે છે)!

[સ્વયં વશ થઈને]

- જૂના કર્મ નવા [કર્મ] આવવાનું નિમિત્ત છે, ત્યારે કે તે નિમિત્તને- જડના ઉદયને- અહીં જાય રાગ-દ્વેષ-મોહ તરે તો. રાગ-દ્વેષ-મોહ એ અજ્ઞાન પરિણામ છે. એકેને માટે છે કે! જ્ઞાનીને આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી તેને મોહ-મિથ્યાત્વ-હોતો નથી અને મિથ્યાત્વને કારણે જે રાગદ્વેષ છે એ જ્ઞાનીને હોતા નથી. તો જૂના કર્મને નિમિત્ત પણ થતું નથી. તો જૂના કર્મ નવાને (નિમિત્ત થતા નથી તો) એને આવરણ પણ આવવું નથી (એમ) ગાથાના અર્થમાંથી નીકળે છે.
- (ખુલાસો) જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના આસ્રવણનું (-આગમનનું) કારણ તો મિથ્યાત્વાદિ

(પ્ર.નં. ૨૫૫) કર્મના ઉદયરૂપ પુદ્ગલના પરિણામ છે, માટે તે ખરેખર આસ્રવો છે.

- પૂર્વના બાંધેલા જે કર્મ તેનો જે ઉદય એ નવા [જ્ઞાનાવરણાદિ] કર્મને બંધનું કારણ છે. નવા [કર્મો] આવે છે તો એના ઉપાદાનથી પરંતુ એનું નિમિત્ત પૂર્વનું જ કર્મ છે. જ્યારે રાગ-દ્વેષ અને મોહ, એ ભાવ જૂના કર્મને નિમિત્ત થાય ત્યારે જૂનું કર્મ નવા કર્મને નિમિત્ત થાય
- કોઈ પાંચ ગોલ્યુંગતના કેરીઓમાં કાચાં કાંચમાં પોતામાં તે નરક ગતિ થાય એવો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ નવા કર્મ બંધવામાં જૂના કર્મ નિમિત્ત થાય છે, ત્યારે જ્યારે પોતે રાગ-દ્વેષ-મોહ કરે છે [ત્યારે].
- પોતાનો સ્વભાવ શુદ્ધ સિદ્ધાન્ત આનંદરૂપ છે તેનો પરિચય છોડી દઈને જૂના કર્મના પરિચયમાં આવે છે તેથી તેને પોતામાં મિથ્યાત્વભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને મિથ્યાત્વ ભાવ તે રાગદ્વેષ મોહને કરે છે અને તે રાગદ્વેષ મોહ જૂના કર્મને નિમિત્ત થતા નવા કર્મ બંધાય છે.

• 'વળી તેમને ત્રિઆસ્રવોના નિમિત્તભૂત થવાનું નિમિત્ત બનતા રાગદ્વેષ-મોહરૂપ (અજ્ઞાનમય) પરિણામ છે માટે રાગદ્વેષમોહ જ આસ્રવો છે. તે રાગદ્વેષમોહને ચિદ્વિવર્ત્ત પણ કહેવામાં આવે છે.'

• સંસારમાં ત્રિ રખડવો એમની વાત કરે છે. સૌન્યચરૂપ અનાદિસિદ્ધ આનંદનો સાગર આત્મા છે. તેનું એને અજ્ઞાન છે. એ અજ્ઞાનને લઈને રાગ-દ્વેષ-મોહનો ત્રિ થાય એને તેથી રાગ-દ્વેષ-મોહ પુણ્ય ત્રિને નિમિત્ત થાય ત્યારે પુણ્યનું ત્રિ બધાને નિમિત્ત થાય. જૂના ત્રિના નિમિત્તનો આત્મા પરિચય કરતાં, પોતાના સ્વભાવને ભૂલી અને તે તરફના વલણમાં અજ્ઞાન કરી અને અજ્ઞાનને લઈને રાગદ્વેષમોહનો ત્રિ થાય, તે રાગ-દ્વેષ-મોહ જૂના ત્રિને નિમિત્ત થાય એને જૂનું ત્રિ બધા કાર્યોને નિમિત્ત થાય.

• ગુણુ: એનો અર્થ એ થયો કે જેને જૂના ત્રિ હોય એને જ બધા ત્રિ આવે. ઉત્તર: જૂના ત્રિ હોય એને [બધા](આવે) પરંતુ પરિચય કરે એને. જૂના ત્રિનો એને પરિચય કરે, એ બાજુ વલણ કરે અને પોતાના વલણને છોડે એનો અજ્ઞાનભાવ રાગદ્વેષ-મોહનો ત્રિ થાય અને એ રાગદ્વેષ-મોહ જૂના ત્રિને નિમિત્ત થાય અને જૂનું ત્રિ બધા [ત્રિને] કાર્યોને નિમિત્ત થાય.

• આસ્રવ [અધિકાર]માં પહેલું એ કહ્યું છે. જ્યાં સુધી રાગ-દ્વેષ એનું જ્ઞાન અજ્ઞાની કરતો નથી, તેનો આદર કરતો નથી, તેને પોતાનું માનતો નથી, તેને ઉપાદેય તરીકે સ્વીકાર તો નથી તેને પુણ્યનું ત્રિ બધા કાર્યોને નિમિત્ત થાય અને એને લઈને એ સંસાર ગતિમાં રખડે, નરક અને નિગોદમાં જાય.

• [અજ્ઞાનીએ] નિમિત્તનો પરિચય-સંગ કરી, સ્વભાવનો સંગ છોડયો એને સ્વરૂપનું અજ્ઞાન ઉત્પન્ન કર્યું એ અજ્ઞાનભાવને પુષ્ટ અને પાકું કર્યું આવું, એણે તે જૂના ત્રિને નિમિત્ત થાય છે, તેણે જૂનું ત્રિ બધાને બાંધે છે અને એ કર્મ ત્રિ બાંધીને સંસારગતિમાં રખડે છે. માટે રાગદ્વેષ મોહ એ જ બધા ત્રિને બાંધવાનું કારણ છે.

• આત્માના અજ્ઞાનને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષ ભાવ તે વિકારભાવ છે. એ આત્મા નથી. એને વિવર્ત્ત પણ કહેવામાં આવે છે.

• 'તે રાગદ્વેષમોહ બધાને અજ્ઞાન-અવસ્થામાં જ હોય છે. મિથ્યાત્વ સહિત જ્ઞાન જ અજ્ઞાન કહેવાય છે. માટે મિથ્યાદૃષ્ટિને અવિરતિ અજ્ઞાનીને જ રાગદ્વેષમોહરૂપ આસ્રવો હોય છે.' જ્ઞાની(ને જેને) આત્માનું ભાન છે તેને રાગ-દ્વેષ-મોહ છે જ નહિ. અલ્પ જે રાગાદિ છે તેનો ત્રિ થતો નથી તેથી તેને અજ્ઞાન ભાવને બંધાતા જે ત્રિને બંધાતા નથી. મિથ્યાદૃષ્ટિ-અજ્ઞાની સૌન્યસ્વભાવને ભૂલીને પરવસ્તુમાંથી સુખ-બાયડી, છોકરા, આબરૂ, મારા છે એમ માને છે તેને જ રાગદ્વેષ-મોહરૂપ વિકાર થાય, જ્ઞાનીને નહિ. અનંતાનુબંધના રાગ-દ્વેષ અને મિથ્યાત્વની એવી વાત છે.

ગાથા- ૧૬૪, ૧૬૫: ધર્મચરણ

પા-૬

(૧) જોડતી જોડો

1 રંગ	A. પુદ્ગલના વિષય
2 અરંગ	B. જીવના વિષય

3. દ્રાવ્યવરૂપાદિ જીવ દ્વારા આસ્રવરૂપનું [નિમિત્ત] થવા	A. અજ્ઞાની જીવના રાગ દ્વેષમોહાદિ પરિણામ.
4. જીવ દ્વારા આસ્રવરૂપના નિમિત્તરૂપનું નિમિત્ત થવા	B. મિથ્યાત્વાદિ પૂર્વબદ્ધ કર્મના ઉદયરૂપ પુદ્ગલના પરિણામ

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ ગાથાઓમાં આસ્રવનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે.
2. મિથ્યાત્વ, અવિરમણ, કષાય અને યોગ એ ત્રણ રંગ આસ્રવો જ છે, અરંગ નહિ.
3. મિથ્યાત્વ, અવિરમણ, કષાય અને યોગ એ રંગ વિજાતીય અરંગ આસ્રવો છે.
4. જીવ દ્વારાવરૂપાદિ કર્મના આસ્રવરૂપનું (આવવાનું) નિમિત્ત થવા જીવના રાગદ્વેષ મોહાદિ પરિણામ છે એમ આ ગાથાઓમાં કહ્યું છે.
5. જીવ દ્વારાવરૂપાદિ કર્મના આસ્રવરૂપનું નિમિત્ત થવા ઉદયમાં આવેલા પૂર્વબદ્ધ કર્મ છે એમ આ ગાથાઓમાં કહ્યું છે.
6. ઉદયમાં આવેલા પૂર્વકર્મને અહીં આસ્રવો કહ્યાં છે.
7. જો પૂર્વબદ્ધ કર્મના ઉદયના નિમિત્તે જીવ રાગદ્વેષમોહાદિ પરિણામ કરે તો જ પૂર્વબદ્ધ કર્મનો ઉદય જીવ દ્વારાવરૂપાદિ કર્મના આસ્રવરૂપનું નિમિત્ત થવા પામે છે.
8. જો પૂર્વબદ્ધ કર્મના ઉદયના નિમિત્તે જીવ રાગદ્વેષમોહાદિ પરિણામ ન કરે તો પૂર્વબદ્ધ કર્મનો ઉદય જીવ દ્વારાવરૂપાદિ કર્મના આસ્રવરૂપનું નિમિત્ત બનતો નથી.
9. પૂર્વબદ્ધ કર્મના ઉદય નિમિત્તે જ્ઞાની નિજ અજ્ઞાની જીવ રાગદ્વેષમોહાદિ પરિણામ કરે છે.
10. અહીં મૂળ ગાથાઓમાં શ્રીકુંદકુંદાચાર્યે સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે કે પૂર્વબદ્ધ કર્મના ઉદયના નિમિત્તે અજ્ઞાની જીવ જ રાગદ્વેષમોહાદિરૂપે પરિણમે છે.
11. જીવના વિભાવી ભાવો પુદ્ગલ કર્મને વિષે ઉત્પાદ્યોપણા નિકોચક છે એમ કહ્યું છે.
12. પુરુષાર્થસિદ્ધ્યુપાય ગાથા ૧૬૬ ની જેમ અહીં પણ આત્માની પવિત્રતા ભાવો દૂર નિશ્ચયનયથી થાય છે એમ કહ્યું છે.
13. જીવના રાગદ્વેષમોહાદિ પરિણામને અહીં જડના ત્રણે પ્રકારના બંધનના પરિણામ-વિકલ્પાત્મક (ચિદ્વિવર્ત) કહ્યાં છે.
14. ગોદયુક્ત અને મોક્ષના ઉદાહરણમાં જીવ બંધાતા [દ્રાવ્યવરૂપાદિ] કર્મબંધના સ્થાને છે અને ઉદયમાં આવેલા પૂર્વબદ્ધ કર્મ ગોદયુક્તના સ્થાને છે.
15. ખરેખર જીવ કર્મસ્વરૂપનું કર્તા તથા જીવનો નિશ્ચયભાવ છે-એમ આ ગાથાઓ પરથી ફલિત થાય છે.

ગાથા - ૧૬૬

પ્રસ્તાવના:- હવે જ્ઞાનીને આસ્રવોનો (ભાવાસ્રવોનો) અભાવ થયે શું થાય છે:-

ગાથા: સુદૃષ્ટિને આસ્રવનિમિત્ત ન બંધ, આસ્રવરોધ છે;
નહિ બાંધતો, ભાખે જ પૂર્વનિબદ્ધ જે સત્તા વિષે. ૧૬૬.

ગાથાર્થ:- સમ્યગ્દૃષ્ટિને આસ્રવ જેનું નિમિત્ત છે એવો બંધ નથી, (તારા ત) આસ્રવનો (ભાવાસ્રવનો) નિરોધ છે; અને તેને નહિ બાંધતો તે, સત્તામાં રહેલાં પૂર્વે બંધાયેલાં કર્મને જ જાણે છે.

ભાવાર્થ:- • જ્ઞાનીને અજ્ઞાનમય ભાવો હોતા નથી, અજ્ઞાનમય ભાવો નહિ હોવાથી (અજ્ઞાનમય) રાગદ્વેષમોહ અર્થાત્ અશુદ્ધતા હોતી નથી અને અશુદ્ધતા નહિ હોવાથી નવો બંધ થતો નથી. આ રીતે જ્ઞાની સ્વયં અબંધ હોવાથી નવાં કર્મ બાંધતો નથી અને પૂર્વે બંધાયેલાં જે કર્મ સત્તામાં રહ્યાં છે તેનો જ્ઞાતા જ રહે છે.

• અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિને પણ અજ્ઞાનમય રાગદ્વેષમોહ હોતા નથી. મિથ્યાત્વ સહિત રાગાદિ હોય તો જ અજ્ઞાનના પરિણામ રાગાદિ છે, સમ્યક્ત્વ સહિત રાગાદિ અજ્ઞાનના પરિણામ નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિને નિરંતર જ્ઞાનમય પરિણમન જ હોય છે. તો ચારિત્રમોહના ઉદયની બળજોરીથી જે રાગાદિ થાય છે તેનું સ્વામીપણું તેને નથી; તે રાગાદિને રોગ સમાન જાણીને પ્રગટે છે અને ઘોડાની શક્તિ અનુસાર તેમને ટકવા જાય છે, માટે જ્ઞાનીને જે રાગાદિ હોય છે તે વિદ્યમાન છતાં અવિદ્યમાન જેવા છે; તેઓ અભાવી સામ્રાજ્ય સંસારનો બંધ કરતા નથી, માત્ર અસ્થિતિ અનુભાગવાળો બંધ કરે છે. આવા અલ્પ બંધને અહીં ગણતરીમાં આવતો નથી.

• આ રીતે જ્ઞાનીને આસ્રવ નહિ હોવાથી બંધ થતો નથી.

સારાંશ: (ઉત્થાનિકા:) હવે જ્ઞાનીને આસ્રવોનો (ભાવાસ્રવોનો) અભાવ થયે શું થાય છે:-

(પ્ર.નં.૨૫). ભાવાસ્રવ એટલે અજ્ઞાનથી થતા રાગ-દ્વેષ ભાવ. તે જ્ઞાનીને થતા નથી. તેથી તેને જૂનાં કર્મ તથા બંધનનું કારણ થતું નથી. એટલે બંધન જ થતું નથી. આસ્રવ એટલે નવા કર્મને આવવાનું કારણ. આસ્રવવું: વહાણમાં જેમ છિદ્ર પડે અને પાણી આવે તેમ ભગવાન આત્મામાં પોતાના સ્વરૂપના અજ્ઞાનભાવે છિદ્ર પડતા તેને મિથ્યાત્વનો ભાવાસ્રવ થાય છે. ધર્મને તે ભાવાસ્રવનું છિદ્ર ડુબાડી નાખે છે. પૂર્વે બંધાયેલું જે કર્મ, ભલે સત્તા પડી હોય, એને એ ભાવો છે- એમાં એ મિથ્યાત્વસહિત કરતાં નથી.

(ટીકા:) • ખરેખર જ્ઞાનીને જ્ઞાનમય ભાવો ઘટે [અર્થાત્] આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ એ ભાવ છે. અજ્ઞાનમય ભાવો અવશ્યપણે નિરોધાય છે [અર્થાત્] અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતા જે મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષના ભાવ, એ જ્ઞાનીને થતા નથી. - રોકાય છે - અભાવરૂપ થાય છે.

(પ્ર.નં.૨૬)

• ભાવાર્થનો અર્થ શું? સમકિતનો ભાવ, વીતરાગભાવનો ભાવ. પરંતુ વીતરાગભાવનો ભાવ કોને હોય? જે આત્મા વીતરાગસ્વરૂપ નિજસ્વરૂપ છે, એવો જેને દૃષ્ટિએ અનુભવ થયો છે, તેને તેમાં ઠરવાની ભાવનાવાળો આવે.

• મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ એટલે? ત, પુણ્ય અને પાપ છે એમાં મને લાભ છે એવો જે મિથ્યાત્વભાવ અને પુણ્યના ફળ તરીકે આ બહારમાં ઠીક સામગ્રી મળે એનાથી

હું મારો છું એવો જે મિથ્યાભાવ, એનો જેને નાશ થાય તેને જ્ઞાની અને સમકિતી દેવોમાં આવે છે. એને જ્ઞાની અજ્ઞાનભાવનો નાશ થાય છે.

- 'ત્રિકાળ ફ પરસ્પર વિરોધ ભાવો સાથે રહી શકે નહિ!' આ સ્થાનમાં જે તકરાર રહેતી નથી [તેને] અને [જ્ઞાનીને] આત્માનો જ્ઞાનમય ભાવ પ્રગટ થાય અને અજ્ઞાનમય રાગ-દ્વેષના ભાવ પણ થાય, એમ કોઈ શકે નહિ.
- રાગ-દ્વેષના પરિણામ એ મારા છે, હું એનો કર્તા હું એવો જે મિથ્યાભાવ ભાવ—એ અજ્ઞાનભાવ અને આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, હું શુદ્ધ ચૈતન્ય છું, રાગનો કર્તા નહિ, રાગ મારાં છે જ નહિ એવું જે આત્માનું જ્ઞાન થયું [એવા પરસ્પર વિરોધ ભાવ એક સાથે રહી શકતા નથી].
- તથા અજ્ઞાનમય ભાવોરૂપ રાગ-દ્વેષ-મોહ ફ જેઓ આસ્રવસ્વરૂપ (આસ્રવસ્વરૂપ) છે તેનો નિરોધ હોવાથી, જ્ઞાનીને આસ્રવનો નિરોધ હોય જ છે.: અજ્ઞાનથી થયેલા અનંતાનુબંધના રાગ-દ્વેષ એ પોતે જ આસ્રવ છે. સ્વરૂપનું અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ ભાવ રાગ અને દ્વેષનો કર્તા થાય છે મિથ્યાત્વ ભાવ પોતે જ આસ્રવ છે અને એવું ત્રિકાળ તિર્યંચ એ જ ભાવ છે. જ્ઞાનીને આસ્રવસ્વરૂપ અજ્ઞાનભાવના રાગ-દ્વેષ તો રોકાઈ ગયા છે. એથી એને આસ્રવનો નિરોધ હોય જ છે [અર્થાત્] અજ્ઞાનથી થયેલા અનંતાનુબંધના રાગદ્વેષ એવો જે રાગદ્વેષ ભાવ એને હોતા નથી.
- માટે જ્ઞાની, આસ્રવનો જેનું નિમિત્ત છે એવાં (જ્ઞાનાવરણાદિ) પુદ્ગલકર્મને બાંધતો નથી! નવા કર્મને આસ્રવ નિમિત્ત છે. મિથ્યાદૃષ્ટિને જે રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાનભાવ હતા તે જ્ઞાનીને નથી. તેથી તે આઠ કર્મને બાંધતો નથી અથવા એ અનંતાનુબંધના રાગ-દ્વેષ અને મિથ્યાત્વ એને હોતું નથી.
- સમ્યક્ આત્મામાં હોવાથી નવા કર્મ નહિ બાંધતો પોતે સ્વભાવે રહેતો પૂર્વબંધ ખેરવે, પોતે જ્ઞાનસ્વભાવવાળો હોઈને, ક્ષય જાય જ છે.' કારણકે રાગનો—દયા, દાનનો વિકલ્પ આવે પણ તેનો કર્તા થતો નથી, તેનો જાણનાર-દેખનાર રહે છે. [અજ્ઞાની] પુણ્ય [બંધ] કર્મ જે હતું તેનો સંસારી કરે છે, પરિણામ કરે છે, એના ફળ ભોગવે (કરે છે). અહીં [જ્ઞાની] ભોગવે છે ખરો, જ્ઞાનકર્મ સાથે સંબંધ કરતો નથી. પોતાના સ્વરૂપની સાથે સંબંધ કર્યો છે, તેથી પૂર્વનું કર્મ જે છે તેને ક્ષય જાય જ છે.
- (જ્ઞાનીને જ્ઞાન જ સ્વભાવ છે, કર્તાપણું સ્વભાવ નથી; કર્તાપણું હોય તો કર્મ બાંધે; જ્ઞાતાપણું હોવાથી કર્મ બાંધતો નથી)! સમ્યગ્દૃષ્ટિ જાણે રાગ અને પરની ક્રિયાનો કર્તા થતો નથી અને પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપમાં જ્ઞાન-દ્રષ્ટા રહે છે, તેથી તેને કર્મ બંધાતા નથી. જ્ઞાનીને જ્ઞાનસ્વભાવ છે, કર્તાસ્વભાવ નથી. [પરંતુ] પરની, શરીરની, વાણીની ક્રિયા હું કરી શકું છું' એને જેની કલ્પનાબુદ્ધિ પડી છે એને [અજ્ઞાની] તો નવા કર્મનો બંધ છે.

(ભાવાર્થ:) - પરસ્પર વિરોધ એ જ આસ્રવ છે, વિરોધ એ જ સંસાર છે. પરની ક્રિયા હું કરી શકું છું—એ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

(પૃ.નં-૨૪૬) • જ્ઞાનીને અજ્ઞાનમય ભાવો હોતા નથી' સાધક પ્રસંગસર જે પૂર્વ આત્મા જોયો એવો હું છું, એવો અંતર અનુભવ દૃષ્ટિ થતાં - તેનું જ્ઞાન સમ્યગ્દર્શન છે, તેને જ્ઞાની કહે છે.

- પુણ્ય પરિણામ મારા, એવો અજ્ઞાનમય ભાવ ધર્મીને હોતો નથી.
- 'અજ્ઞાનમય ભાવો નહિ હોવાથી (અજ્ઞાનમય) રાગદ્વેષમોહ અધિક આસ્રવો હોતા નથી અને આસ્રવો નહિ હોવાથી નવો બંધ થતો નથી.' ધર્મીને મિથ્યાત્વનો નાશ થયો અને સ્વરૂપની પ્રતીતિ અનુભવ થયો તો મિથ્યાત્વ સંબંધ રાગદ્વેષમોહ એને થતા નથી. અનંતાનુબંધના રાગ-દ્વેષ અને મિથ્યાત્વ ભાવધર્મીને હોતા નથી. એ તથા એને મિથ્યાત્વ સંબંધ આસ્રવ થતા નથી અને આસ્રવો નહિ હોવાથી નવો બંધ થતો નથી. • આ પ્રકારે જ્ઞાની સદાય આનંદ હોવાથી -- અધિક પરનો ત્યાગ નહિ અને રાગનો ત્યાગ નહિ; ધર્મીને પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપ આનંદનો ત્યાગ છે. અજ્ઞાની પરનું ત્યાગી શકતો નથી પરંતુ માને છે કે હું પરનું ત્યાગી શકું છું, તે અજ્ઞાની પુણ્ય-પાપના ભાવનો ત્યાગ થાય છે. જ્ઞાની એ પુણ્ય-પાપનો પણ ત્યાગ કરતા નથી, તેનો જાણનાર રહે છે. [તેથી] જ્ઞાની નવાં કર્મબંધનો નથી અને પૂર્વે બંધાયેલા જે કર્મો સત્તામાં રહ્યાં છે તેનો જ્ઞાતા જ રહે છે.' એ કર્મ મારા છે અને મારામાં બંધ છે-એમ ધર્મી માનતો નથી. પૂર્વે જડ બંધ છે એ મારી સાથે નહિ [તો] મારામાં છે નહિ એ તો જડમાં છે.
- 'અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિને પણ અજ્ઞાનમય રાગદ્વેષ મોહ હોતા નથી. મિથ્યાત્વ સહિત રાગાદિ હોય તે જ અજ્ઞાનના પરિણામ ગણાય છે. સમ્યક્ત્વ સહિત રાગાદિ અજ્ઞાનના પરિણામ નથી' જ્ઞાનીને રાગ થાય છે પણ [તે] અજ્ઞાનના પરિણામ નથી. જ્ઞાની રાગનો જાણનાર રહે છે. રાગ મારું કર્તવ્ય છે એમ જ્ઞાનીને હોતું નથી.
- 'સમ્યગ્દૃષ્ટિને નિરંતર જ્ઞાનમય પરિણામન જ હોય છે. તેને ચારિત્રમોહના ઉદયની ઉપલબ્ધિથી જે રાગાદિ થાય છે તેનું સ્વામીપણું તેને નથી. તે રાગાદિને રોગ સમાન જાણતો પ્રવર્તે છે અને પોતાની શક્તિ અનુસાર તેનો ત્યાગ કરે છે.
- 'જે કહ્યું છે. હું તો જાણનાર દેખનાર જ છું: આ, હાલ પ્રવર્તા પરિણામ પણ મારું કર્તવ્ય નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિને અજ્ઞાનમય રાગ-દ્વેષ હોતા નથી. ત્યારે પૂર્વના ચારિત્રના ઉદયના હોવે રાગ-દ્વેષ, વિષય-વાસના કોઈ હોય છે પરંતુ એનો સ્વામીત્વ નથી. સુખબુદ્ધિ નથી, એમાં હિતબુદ્ધિ નથી. રાગને એ રોગ સમાન જાણે છે. રાગને એ ત્યજે છે, રાખતા નથી. રાગ આવે છે તેની રહ્યા કરતા નથી. હું તો શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છું-એવો સ્વભાવસન્મુખ પુરુષાર્થ કરીને રાગને ત્યજતા જાય છે. • માટે જ્ઞાનીને જે રાગાદિ હોય છે તે વિદ્યમાન છતાં અવિદ્યમાન જેવા છે; તેઓ આગામી કાળમાં કોઈ કરતા નથી, માત્ર અલ્પ સ્થિતિ-અનુભાગવાળો બંધ કરે છે. આવા અલ્પ બંધને અહીં ગણવામાં આવતો નથી. આ રીતે જ્ઞાનીને આસ્રવ નહિ હોવાથી બંધ થતો નથી.' સામાન્ય સંસારનો અર્થ અનંત સંસાર. [જ્ઞાનીને] અલ્પ રાગ છે તે સ્થિતિ અને રસ-અનુભાગ પણ થોડો પડે છે, પરંતુ અનંત સંસારનું કારણ નથી.
- જ્ઞાનીને મિથ્યાત્વ સંબંધ આસ્રવ નથી તો એ સંબંધ અનંત સંસારનું કારણ એવો બંધ નથી.

ગાથા-૧૬૬ : ધર્મચિંતા

પ્રશ્ન-૧૨

(૧) જોડી જોડો :-

(1.)	અજ્ઞાની	(A) પ્રત્યેક્ષ તથ્યનું ગ્રહણ કરીને, તેનો પરિચય, સંકલિત કરે છે અને નિશ્ચય સહિત જોડાય છે.
(2)	જ્ઞાની	(B) પ્રત્યેક્ષ તથ્યને માત્ર જાણે છે, પરંતુ તેનું ગ્રહણ કરતો નથી, સંબંધ કરતો નથી.
(3.)	અજ્ઞાનીને	(A) અનંત સંસારનો બંધ થાય છે.
(4.)	જ્ઞાનીને	(B) અલ્પસ્થિતિવાળો બંધ થાય છે.
(5)	અજ્ઞાની	(A) શરીર, મન, વાણી સંબંધિની ક્રિયા હું કરી શકું છું.
(6)	જ્ઞાની	(B) પરનું અને રાગનું કાર્ય છૂટી ગયું છે.
(7)	અજ્ઞાની	(A) અનંતાનુબંધી રાગદ્વેષનો કર્તા છે.
(8)	જ્ઞાની	(B) કેવળ અસ્થિરતાના રાગદ્વેષનો કર્તા છે.

(૨) સાચું કે ખોટું જણાવો :-

1- જ્ઞાનીને આસ્રવનો (ભાવાસ્રવનો) અભાવ છે કારણ જ્ઞાનીને અજ્ઞાનમય રાગદ્વેષ થતાં નથી.

2- 'જ્ઞાનીને આસ્રવ નિયમ બંધ દેતો નથી' કારણ જ્ઞાનીને પ્રત્યેક્ષ તથ્ય અને સિદ્ધાંતનું નિયમ કરતા જાણતા નથી.

3. અજ્ઞાનમય ભાવો કારણ નિશ્ચયસહિતના પરિણામો.

4. સામાન્ય સંસાર કારણ સંસારના અલ્પસ્થિતિવાળો સંસાર.

5- સામાન્ય સંસાર કારણ અનંત સંસાર.

6. જ્ઞાનીને બંધ થતો જ નથી - એમ કહ્યું છે.

7. તેને હું નિશ્ચયદૃષ્ટિ કહેવાય, પરંતુ દરરોજ સામાયિક કરવાં અને તેમનાં લાભ મળે છે

8. તેને અસ્થાની ભરત ચક્રવર્તીને દીધા, પરંતુ પોતાના જ ભાવ ગાઢવૃત્તિ પર અને સંયમવાળો તેમનો ભાવ જરૂર અજ્ઞાનમય દીધો.

9. સમ્યગ્દૃષ્ટિને આ-તિ પાપનો ભાવ થઈ શકતો નથી.

10. સમ્યગ્દૃષ્ટિને આ-તિ પાપનો ભાવ તો થાય છે, પરંતુ તે રાગને રોગ તરીકે જાણે છે.

11- 'જ્ઞાનીને આસ્રવ તદ્દન દીર્ઘકાળ બંધ થતો નથી' કારણ જ્ઞાનીને અનંત સંસારનું કારણ એવો બંધ થતો નથી, પરંતુ માત્ર અલ્પ સ્થિતિ-અનુભાગવાળો જ બંધ થાય છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે, રાગાદિકભાવોને જ અધ્યવસાન કહે છે એમ નિયમ કરે છે:-

ગાથા:- રાગાદિયુત જે ભાવ અધ્યવસાન તેહને બંધ કહ્યો;
રાગાદિક પ્રવિમુક્ત તે બંધ નહીં, જ્ઞાયક જ્યાં. ૧૯૭.

ગાથાર્થ:- આમ કરેલો રાગાદિયુક્ત ભાવ બંધ (અર્થાત્ નવા કર્મનો બંધ કરનાર) હોવાથી અધ્યવસાન છે. રાગાદિક વિમુક્ત ભાવ બંધ નથી, કેવળ જ્ઞાયક જ છે.

ભાવાર્થ:- રાગાદિક સાથે મળેલો અજ્ઞાનમય ભાવ જ બંધનો કરનાર છે, રાગાદિક સાથે નહિ મળેલો જ્ઞાનમય ભાવ બંધનો કરનાર નથી- એ નિયમ છે.

ટીકાર્થ: (ઉત્થાનિકા:-) મિથ્યાદૃષ્ટિના- મોહ રાગ દ્વેષ- જે રાગ દ્વેષ મોહ છે એ જ અધ્યવસાન છે.

(પ.નં.૨૭૬) (ટીકા:) 'ખરેખર, જેમ ગોરસયુક્ત પાત્રના સાથે સંસર્ગથી (ગોળની સોચમાં) ઉત્પન્ન થયેલો ભાવ ગોળની સોચને (પ્રતિકરવાને) પુષ્ટ કરે છે તેમ રાગ દ્વેષ મોહ સાથે સંસર્ગ-પ્રાપ્ત (આત્મામાં) ઉત્પન્ન થયેલો અજ્ઞાનમય ભાવ જ આત્માને ફરી કરવાને પુષ્ટ કરે છે,..'

- કોઈ (ગોરસયુક્તનો) સંસર્ગ કર્યો તો ખોંચાવાનો ભાવ ઉત્પન્ન થયો. પોતાની પ્રકૃતિમાં ગોરસયુક્ત નરક ખોંચાય ભાવ એવો પ્રકૃતિ ઉત્પન્ન થઈ. એમ તેમના વિષયમાં કોઈની પોતાના શોભન આનંદ સ્વભાવને ભૂલીને એ પુણ્ય-પાપના રાગ અને દ્વેષનો સંસર્ગ કરે છે, પરિચય કરે છે, એની સંગે જોડાણ કરે છે
- જેમ ગોરસયુક્તનો સંસર્ગ કરવાથી સોચમાં એના નરક ખોંચાવાની પ્રકૃતિ પોતાની પોતામાં થઈ એમ રાગ-દ્વેષ મારા છે એવો સંસર્ગ- પરિચય કરવાથી આત્મામાં અજ્ઞાનમય ભાવથી પોતામાં રાગની અસ્તિત્વબુદ્ધિક- એ પુણ્ય પરિણામ મારા છે અને મને લાભદાયક છે એવો અજ્ઞાનમય ભાવ ફરી એકવાર વિસ્તાર કરવા-વિસ્તાર પરિણામનો કરવિયા પુષ્ટ કરે છે.
- અજ્ઞાનીને રાગની ક્રિયાના પરિચયથી અજ્ઞાનભાવ ઉત્પન્ન થયો એ અજ્ઞાનભાવ રાગનો કર્તા થાય છે. હું તો જ્ઞાન છો અને [તને] રાગ-દ્વેષ પરિણામમાં કર્તાબુદ્ધિ થઈ? કે, રાગ અને દ્વેષનો પરિચય કરવાથી, સંસર્ગ કરવાથી રાગની કર્તાબુદ્ધિ ભારામાં થઈ.
- ગોરસયુક્તના સંસર્ગથી સોચમાં પોતાની પ્રકૃતિમાં ગોરસયુક્ત નરક ગતિ ઘટાની શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ; એમ જે પુણ્ય-પાપના વિસ્તાર ઉત્પન્ન થાય છે એનો પરિચય કરે છે, આ મારા છે, મારા છે.--- એવો પરિચય, સંસર્ગ, એની સાથે જોડાણ કરે છે તેને પુણ્ય પરિણામના કર્તા ઘટાની શક્તિ આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે- એ અજ્ઞાનીની વાત કરી.
- અને જેમ ગોરસયુક્ત-પાત્રના સાથે અસંસર્ગથી (ગોળની સોચમાં) ઉત્પન્ન થયેલો ભાવ ગોળની સોચને પ્રતિ નહિ કરાવે) સ્વભાવમાં જ રહે છે તેમ રાગ દ્વેષમોહને સાથે અસંસર્ગ-વિભક્ત (આત્મામાં) ઉત્પન્ન થયેલો જ્ઞાનમય ભાવ, જેને કર્તા કરવાની ઉત્સુકતા નથી (એટલે કર્તા કરવાનો જેનો સ્વભાવ નથી) એવો આત્માને સ્વભાવમાં જ રહે છે:
- કોઈ ગોરસયુક્તનો સંસર્ગ ન કર્યો તો પ્રતિ કરીને ગોરસયુક્ત પાસે જતો નથી [પરંતુ] પોતાના સ્વભાવમાં રહે છે. તેમ પોતાના સ્વભાવના પરિચયવાળા ધર્મીને રાગ મારો છે મને લાભદાયક છે એવો દૃષ્ટિ નથી. હું તો જ્ઞાન અને આનંદ છું. રાગ પરકાર છે, એનો પરિચય શું? અને રાગાદિ થાય છે પરંતુ તેના નરકનું ઘર નથી, એનો પરિચય નથી, તેને પોતાનો માનવો એવો સંસર્ગ નથી. હું તો જ્ઞાન-ઉજ્જ્વલ છું, હું તો

જ્ઞાનમય ભાવ છું, એ રાગમય ભાવ હું નહિ. ચારિત્રમોહના ઉદયજ રાગ કાળે છે પરંતુ એનો સંસ્કાર નહિ, સ્થાયીપણું નહિ, એની ઉપર દૃષ્ટિ નહિ તોયાય આત્માની રાગનું ત્યાગપણું કિંમતે થતું નથી. ઘણું જ સરસ વાત કીધી!

- રાગનો સંસ્કાર નથી તો પોતાના જ્ઞાન સ્વભાવમાં જ્ઞાનમય તોયાય, રાગનું થઈ જાય નહિ પરંતુ રાગનો જાણનાર છું એનો સ્વભાવ ભાવ કિંમતે થાય છે.
- [એટલાંને] અભિવ્યક્તિનો પરિચય ન તોયાય અને ઇન્દ્રિય, ઇન્દ્રિયના વિષયનો પ્રેમ-રાગ ક્રીને તેનો પરિચય થઈ છે. [પરંતુ] જ્ઞાનને આ રાગ મારો છે અને એ મારું ત્રિકાળ છે એ પણ નથી એ તારો રાગનું અંતર્પણું છે અને જ્ઞાનમય જ્ઞાનનો તર્ક થાય છે.
- મૂળ, પરિણમન ત્યાંથી આવ્યું! એ રાગનો જેણે પરિચય કર્યો તો એના પરિચયથી તારામાં રાગ મારું ત્રિકાળ છે એવા ત્રિકુબુદ્ધિ અને ત્રણકુબુદ્ધિ તારામાં કિંમતે થઈ. પરંતુ એ રાગ, પુણ્ય-પાપ એ મારી ચીજ જ નથી, હું તો જ્ઞાનસ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્ય છું. જેની દૃષ્ટિ જ્ઞાનસ્વભાવના સ્વભાવ પર છે એનો રાગ સાથે પરિચય નથી, તો ત્રણપણું નથી અને ત્રણપણું નથી તો એ એનું થઈ છે, એમ છે નહિ.
- 'મારે રાગાદિ સાથે મિશ્રણ (-મળેલો) અજ્ઞાનમય ભાવ જ ત્રણેયમાં પ્રેરણા તોયાય છે અને રાગાદિ સાથે અમિશ્રણ ભાવ સ્વભાવનો પ્રચાર (-પ્રચાર-પ્રસાર) તોયાય ત્રણ કાળ જ છે જરા પણ ગંધ નથી'!
- મિશ્રણનો અર્થ એ- રાગ મારો છે, રાગથી લાભ થશે. એવો અજ્ઞાનમય ભાવ જ ત્રણેયમાં પ્રેરણ થઈ છે- આ થઈ મારું છે એવા પ્રેરણા થાય છે.
- જ્ઞાનને રાગ મારો છે એવું મિશ્રણપણું છૂટી ગયું છે. હું તો રાગથી અમિશ્રણ જ્ઞાનાનંદ સદાનંદ પ્રભુ છું. પુણ્ય, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, તપ, ઇત્યાદિ ભાવથી હું ભિન્ન છું-એવો અમિશ્રણ ભાવ છે.
- ધર્મીને ભલાં ઈચ્છું ભાવ પ્રચાર થાય તો એ રાગનો ત્રણ ઘણા નથી, રાગ મારું થઈ એમ થતું નથી. એ સંસ્કારી પોતાને અને પરને જાણનારાપણે જ રહે છે. પરનો પરિચય થઈને પરનું થઈ મારું એમ માની માનતા નથી.
- 'જરા પણ ગંધ નથી'- મિથ્યાત્વ સંબંધ. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધ સંબંધ સંસ્કારીને જરીકે ગંધ નથી, અનંધ છે. અવિરતના જે ચારિત્ર દોષની છે એની અહીં ગણતરી નથી.

ગાથા નંબર : ઉપરચર્ચા

પ્રશ્ન-૧૫

(૧) જોડકાં જોડો :-

1.	ગોટસુંગત	A. તેમનો ઉદય [આકસ્મિક ઉત્પત્તિ]
2.	સંચય	B. જાતની પરિણામિ
3.	સંચય ગોટસુંગતનો સંસ્કાર કરે છે.	A. પુણ્ય-પાપના પરિણામના ત્રણ પ્રકારની શક્તિ અસ્તાવમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
4.	સંચયમાં ગોટસુંગત નવું ગતિ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે.	B. આત્માની ખોટાના રાગાભાવને જ્ઞાનને રાગ માટે પરિચય કરે છે, સંબંધ જોડે છે.
5.	સંચય ગોટસુંગતનો સંસ્કાર કરતી નથી.	A. આત્માનો સ્વભાવભાવ તેને ત્રિકરવાની ઉત્પત્તિ નથી એવા ખોટાના અભાવમાં રહેવાને છે.
6.	સંચય ગોટસુંગત નવું ગતિ કરતી નથી પરંતુ ખોટાના નવી ગતિ કરવાના સ્વભાવમાં રહે છે.	B. મિથ્યાદૃષ્ટિજીવ રાગદ્વેષ મોહ ભાવથી સંબંધ કરતો નથી.
7.	ઉદય	A. રાગ મારો છે, એવો રાગ માટે નિષ્ક્રિય ભાવ.
8.	સત્તા	B. રાગ મારો નથી, એવો રાગ માટે અનિષ્ક્રિય ભાવ.
9.	મિથ્યાદૃષ્ટિના રાગદ્વેષ	A. ઉદય નથી
10.	સમ્યગ્દૃષ્ટિના રાગદ્વેષ	B. ઉદય છે.

(૨) સાચું F ખોટું (T/F) કહો :-

1. આ ગાથામાં મિથ્યાદૃષ્ટિ તેમજ સમ્યગ્દૃષ્ટિના રાગદ્વેષમોહની વાત કરવામાં આવી છે
2. આ ગાથામાં જીવની નવી ગતિ જીવને થતા રાગદ્વેષને 'ઉદય' કહેવામાં આવ્યા છે.
3. અહીં ફક્ત જીવની રાગદ્વેષના પરિણામને ઉદય કહ્યા છે.
4. મારા ગોટસુંગત કાષાયની તાકાતને કારણે જ્ઞાની રાગને સંબંધ કરતો નથી.
5. ગોટસુંગતના સંસ્કારમાં આવતાં સંચયને ખોટાની જાગૃતિને કારણે ગોટસુંગત નવું ખેંચાતું નથી છે.
6. સંચયમાં ગોટસુંગત નવું ખેંચાવાની પ્રક્રિયા ખોટાને ખોટામાં થાય છે.
7. રાગદ્વેષ મોહ માટે સંસ્કાર કરતો જીવને પુણ્ય-પાપના પરિણામને ઉત્પન્ન કરવા, મારા માનવા, ખોટાના રાગ-દ્વેષ સ્વભાવને જ્ઞાની જાણે.
8. રાગદ્વેષ મોહ માટે પરિચય કરતો જીવને રાગમાં રાગ કરતો.
9. રાગાદિનો પરિચય ન કરતો જીવને રાગ-દ્વેષ રહેતું.
10. સમયસાર ગાથા જમાં કહેલા 'પરિચિત' શબ્દનો ભાવ આ ગાથામાં વ્યક્ત થયો છે.
11. રાગ માટેનો સંસ્કાર, પરિચય-એ રાગના ત્રણપણાનું જીવને ત્રણપણાનું રહ્યું છે.
12. રાગ માટે અનિષ્ક્રિય ભાવ દર્શનમોહ નથી ચારિત્રમોહ જીવની અસ્થિરતાને ઉદય નથી-એમ અહીં કહ્યું છે

ઉત્થાનિકા:- હવે રાગાદિ સાથે નહિ મળેલા ભાવની ઉત્પત્તિ બતાવે છે:-

ગાથા:- જીવ પત્થર પરૂંતા, પુદ્ગલ કર્મ કર્મબંધ કરી પામે નહીં,
જીવ સ્વભાવ પણે કરી જીવમાં ઉદય પામે નહીં. ૧૬૬.

ગાથાર્થ:- જેમ માટી જીવ ઘડી પડતાં કરીને જીવ ઠોઠા સાથે જોડાતું નથી, તેમજ પોતે સ્વભાવ ઘડી જતાં (અર્થાત્ ફૂટી જતાં) કરીને ઉત્પન્ન થતો નથી (અર્થાત્ જીવ સાથે જોડાતો નથી).

ભાવાર્થ:- જો જ્ઞાન અંતરંગ (અનુભવાતી ભાવે) રાગાદિક જુદું પરિણમે તો કરીને તે જ્ઞાન રાગાદિ સાથે એકમેક થઈ જતું નથી. આ રીતે ઉત્પન્ન થયેલો, રાગાદિ સાથે નહિ મળેલો જ્ઞાનમય ભાવ સદાકાળ રહે છે. પછી જીવ અસ્થિરતારૂપે રાગાદિમાં જોડાય તે નિશ્ચયદૃષ્ટિમાં જોડાવા છે જ નહિ અને તેને જે અશુદ્ધ બંધ થાય તે પણ નિશ્ચય દૃષ્ટિમાં બંધ છે જ નહિ, કારણ કે અલક્ષસ્વરૂપે પરિણમન નિરંતર પલ્યા જ કરે છે. વળી તેને મિથ્યાત્વની સાથે રહેનારી પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી અને અન્ય પ્રકૃતિઓ સામાન્ય સંસારનું કારણ નથી; દગ્ધ કાષ્ઠને વૃક્ષના સળગી જાંઠાં જેવી તે પ્રકૃતિઓ સત્ય સુખદાયોગ્ય છે.

સારાંશ:- (ઉત્થાનિકા) 'હવે રાગાદિ સાથે નહિ મળેલા ભાવની ઉત્પત્તિ બતાવે છે': રાગની સાથે જ્ઞાનનું જે અંતર તેનું જે અનાદિ સંસાર તણો. તેને રાગ રહ્યો, પરંતુ રાગથી ભિન્ન પડીને જ્ઞાનસ્વભાવ પ્રગટ થયો એનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

(પ.નં.૨૭)

- (ટીકા:) જેમ માટી જીવ ઠોઠાથી અંતરંગ જુદું પડ્યું થકું કરીને ઠોઠા સાથે સંબંધ પામતું નથી: કરી, જ્યારે જ્યારે જે માટી જીવ હોય તે એના ઠોઠાથી અંતરંગ જુદું પડી ગયું તે કરીને એના ઠોઠા સાથે જોડાતું નથી; 'તેમ ત્રિના ઉદયથી ઉત્પન્ન થતો ભાવ જીવસ્વભાવથી અંતરંગ જુદો પડતો થકો કરીને જીવસ્વભાવને પામતો નથી': એટલા રાગ-દ્વેષ નહિ [પરંતુ] રાગ-દ્વેષ છે જે મારા છે, એવો જે મિથ્યાત્વ ભાવ હતો તે અંતર સ્વભાવનો આશ્રય કરી નાશ થઈ ગયો, એ મિથ્યાત્વભાવ કરીને જીવસ્વભાવને પામતો નથી.
- ત્રિના ઉદયથી થતો જીવભાવ અર્થાત્ એ પુણ્ય અને પાપ મારા છે એવો મિથ્યાત્વભાવ. મિથ્યાત્વભાવ જીવભાવ છે. પોતાના સ્વભાવને મૂકી જે રાગ-દ્વેષ મારા એવો જે મિથ્યાત્વભાવ તેને અંતરંગ જીવભાવ તરીકે માને છે. (પરંતુ એ જીવનું સ્વરૂપ નથી એમ અજ્ઞાનીએ એને તરીકે માને છે.
- કરીને તેણે એ મિથ્યાત્વ ભાવ ઘટતો નથી. અંતરંગ તો અનુભવાતી જ વાત છે. જેણે અંતરંગ ચૈતન્ય ભગવાન અનંત ગુણગંભીર નય દૃષ્ટિમાં સાધું અને સ્વભાવની સાથે એકતા કરી એને જીવભાવ જે મિથ્યાત્વભાવ તેણે તે છૂટી ગયો એ કરીને ઉત્પન્ન નહિ થાય.
- પુણ્ય અને પાપના વિકલ્પ જે વિકૃત ભાવ છે, એની ઉપર જ્યાં સુધી દૃષ્ટિ છે ત્યાં સુધી તેને જીવનો મિથ્યાત્વભાવ તરીકે માને છે.
- 'આ રીતે જ્ઞાનમય એવો, રાગાદિ સાથે નહિ મળેલો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.'
- પરંતુ બુદ્ધિમાં રાગને પોતાનો માનતો એ મિથ્યાત્વભાવ તણો. એ જીવનો ભાવ એટલે

વાર જ્ઞાનસ્વભાવના ભાવની અપેક્ષાએ નથી થયો એ જુઓ કે જુઓને ઉત્પન્ન નહિ થાય.

- 'જ્ઞાનમય અહો' [અહિંસા] આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ, આનંદસ્વરૂપ, શાંતસ્વરૂપ, વીતરાગસ્વરૂપ એવો અનંત ગુણની પરિણતિરૂપ આત્મામય ભાવ પિંડ છે એની સાથે અસ્તિપણું નહિ ધરેલો ભાવ. રાગ સાથે ખરો, પરંતુ તેમાં અસ્તિબુદ્ધિ નહિ રહે. એને ભિન્ન તરીકે જાણવામાં રહેશે.
- (ભાવાર્થ) 'જે જ્ઞાન અસ્તિકાર (અનુભવાની ભાવે) રાગાદિક જુદું પરિણામે તો જુઓને તે રાગાદિક સાથે ભેળભેળ થઈ જાય નહિ.' જ્ઞાન કોને આત્મસ્વભાવ, ભગવાન પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ, ભિન્નસ્વરૂપ. આત્માના આનંદ અને જ્ઞાન સ્વભાવની અસ્તિ દ્વારા રાગનો અભાવભાવ અસ્તિકાર થઈ ગયો એ તેને જ્ઞાનભાવ સાથે અસ્તિરૂપ ધર્મો નહિ.
- આગળ ગાથા અધિકારમાં આવશે ! અનાયું-ધ્રુવું એવો જે ઉપયોગ, એમાં એ રાગને ઉપયોગમાં અસ્તિપણે છે, એજ નિશ્ચય અને એજ ગાથાનું તાત્પર્ય છે. અંતરમાં પૂર્ણાનંદ પ્રભુ (વિરાજે છે) એને લૂલાને રાગના નાનામાં નાના ભાગ સાથે અસ્તિબુદ્ધિ (ધર્મ એ નિશ્ચય છે). અત્ર પણ એ લાવું.
- પ્રભુ તો અંદર અનંત સૂક્ષ્મ ચૈતન્ય ચમત્કારનો આકાર (છે). એ રાગ પર્યાય જેવો અત્યંત સ્થૂળ છે - એની સાથે અસ્તિ થયું છે. [સ્થૂળ રાગ] કોઈને મન ભાગ થશે, એને માનનારે રાગને અસ્તિપણે જ માન્યો છે. વ્રત એ તપ રાગ છે. વૃત્તિ પણ છે એ વિકાર છે એને એ સ્થૂળ છે. પ્રભુ તો અંદર અતિ સૂક્ષ્મ અરૂપી ભગવાન (છે.)
- આ રીતે ઉત્પન્ન થઈને, રાગાદિક સાથે નહિ ભળેલો જ્ઞાનમય ભાવ સદાય રહે છે.
- રાગની અસ્તાબુદ્ધિનો નિશ્ચય ભાવ તો ગયો. એનો તો વ્યય થઈ ગયો. ઉત્પન્ન શું થયું ? ભગવાન જે સદાય રહે છે તેને રાગની અસ્તા તૂટીને જ્ઞાન અને આનંદમય ભાવ થયો, વીતરાગી પરિણતિ થઈ (એ) સદાય રહે છે. પરિણતિ, હોં! વસ્તુ તો વસ્તુ (છે). જ્ઞાન અને આનંદની ધારા રાગની ધારાથી સદાય છૂટી જ રહે છે.
- પહેલી જગ્યા અસ્થિરતારૂપે રાગાદિમાં જોડાય તે નિશ્ચય દૃષ્ટિમાં જોડાણ છે જ નહિ
- જ્ઞાનીને જરી અશુભ રાગ અને શુભ રાગ આવે, એ અસ્થિરતાનો છે, અસ્તિબુદ્ધિનો એ નહિ. જ્ઞાનીને દુકાનો ધંધો આવે, રાગ આવે, વિકલ્પવાસના આવે, અશુભ રાગ થાય અને શુભ રાગ ભક્તિ આદિનો પણ જ્ઞાનીને આવે. નિશ્ચય દૃષ્ટિમાં એ રાગમાં જોડાણ નહિ - અસ્તિબુદ્ધિ નથી. તે સાથે જોડાણ નહિ. એ તો વ્યવહાર-નયથી અસ્થિરતા છે એમ માને છે.
- અને તેને જે અસ્તિ-નાસ્તિ થાય તો પણ નિશ્ચયદૃષ્ટિમાં ભેદ છે જ નહિ, તિરાગ તે અભેદસ્વરૂપે પરિણમન નિરંતર વર્ત્યાં જ કરે છે. - રાગની અસ્તા તૂટીને અભેદસ્વરૂપનું જ્ઞાન અને ભાન થયું તે અભેદસ્વરૂપનું પરિણમન તો સદા નિરંતર રહ્યા જ કરે છે. એ વીતરાગભાવપણે અને અજ્ઞાન ભાવ છે, ઉત્પન્ન તો અધિકાંશ થાય ત્યારે (થાય), પરંતુ અજ્ઞાન ભાવ છે એ વીતરાગભાવપણે પરિણમે છે અને રાગની સાથે જોડાણ - અસ્તિ નહિ.

- સમ્યગ્દૃષ્ટિને રાગના નિમિત્તની અપેક્ષા વડે વીતરાગતાની અવસ્થાસુધી પહોંચે નિરંતર પરિણામ જ કરે છે. અંતિમવાર થયું કે થયું, કાં થયું કે થયું જ, એમ તે છે. રાગને સંબંધ કે બંધ વિનાનો સ્વભાવ પ્રગટે એ પરિણામન નિરંતર રહે જ છે. (ક્રોધાદિ - ભય અને જુગુપ્સા, વાસ્તવમાં) પણ અંદર તો અવસ્થાપાર પરિણામન નિરંતર રહે જ છે. ફિર ફિર રાગ થાય છે, એનું પરિણામન એની અવસ્થાપૂરતાં વાળવામાં આવ્યું નથી.
- 'વળી તેને નિશ્ચયની સાથે રહેનારી પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી અને અન્ય પ્રકૃતિઓ સામાન્ય સંસારનું કારણ નથી; પરંતુ ક્રમશઃ ક્षપકશ્રેણિમાં ક્षય પામતાં પ્રકૃતિઓ જ્ઞાન તે પ્રકૃતિઓ ક્રમશઃ ક્षયોપશમ છે.' : જે જે પ્રકૃતિ નિશ્ચયસાથે બંધાતી તેનો બંધ સમકિતીને થતો જ નથી. જ્ઞાન પ્રકૃતિ થોડી બંધાય છે પરંતુ તે [પ્રકૃતિઓ] સામાન્ય સંસાર જે નિશ્ચયસાથે (તેનું કારણ નથી) પરંપર નિશ્ચયસાથે જ આસ્રવ છે, નિશ્ચયસાથે જ સંસાર છે, નિશ્ચયસાથે જ પરંપર પાપ છે.
- સામાન્ય જોરથી જે અનંત સંસારનું કારણ - નિશ્ચયસાથે - એ [સમકિતીને] નથી. આવી સ્થિતિ થઈ પડે છે એની અહીં વાળવાની વાળવામાં આવી નથી. સમકિતીને અશુભભાવ આવે ખરો, પરંતુ આયુષ્ય બાંધે બંધાયો ત્યારે શુભભાવ આવશે એમાં બંધાશે; એટલું એ અવસ્થાપાર સંબંધપૂર્વક ભાવવાની દૃષ્ટિ અને જ્ઞાનની નિર્મળતાનું કારણ છે.
- જે જાડાના મૂળિયાં હતાં એના કારણે થોડા દેખાં સુધિ જશે. એમ જેનો નિશ્ચયની ગાંઠ વાળી નાખી અને એકત્વનું સમ્યગ્દર્શન થયું એને જ્ઞાન પ્રકૃતિઓ જે થોડી છે એ થોડા કાળમાં સુધિ જવાની.
- સમકિતીને અશુભભાવ થાય ખરા તે છે તે, તેનો તે જાણનાર છે એને એને બંધ પણ એ નિશ્ચયથી [બંધ] નથી. નિશ્ચયદૃષ્ટિને સમકિત આદિ પુણ્યનો શુભભાવ હોય તો તે છે તે નિશ્ચયદૃષ્ટિને [તે શુભભાવ] અનંત સંસારનું કારણ છે. રાગની સાથે અને સ્વભાવ સાથે અનંત - એક એવા વસ્તુ છે, એ બંનેનું જ્ઞાન તેને [પણ તેનું છે].

ગાથા-૧૬૮: ઉપસંહાર

(૧) નીચે નોંધો:

1.	પાંડુક	A.	જ્ઞાનનો જ્ઞાનસ્વભાવ
2.	રોડું	B.	તેમના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતો નિશ્ચયસ્વભાવ, જ્ઞાન (નથી) રાગનું કર્તવ્ય
3.	સંસારમાર્ગ	A.	રાગથી ભિન્ન જ્ઞાનસ્વભાવની પ્રગટતા
4.	મોક્ષમાર્ગ	B.	રાગ સાથે જ્ઞાનનું કર્તવ્ય પરિણામન

5.	નિશ્ચાદૃષ્ટિનો શુભ ભાવ	A.	અલ્પ સંસારનું કારણ
6.	સમ્યગ્દૃષ્ટિનો અશુભભાવ	B.	અનંત સંસારનું કારણ

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. રાગથી ભિન્ન પડીને પ્રગટ થતાં જ્ઞાનસ્વભાવનું સ્વરૂપ આ ગાથામાં બતાવ્યું છે.
2. અહીં અંત વખત સમકિત પામ્યા પછી તેમાંથી ચ્યુત થઈ જનાર સમકિતી મોક્ષે જાય કહવામાં આવ્યું છે.
3. આ ગાથામાં અપુનિર્ભવ સમ્યક્ત્વની વાત કહવામાં આવી છે.
4. જ્ઞાનીને અસ્થિરતાને કારણે થતા અલ્પ બંધને અહીં મુખ્ય કહવામાં આવ્યો છે.
5. અબુદ્ધિપૂર્વક પરિણામ અનુસાર ગુણસ્થાનવાળી સમકિતીને ૬ મહિનામાં અંતરાર પંચમ ગુણસ્થાનવાળી શ્રાવકત્વપદવિમાં અંતરાર અને મુનિને અંતર્મુહૂર્તમાં અંતરાર થાય છે.
6. જ્ઞાનીને અસ્થિરતાના કારણે થતા અલ્પબંધને અહીં ગૌણ કહવામાં આવ્યો છે.
7. બધા જ્ઞાનીઓને અબુદ્ધિપૂર્વક પરિણામન નિરંતર વર્તે છે.
8. નિશ્ચય એટલે રાગ-દ્વેષ.
9. નિશ્ચય એટલે રાગ-દ્વેષ તે મારાં છે એવિ પ્રગટ માન્યતા છે એવો અંતરાભિપ્રાય.
10. જ્ઞાનસ્વભાવમાં અંતરાગ એ જ નિશ્ચયસ્વભાવના કારણો ઉપાય છે.
11. જ્ઞાનમય ભાવ એટલે ચિત્ત કે ભિન્ન શાંતસ્વરૂપ ભાવ, જ્ઞાનરૂપ ભાવ, આનંદસ્વરૂપ ભાવ, અનંતગુણની પરિણતિરૂપ આત્મમય ભાવ.
12. સમકિતીને પૂર્વે નિશ્ચયદશામાં જે જે ક્રિયાઓનો બંધ થતો તે બંધ થતો નથી.
13. સમકિતીને અશુભ ભાવ આવતા જ નથી.
14. સમકિતીને અશુભભાવ આવે પરંતુ તે વખતે આગામી આયુષ્યનો બંધ થતો નથી.
15. ક્યારેક ૨૫ વાર પૂર્વના પાંદડાની જેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિને બાકી રહેલી પ્રકૃતિઓ અસ્તિત્વમાં સ્થિર થાય છે.

ગાથા- ૧૧૪

સિદ્ધાન્તમાં 'હવે જે જ્ઞાનમય ભાવ છે તે જ ભાવાસ્રવનો અભાવ છે' - એવા અર્થનું ગાથારૂપ કથન કરે છે :-

ગાથા :

(દોહરાગીત)

આ દ્રવ્યકર્મના સમૂહનો છે નિરોધ ભાવ જે,
છે રાગ-દ્વેષ-વિમોહ વિના સદ્ધ્યાન નિર્મળ ભાવ જે;
ભાવાસ્રવોથી રહિત જે આ જગનો નિજ ભાવ છે,
તે જ્ઞાનમય શુદ્ધોપયોગ નિજ આત્માનો ભાવ છે. ગા.૧૧૪.

સંસ્કૃતટીકા:- જગતે જે રાગદ્વેષમોહ વગરનો જ્ઞાનરૂપ જ સ્વભાવનો ભાવ છે અને જે સર્વ દ્રવ્યકર્મના આસ્રવના હેતુને (અર્થાત્ જ્યાંથી દ્રવ્યકર્મના પ્રવાહને) રોકનારો છે, તે (જ્ઞાનમય) ભાવ સર્વ ભાવાસ્રવના અભાવસ્વરૂપ છે.

ભાવાર્થ:- • નિશ્ચયથી રહિત ભાવ જ્ઞાનમય છે. તે જ્ઞાનમય ભાવ રાગદ્વેષમોહ વગરનો છે અને દ્રવ્યકર્મના પ્રવાહને રોકનારો છે; તેથી તે ભાવ જ ભાવ-આસ્રવના અભાવ-સ્વરૂપ છે.

• સંસારનું કારણ મિથ્યાત્વ જ છે; તેથી મિથ્યાત્વને લઈને રાગાદિનો અભાવ થતાં, સર્વ ભાવાસ્રવનો અભાવ થયો એમ કહ્યું છે.

સારાંશ:- • (સિદ્ધાન્ત:-) 'હવે, જે જ્ઞાનમય ભાવ છે તે જ ભાવાસ્રવનો અભાવ છે' એવો
(પૃ.નં.-288) અર્થનું કથનરૂપ કથન છે: 'સર્વ ગુણોથી તે વિલક્ષણ. જેટલા ગુણો છે એની વ્યક્ત અંશો ઉદય પ્રગટી એ ઉદય જ્ઞાનમય ભાવ છે, આનંદમય છે, ચૈતન્યમય છે. મિથ્યાત્વ ગયા પછી જે સમ્યગ્જ્ઞાન થયું અને આત્માની શ્રદ્ધા, સ્થિરતા આદિ (થયા) એ ઉદય આત્મભાવ થયા. [એમાં] મિથ્યાત્વરૂપી ભાવાસ્રવનો અભાવ છે.

• (સંસ્કૃતટીકા) 'જગતે જે રાગદ્વેષમોહ વગરનો જ્ઞાનરૂપ જ સ્વભાવનો ભાવ છે'! [સંસ્કૃત]

• રાગદ્વેષમોહ- એ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી ઉદય. રાગની અંતરની બુદ્ધિવાળા રાગ-દ્વેષ, એ ઉદયનો ભાવ, [પરંતુ] ચિદ્રૂપ રાગ ઉદયનો [એમ ન કહ્યું].

• [રાગની] અંતરમાં જે અનંત સંસાર દળો એ અસ્થિરતામાં અટક રહી ગયો.

• જ્ઞાનરૂપ જ સ્વભાવનો [અર્થાત્] આત્માના સ્વભાવરૂપે જ ઉદયો. સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, શાંતિની સ્થિરતા, સ્વરૂપાચરણ, આનંદ, વીતરાગતા વગેરે [એ જ્ઞાનરૂપ સ્વભાવનો ભાવ છે].

• તે સર્વ દ્રવ્યકર્મોના આસ્રવના હેતુને (અર્થાત્ જ્યાંથી દ્રવ્યકર્મના પ્રવાહને) રોકનારો છે: મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીના જે આસ્રવ કારણો એ આસ્રવ રુંધાય જાય છે. રોકવાનો અર્થ આવતો નથી. પહેલાં એ આવતાનું મિથ્યાત્વ ગયાને લઈ એ અત્યારે આવતું નથી. પહેલાં આવતો દળો અને અત્યારે નહીં આવતાં એ અપેક્ષાએ અને રોક્યો છે (એમ કહ્યું).

• રાગની અંતરબુદ્ધિમાં જ્યાંથી ઉદય આવતા. રાગની અંતરબુદ્ધિ ઉદયનો ચૈતન્યની અંતરનો ભાવ, તેના આધારે- ઓતિને રોકનારો છે.

• એને તે (જ્ઞાનમય) ભાવ સર્વ ભાવાસ્રવના અભાવસ્વરૂપ છે.: આ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીનો જે ભાવ તે ભાવાસ્રવ. દ્રવ્યાસ્રવ અટકી ગયા અને ભાવાસ્રવ છે નહિ. સમ્યગ્દર્શન થતાં રાગની અંતર સૂરતાં જે ભાવાસ્રવ દળો એ પણ એને છે નહિ

- (ભાવાર્થ) 'મિથ્યાત્વ રહિત ભાવ જ્ઞાનમય છે. તે જ્ઞાનમય ભાવ રાગ-દ્વેષમોહ વગરનો છે અને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના પ્રભાવને શોધનારો છે; તેથી તે ભાવ જ ભાવ-કારણના અભાવસ્વરૂપ છે.': રાગ-દ્વેષ-મોહ ભાવ દયા, દાન, વ્રત આદિના વિકલ્પની કોટિના શુભભાવ તે અજ્ઞાનમય છે, એ જ્ઞાનમય છે, એ દુઃખી છે, જ્ઞાનમય છે, શાન્તિમય છે, શાંતિમય છે, વીતરાગપર્યાયમય છે.- એ સોનેરી (ગુલાબચાંદ)! જેટલા શાસ્ત્રો છે તેની અંદર ખાસ દયા (ધર્મ), એ જ્ઞાનમય ભાવ કીધો.
- 'સ્વામીનાથાદ્યા' કીડીમાં જય માંકડ છોડાવે, દારૂ છોડાવે, જુગાર છોડાવે, એટલે તેમાં તે 'ન્યાયતીર્થ'. આ તો મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીની કોટિનો રાગ છોડાવ્યો એ 'ન્યાયતીર્થ' છે.
- સોનેરી પાંચમે જે નિર્મળ પરિણતિ થઈ એ તો રાગ-દ્વેષ-મોહ વગરની છે. આગળ 190 ગાથામાં તેનો જ્ઞાનયજ્ઞ છે એનો અધિકાર નહિ પણ દુઃખ એને આવે છે, પરંતુ એ નહિ.
- 'ગંધ એકિતરમાં પણ એ તેનો જ્ઞેયમાં રાગ સાથે અસત્ય તે છે એ ગંધનું તત્ત્વ છે. રાગ ગંધનું તત્ત્વ એમ નહિ કહ્યું. ખાટે તીરે જુઓ તો...
- જ્યાં મિથ્યાત્વની ગાંઠ ગળી ત્યાં અંદર જ્ઞાનમય ભાવ રહે છે. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધના જે ભાવાસ્રવ છે એ જ્ઞાનમય ભાવમાં નથી, તેથી તે ભાવ જ ભાવાસ્રવના અભાવસ્વરૂપ છે.
- 'સંસારનું તત્ત્વ મિથ્યાત્વ જ છે; તેથી મિથ્યાત્વ સંબંધી રાગાદિનો અભાવ થતાં, સર્વ ભાવાસ્રવનો અભાવ થયો એમ અહીં કહ્યું.':
- જેમ મિથ્યાત્વ સંસાર છે તેમ સમ્યગ્દર્શન તે મોક્ષ છે. સમકિત તે જ મોક્ષનું તત્ત્વ અને મોક્ષ છે. 'પ્રવચનસાર'માં કહ્યું કે! ખાસ ગાથા! ખાસ ગાથા મોક્ષમાર્ગની છે ઘણાં મોક્ષમાર્ગ કહ્યું. શું કીધું! નિજ સ્વભાવને પ્રાપ્ત કરવા માટેની કીધી!
- સંસારનું તત્ત્વ મિથ્યાત્વ 'જ' છે- "જ", "જ", એમ કીધું છે. ત્યારે પછી આશ્રવ, પુણ્ય તે કયાં નહિ? આ જ તત્ત્વ છે? એ અર્થ સંસારનું તત્ત્વ નહિ. તેથી મિથ્યાત્વ સંબંધી રાગાદિનો અભાવ થતાં, સર્વ ભાવાસ્રવોનો અભાવ થયો એમ અહીં કહ્યું. એ જાતના સર્વ ભાવાસ્રવ જે મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધના, (એ) સર્વ ભાવનો એને અભાવ થયો. [પરંતુ] સર્વ ભાવનો- આસ્રવનો અભાવ ન થયો એમ અહીં કહ્યું.

વિષય-૧૧૪: ધર્મશાસ્ત્ર

સા-22

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. 'સર્વ ગુણોની ઉત્પત્તિ' - શ્રીમદ્ના આ વાક્યમાં જે વિશેષણ વાપરવામાં આવેલા સામાન્યભાવની જ વાત કરવામાં આવી છે.
2. શ્લોકમાં વપરાયેલા 'રાગદ્વેષ મોહ વગરનોભાવ'નો અર્થ 'વિભાવ રાગદ્વેષ વગરનો ભાવ' - એમ થાય છે.
3. શ્લોકમાં વપરાયેલા 'રાગદ્વેષ મોહ વગરનોભાવ'નો અર્થ 'મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી રાગદ્વેષ' - એમ થાય છે.
4. આત્માના સ્વભાવરૂપ જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, શાંતિની સ્થિરતા, સ્વરૂપસ્થિરતા, આનંદ, વીતરાગતા વગેરેને શ્લોકમાં 'સ્વાભાવિક રચાયેલો ભાવ' કહ્યો છે.
5. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીક જે આસ્રવ પહેલાં આવતો હતો તે હવે આવતો નથી - તેને અહીં 'આસ્રવને રોક્યો છે' એમ કહ્યું છે.
6. સંવરાસ્રવ એટલે મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીનો ભાવ.
7. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીની અંતર્ગત રાગ છોડવો તે જ સાચું 'ત્યાગધર્મ' છે, એમ કહી ગુરુદેવશ્રીએ સમજાવ્યું છે.
8. દાન અને માંગ છોડવા એ જ સાચું 'ત્યાગ ધર્મ' છે એમ કહી ગુરુદેવશ્રીએ સમજાવ્યું છે.
9. રાગ બંધનું કારણ છે.
10. રાગ બંધનું કારણ નહિ, પરંતુ ઉપયોગમાં રાગ કરવો એનું અસ્તિત્વ તે બંધનું કારણ છે.
11. પ્રવચનસારની પરિસ્થિતિની ગાથાઓમાં મોક્ષમાર્ગને જ મોક્ષ કહ્યો છે.

ઉત્થાનિકા: હવે, જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ છે એમ બતાવે છે:-

ગાથા: જે સર્વ પૂર્વનિબદ્ધ પ્રત્યય વર્તતા તે જ્ઞાનીને,
છે પુદ્ગલિક કર્મ તે કો ત્રિશરીરે બદ્ધ છે. ૧૬૬.

ગાથાર્થ: તે જ્ઞાનીને પૂર્વે બંધાયેલા સમસ્ત પ્રત્યયો નાશીન હોઈ સમાન છે અને તે (માત્ર) ત્રિણ શરીર માટે બંધાયેલ છે.

ભાવાર્થ: જ્ઞાનીને જે પૂર્વે અજ્ઞાન દશામાં બંધાયેલા મિથ્યાત્વાદિ દ્રવ્યાસ્રવરૂપ પ્રત્યયો છે તે તો નાશીન હોઈને માત્ર પુદ્ગલમય છે તેથી તેઓ સ્વભાવથી જ અકિંચિત્કર જડરૂપ બિનઉપયોગી છે. તેમનો બંધ અથવા સંબંધ પુદ્ગલમય ત્રિણ શરીર માટે જ છે, ચિન્મય જીવ માટે નહિ. માટે જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ તો સ્વભાવથી જ છે. (વળી જ્ઞાનીને ભાવાસ્રવનો અભાવ હોવાથી, દ્રવ્ય આસ્રવો નવાં ત્રિણ આસ્રવોનું કારણ થતા નથી તેથી તે દૃષ્ટિએ પણ જ્ઞાનીને દ્રવ્ય આસ્રવનો અભાવ છે).

સારાંશ: (ઉત્થાનિકા:) 'હવે, જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ છે એમ બતાવે છે:

(ટી.તા.ગા). ભાવાસ્રવનો અભાવ છે એમ તો પહેલું કહ્યું. ભાવાસ્રવ માટેને મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી સંબંધી રાગદ્વેષ; એનો અભાવ એને નથી. હવે આવી દ્રવ્યાસ્રવ તે છે.

- (ટીકા:) 'જે પૂર્વે અજ્ઞાન વડે બંધાયેલા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગરૂપ દ્રવ્યાસ્રવ મૂળ પ્રત્યયો છે, તે અન્યદ્રવ્યસ્વરૂપ પ્રત્યયો અચેતન પુદ્ગલપરિણામવાળા હોવાથી જ્ઞાનીને નાશીન હોઈ સમાન છે (-જેવા નાશી વગરે પુદ્ગલસ્કંધો છે તેવા જ એ પ્રત્યયો છે);':
- જે પૂર્વે [અધીન] સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાનરૂપ પામ્યા નહોતા.
- પુનઃ [જુદો] નવો બાંધ્યો, [તેને] ક્ષયમાં લઈ લીધો છે.
- ખુલાસો શું છે કે, જે કર્મ પડ્યા છે એને દ્રવ્યાસ્રવ કહે છે. ઉદયને તો કહે પરંતુ આ જડ કાર્ય [પ્રતિકૃતિ] કર્મ પડ્યા છે - અજ્ઞાનીએ પહેલાં બાંધેલા - એને અહીં દ્રવ્યાસ્રવ (કહે છે). પડ્યા છે એને. ઉદય આવે ત્યારે પાછા એને નવા ઘાય [આવે] એ વસ્તુ જુદી, એ પછી. અજ્ઞાનીએ પહેલાં બાંધેલા જે જડ કર્મ આત્માના પ્રદેશે પરદ્રવ્ય તરીકે પડ્યા છે એને અહીં દ્રવ્યાસ્રવ તથા દ્રવ્યાસ્રવ [જ્ઞાનીને] છે, એ એને.
- એ પૂર્વે બંધાયેલા પરમાણુ અન્ય દ્રવ્યસ્વરૂપ છે; સ્વદ્રવ્યસ્વરૂપ નથી તેમ જ સ્વદ્રવ્યમાં વિપરીત વિકાર થાય એવો પણ એ [પરમાણુઓ] નથી. એ કારણે જડ આવી કર્મ અન્યદ્રવ્યસ્વરૂપ કાર્યનો અચેતન પુદ્ગલના પરિણામ છે.
- જેમ નાશીનું દેહ મિટી છે તેમ એ જડ કર્મ તો અજ્ઞાનીને પણ એના કારણથી મિટી છે. અહીં તો ધર્મી (જૈન) જ્ઞાનવાન હોવું [છે] એને આ જડકર્મ પડ્યા છે એ નાશીના દેહ સમાન છે. અભાવ છે ને! અભાવ! જેમ આ નાશી ઉદાહરણ છે એમ એ નાશી છે.
- તે તો બુદ્ધાય, સ્વભાવથી જ માત્ર ત્રિણ શરીર માટે બંધાયેલા છે - સંબંધવાળા છે, જીવ માટે નહિ; માટે જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ સ્વભાવથી જ સિદ્ધ છે.
- એ ત્રિણ શરીર માટે રજકણોનો બંધ છે. આત્માની સાથે એને કંઈ સંબંધ છે નહિ. જડ આવી ત્રિણ પરમાણુ પડ્યા છે એ અભાવ છે. એ અભાવ દ્રવ્ય તરીકે છે, ભાવદ્રવ્ય

તરીકે નહિ. એ જડ છે એનો જડમાં છે, આત્માને તિલ સંબંધ નહિ. એનો સ્વભાવથી જ, કાયમ સ્વભાવ રહેલો છે.

(ભાવાર્થ:) 'જ્ઞાનીને જે પૂર્વે અજ્ઞાનદશામાં બંધાયેલા મિથ્યાત્વાદિ દ્રવ્યાસ્રવરૂપ પુદ્ગલો છે તે તો માટીના ઢેફાની માફક પુદ્ગલમય છે તેમ તેનો સ્વભાવથી જ અનુદિત ચૈતન્યસ્વરૂપ જ્ઞાયક જિનો છે.'

- પડ્યા છે એમાં આસ્રવ નિર્જરા. આસ્રવની વ્યાખ્યા આપે છે. આસ્રવના બે પ્રકાર: દ્રવ્યાસ્રવ અને ભાવાસ્રવ. ભાવાસ્રવ [એટલે] મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષ. સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ ભાવાસ્રવનો પણ અભાવ છે. ગાળ અસ્થિરતાના કારણે એની અહીં ગણતરી નહિ. અને દ્રવ્યાસ્રવ તો જડ છે, એટલે જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવ અને ભાવાસ્રવ બંધ નહિ. અહીં સમ્યગ્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ (વાત) છે, તો! મિથ્યા આસ્રવ નહિ જ (એમ નહિ).

- 'એનો બંધ અથવા સંબંધ પુદ્ગલમય તત્ત્વના શરીર સાથે જ છે. (વળી જ્ઞાનીને ભાવાસ્રવનો અભાવ હોવાથી, દ્રવ્ય આસ્રવનો પણ તત્ત્વના આસ્રવપણાનું ફરવા થતા નહિ તેથી તે દૃષ્ટિએ પણ જ્ઞાનીને દ્રવ્ય આસ્રવનો અભાવ છે).'

- 'બંધ'નો અર્થ કર્યો છે: બંધ અથવા સંબંધ. એ તત્ત્વના શરીર સાથે એને બંધ, સંબંધ છે, આત્મા સાથે તિલ સંબંધ નહિ. ભગવાન તો ચિન્મય, જ્ઞાનમય(છે). એટલે રાગભાવ, એની સાથે એને તિલ સંબંધ છે નહિ.

- બાકી ફરવા રૂપી દીધું: એટલે દ્રવ્યાસ્રવ જડ છે માટે આત્માની સાથે સંબંધ નહિ; બાકી તે ધર્મીને જૂના કર્મના આસ્રવનું ફરવા થયું નહિ, માટે પણ તે નિર્જરી છે, એમ (કહ્યું છે). રાગદ્વેષમાંથી નહિ, માટે દ્રવ્યાસ્રવથી નિમિત્તમાં રહીને ભાવાસ્રવ થતો નથી તો તો છે નહિ તેમ તે દ્રવ્યાસ્રવ જડ છે અને નિર્જરી ભાવાસ્રવ થતા નથી માટે પણ એ પર છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે.

ગાથા-૧૬૮: ધર્મસાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T / F) જણાવો:-

1. આ ગાથામાં જ્ઞાનીને ભાવાસ્રવનો અભાવ છે એમ જણાવ્યું છે.
2. જ્ઞાનીને ભાવાસ્રવનો અભાવ છે - એમ ગાથા ૧૬૮માં જણાવ્યું નથી.
3. આ ગાથામાં જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ છે એમ જણાવ્યું છે.
4. આ ગાથામાં જડના રાગદ્વેષમોહરૂપ પરિણામને વિષયે નવા બંધના જડ દ્રવ્યકર્મોનો દ્રવ્યાસ્રવ થતો છે.
5. આ ગાથામાં ઉદયમાં આવતા પૂર્વ બંધાયેલા આઠ પ્રકારના જડ દ્રવ્યકર્મોનો દ્રવ્યાસ્રવ થતો છે.
6. આ ગાથામાં સત્તામાં પડેલા પૂર્વ બંધાયેલા જડ દ્રવ્યકર્મોનો દ્રવ્યાસ્રવ થતો છે.
7. સત્તામાં પડેલાં પૂર્વ બંધાયેલા માટીના ઢેલાં સમાન દ્રવ્યકર્મોનો સંબંધ આત્મા સાથે છે એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે.
8. સત્તામાં પડેલાં પૂર્વ બંધાયેલા માટીના ઢેલાં સમાન દ્રવ્યકર્મોનો સંબંધ આંદોલિત શરીર સાથે છે એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે.
9. સત્તામાં પડેલાં પૂર્વ બંધાયેલા માટીના ઢેલાં સમાન દ્રવ્યકર્મોનો સંબંધ વિકારી શરીર સાથે છે એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે.
10. આચાર્ય અમૃતચંદ્રે નિશ્ચય, અધરિત, ત્રણ અને ચોથા એ ચાર પ્રકારના પ્રત્યયોમાં પ્રમાદને ત્રણમાં સમાવિષ્ટ કર્યો છે.
11. આ ગાથામાં જ્ઞાનીને પૂર્વ બંધાયેલા જડકર્મ માટીના ઢેલાં સમાન કહ્યાં છે, તેથી શક્ય છે કે અજ્ઞાનીને તે જડકર્મ માટીના ઢેલાં સમાન ન કહે.
12. 'બદ્ધ છે' એટલા 'બંધાયેલ છે' - એનો અર્થ તેને સંબંધ છે એમ થાય છે.
13. અહીં જ્ઞાનીને સત્તામાં પડેલા જડકર્મ નવા કર્મના આસ્રવનું નિમિત્ત થાય છે એમ કહ્યું છે.
14. જ્ઞાનીને રાગદ્વેષમોહનો અભાવ હોવાથી સત્તામાં પડેલા જડકર્મ નવા કર્મના આસ્રવનું નિમિત્ત થતા નથી.
15. જ્ઞાનીને નવા કર્મનું આસ્રવણ થતું નથી માટે જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ છે એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે.

ઉત્થાનિકા: હવે આ અર્થનું સમર્થન કરે છે.

ગાથા: (દોહરા)

દ્રવ્યાશ્રયી જિનો જે સ્વભાવથી સ્વયમેવ,
ભાવાશ્રયી જે વળી અભાવને પામેલ;
સર્વ પ્રકારે આ રીતે નિરાશ્રય જે હોય,
એવો શાશ્વત ભાવને શ્રાવકમાત્ર જ હોય. ગા.૧૧૫.

ટીકાર્થ- ભાવાશ્રયના અભાવને પામેલો અને દ્રવ્યાશ્રયોથી જે સ્વભાવથી જ જિનો એવો આ જ્ઞાની જે સદા એવો શાશ્વત ભાવવાળો છે તે- નિરાશ્રય જ છે, માત્ર એવો શ્રાવક જ છે.

ભાવાર્થ:- રાગદ્વેષમોહરૂપ ભાવાશ્રયનો જ્ઞાનીને અભાવ થયો છે અને દ્રવ્યાશ્રયથી તો તે સદાય સ્વયમેવ જિનો જ છે તથાપિ દ્રવ્યાશ્રય પુદ્ગલપરિણામસ્વરૂપ છે અને જ્ઞાની ચૈતન્યસ્વરૂપ છે. આ રીતે જ્ઞાનીને ભાવાશ્રય તેમજ દ્રવ્યાશ્રયનો અભાવ હોવાથી તે નિરાશ્રય જ છે.

ટીકાર્થ: મુખ્ય નયથી પંચમ ગુણસ્થાન ઉપરની વાત આમાં છે. પરંતુ ગૌણ નયથી અસંયતિને (પ્ર.નં:૨૮) પણ એવી લાગે છે; કારણ કે નિશ્ચયથી જે જ આશ્રય અને સંસાર છે. એ જ્યાં ગયું એટલે અન્ય આશ્રય જે છે એ પછી ગણતરીમાં નથી.

- (ભાવાર્થ:) ભાવાશ્રયનો અભાવને પામેલો અને દ્રવ્યાશ્રયોથી તો સ્વભાવથી જ જિનો: રાગ છું, દ્વેષ છું, મોહ છું, એવો મિથ્યાભાવ અને એના સંબંધે અનાગતકાળનો રાગ-દ્વેષ એજ તો પરંપરા સંસાર અને આશ્રય છે. ભગવાનઆત્મા પૂર્ણ છે એનું અંદર ભાન થતાં એ ભાવાશ્રય એને રહ્યો નથી.
- અજ્ઞાનીના પરિણામમાં પણ દ્રવ્ય જડ છે એ તો છે જ નહિ. દ્રવ્યાશ્રય તો જડ છે.
- 'એવો આ જ્ઞાની-તે જે સદા એવો શાશ્વત ભાવવાળો છે તે- નિરાશ્રય જ છે, માત્ર એવો શ્રાવક જ છે.': મિથ્યાત્વી શ્રાવક છે જે પુણ્ય-અપુણ્ય નહિ એવું પરિણામમાં ભાન થાય છે અને શ્રાવકના જે પરિણામ રહે છે. બારાબાર-ખોટાના પરિણામ રહે છે. [એને] ભાવાશ્રય અને દ્રવ્યાશ્રય હોય નહિ.
- 'એક શ્રાવક હોય' શ્રાવક શબ્દે મિથ્યાત્વી શ્રાવક દૃષ્ટિમાં છે પણ પરિણામમાં બારાબાર-ખોટાનો ભાગ થાય છે, એ શ્રાવક જ છે- બારાબાર જ છે. રાગાદિ થાય છે તેનો એ પોતે પોતાના જ્ઞાનપર્યાયમાં સ્વપર પ્રકાશતા પોતાના સામર્થ્યથી બારાબાર-ખોટા છે.
- (ભાવાર્થ) 'રાગદ્વેષમોહરૂપ ભાવાશ્રયનો જ્ઞાનીને અભાવ થયો છે અને દ્રવ્યાશ્રયથી તો તે સદાય સ્વયમેવ જિનો જ છે તથાપિ દ્રવ્યાશ્રય પુદ્ગલપરિણામસ્વરૂપ છે અને જ્ઞાની ચૈતન્યસ્વરૂપ છે.': 'દીપચંદજી' [શહેરીયા આમાંથી] કહેતા કે જ્ઞાનીને દુઃખ જ થાય એટલે આશ્રય થાય નહિ. અહીં તો મિથ્યાત્વ સંબંધના રાગ-દ્વેષની વાત છે. શ્રાવકનું ભાન થયું એટલા સંબંધના એના ભાવાશ્રય નહિ, બાકી બધા ભાવાશ્રય છે એ જ્ઞાનનું કાર્ય છે. પછી બાકી રહે તેટલો, જ્ઞાનીને અધિકરણ

આત્મા નથી ત્યાં સુધી કારણ છે. કારણ છે એટલું દુઃખ છે. કારણ મોટે દુઃખ છે.

- આ રીતે જ્ઞાનીને જ્ઞાનાકાર તેમજ દૃષ્ટાકારનો અભાવ હોવાથી તે નિરાકાર જ છે. : અહંનો નિરાકાર જ છે (એમ ત્યું). ક્ષણિક નિરાકાર છે અને ક્ષણિક કારણ (છે), એમ ન જાણ્યું. નિરાકાર અને અનાનુબંધ સંબંધ નિરાકાર જ છે.
- જે છ ખંડના રાજા હોય, છનું હજાર સ્ત્રીના વૃંદમાં હોય ત્યાં નિરાકાર અને અનાનુબંધનો કારણ નહિ, તેમ તે સૌન્યસ્વરૂપ જ્ઞાનાકાર એ અપેક્ષાએ નિરાકાર છે. જાતિ ઊભા પરિણામ છે એ કારણ છે, એ પછી ફરે છે. અહીંયે નીકળી જાય છે એ પરિણામ એને નથી જ, એમ નહિ.

વિષય-૧૧૫: ધર્મશાસ્ત્ર

પ્રશ્ન-૨૮

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો:-

1. ગાયો ૧૫૮ તથા ૧૫૮ ના ઉપરાંતરનો આ વિષય છે.
2. રાજા સ્વામીપક્ષે જ સાધારણપક્ષે નિત્ય હોય છે અને દ્રવ્યાત્મકપક્ષે આત્મામાં પામે છે - એમ આ વિષયમાં કહ્યું છે.
3. રાજા અને અમાત્ય દ્રવ્યાત્મકપક્ષે તો સ્વામીપક્ષે જ નિત્ય હોય છે અને રાજા સાધારણપક્ષે નિત્યતાને પામે છે - એમ અહીં આશય છે.
4. રાજા સહાય રાજપુરુષોનો નિરાસ્રવ જ છે, માત્ર અંત રાગવાળા જ છે.
5. અહીં સમ્યગ્દર્શનને નિર્દોષ અને અનુકંપા રાગ હોવાથી અપેક્ષાએ સહાય નિરાસ્રવ કહ્યો છે.
6. ત્રિપાઠી મને સમ્યગ્દર્શન નથી પરંતુ હું શ્રાવક છું, પ્રશમ કે અનુકંપા પરિણામ મારામાં નથી એમ હું જાણું છું તેથી મને સાધારણનો અભાવ છે.
7. જેને અંત રાગના જ (ત્રણમાંથી) પરિણામ હોય તે જીવ નિરાસ્રવી જ હોય.
8. રાજા નિરાસ્રવ હોવાથી તેને જરા પણ દુઃખનો અનુભવ ન હોય.
9. અહીં રાજાને નિરાસ્રવ કહ્યો છે તે અંત અપેક્ષિત કથન છે, સર્વથા સાચું કથન નથી.

ઉત્થાનિકા: હવે પૂછે છે કે જ્ઞાની નિરાસ્રવ કઈ રીતે છે? તેના ઉત્તરની ગાથા કહે છે:-

ગાથા: અવિરતિ પ્રત્યય સમયસમયે જ્ઞાનદર્શનગુણોને
કરતું કર્મ બાંધે કર્મ, તેથી જ્ઞાની નો બંધક નહિ. ૧૧૦.

ગાથાર્થ: વિરતિ કે આર પ્રત્યયના દ્રવ્યાસ્રવો જ્ઞાનદર્શન ગુણો વડે સમયે સમયે અનેક પ્રકારનું કર્મ બાંધે છે તેથી જ્ઞાની નો બંધક છે.

ટીકાનો સાર: (ફલિત) 'પ્રથમ, જ્ઞાની નો આસ્રવભાવની ભાવનાના અભિપ્રાયના અભાવને લીધે નિરાસ્રવ જ છે;' : અજ્ઞાનીને નો અભિપ્રાયમાં મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષની ભાવના છે; વિરતિ + વસ્તુ સ્વિકાર અર્થાત્ આનંદ કોની નો પ્રશ્ન અને જ્ઞાન થયા નહિ, [પરંતુ] જ્ઞાનીને એ ભાવના નહિ. [તેનો] અભિપ્રાય નો સમ્યગ્દર્શન અને શાંતિનો અભિપ્રાય છે, [તેમાં] અભિપ્રાયમાં રાગ અને મિથ્યાત્વની ભાવના નહિ. તે આનંદની ભાવનાવાળો છે, આસ્રવની ભાવનાવાળો નહિ. અભિપ્રાયમાં એની ભાવના નથી માટે નિરાસ્રવ છે. તદ્દન નિરાસ્રવ જ છે એમ [પણ] નહિ. અભિપ્રાયની વાત છે. અને એમાં સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન કેવું માહાત્મ્ય વર્તાયું છે.

- અરે! દયા, દાનના પરિણામ આવે પરંતુ અભિપ્રાયમાં એને રાખવા લાયક (છે) તે ફરવા લાયક છે એવી ભાવના નહિ. અરેરે! કેવું સ્પષ્ટ થયું છે!
- પરંતુ જે તેને પણ દ્રવ્યપ્રત્યયો સમયે સમયે પુણ્ય અને પ્રકારનું જુદું કર્મ બાંધે છે, ત્યાં જ્ઞાનગુણનું પરિણમન જ કારણ છે.' : અને પણ જે દ્રવ્યાસ્રવો- એ જૂના કર્મ છે એ ઉદય આવે અને નવા કર્મ બાંધે છે.

પ્રવચન-રત્નાકર ભાગ-૬ પાનું ૨૬૮ માંથી

- પૂર્વના જડ કર્મ ઉદયમાં આવતાં જ્ઞાનીને જરા (થોડો) નવા કર્મ બંધાય છે તેમાં જ્ઞાન-ગુણનું (જઘન્ય) પરિણમન જ કારણ છે; અવિરતિ ભાવના જ્ઞાનગુણની ક્ષયોપશમ દશા જ બંધનું કારણ છે. વસ્તુ-આત્મા અને એની દૃષ્ટિ બંધનું કારણ નહિ. અભિપ્રાય બંધનું કારણ નહિ, તો બંધનું કારણ શું છે? તેનો આ ખુલાસો કર્યો કે કષાયના કારણે જ્ઞાનની જે હીનાધિક દશા પરિણમે છે તે બંધનું કારણ છે.
- જ્ઞાનીને અભિપ્રાયમાં આસ્રવ ટળવાનો ભાવ છૂટી ગયો છે. પરંતુ એ સ્થિતિમાં જે અલ્પ વિકલ્પ થાય છે તે પૂર્વકર્મના ઉદયમાં જે વર્તમાન જ્ઞાનની પરિણતિ થોડી નિકટીકા કરાય છે તે કારણ છે. જ્ઞાનગુણની હીનાધિક- ક્ષયોપશમ દશા જ ત્યાં બંધનું કારણ છે. એ હીનાધિક દશા સંમતિનો વિષય કે સંમતિનું કારણ નહિ.

ગાથા-૧૭૦ : દર્શન

(૧) જોડકાં જોડો :-

1.	જ્ઞાન	(A) અભિપ્રાયમાં કાલ્પનિકતાની (ખોટાખોટાની) ભાવના છે.
2.	જ્ઞાની	(B) અભિપ્રાયમાં કાલ્પનિકતાની (ખોટાખોટાની) ભાવના નહિ.
3.	જ્ઞાનીને અભિપ્રાયની અપેક્ષાએ	(A) અસત્ય કાલ્પનિક છે.
4.	જ્ઞાનીને જ્ઞાનગુણની હીનાધિકતાની અપેક્ષાએ	(B) કાલ્પનિક નહિ.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. જ્ઞાની સર્વથા નિરાસ્રવ છે એમ આગે કહ્યું છે.
2. જ્ઞાનીને પોતા અસત્ય સંકલ્પનું ફરવા તેના શ્રદ્ધા ગુણનું જઘન્ય પરિણમન છે-એમ એ ગાથામાં કહ્યું છે.
3. જ્ઞાનગુણનું જઘન્ય પરિણમન અપેક્ષિત જાણવા જ્ઞાનગુણની હીનાધિકતાના દર્શા.
4. જ્ઞાની અભિપ્રાયની અપેક્ષાએ નિરાસ્રવી નહિ.
5. જ્ઞાની જ્ઞાનગુણની હીનાધિકતાને ફરવા નિરાસ્રવી નહિ.
6. જ્ઞાની પૂર્વકર્મના ઉદયમાં વર્તમાન જ્ઞાનની થોડી કર્મોદયિક કષાય છે તેને અસત્ય સંકલ્પન થાય છે.

શિષ્યાનિ: હવે વળી પૂછે છે કે જ્ઞાનગુણનું પરિણમન બંધનું કારણ કઈ રીતે છે? તેના ઉત્તરની ગાથા કહે છે:—

ગાથા: જે જ્ઞાનગુણની જઘન્યતામાં વર્તતો ગુણ જ્ઞાનનો,
ફરી ફરી પ્રકારનો અન્યરૂપમાં, તેહ તે બંધાત કહ્યો. ૧૧૧.

ગાથાર્થ: કારણ કે જ્ઞાનગુણ, જઘન્ય જ્ઞાનગુણને લઈને ફરીને પણ અન્યપણે પરિણમે છે, તેથી તે કર્મનો બંધાત કહેવામાં આવ્યો છે.

ભાવાર્થ:- ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન કાંઈ કાયમ પર કાંગુર્દૂન જ રહેતું છે, પછી અવશ્ય અન્ય રૂપને અવલંબે છે; સ્થૂલપણે પણ તે કાંગુર્દૂન જ રહી જાય છે. પછી વિપરિણામ પામે છે. માટે એમ અનુમાન પણ થઈ જાય છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવના કરિત્ત દશામાં હો કે નિર્વિત્ત અનુભવદશામાં હો- પ્રમાદ્યાન ચારિત્ર-અવસ્થા થયા પછીમાં તેને અવશ્ય રાગભાવનો સદ્ભાવ હોય છે; અને રાગ હોવાથી બંધ પણ થાય છે. માટે જ્ઞાનગુણના જઘન્ય ભાવને બંધનો હેતુ કહેવામાં આવ્યો છે.

ટીકાર્થ: • (શિષ્યાનિ:) 'હવે પૂછે છે કે જ્ઞાનગુણનું પરિણમન બંધનું કારણ કઈ રીતે છે?'

(પ્ર.ઉ.૨૭) • જ્ઞાનગુણનું પરિણમન બંધનું કારણ? જો કે તીર્થંકર તો કે જ્ઞાન કરે પ્રકૃતિનો અભિપ્રાય નહિ માટે બંધ નહિ. વળી તો કે બંધનું કારણ જ્ઞાનનું પરિણમન છે.

• (ટીકા:) 'જ્ઞાનગુણનો જ્યાં સુધી જઘન્ય ભાવ છે (-ક્ષાયોપશમિક ભાવ છે) ત્યાં સુધી તે (જ્ઞાનગુણ) કાંગુર્દૂનમાં વિપરિણામ પામતો હોવાથી ફરી ફરીને તેનું અન્યપણે પરિણમન થાય છે.': જ્યાં સુધી પ્રમાદ્યાન ચારિત્ર નહિ અને જ્યાં સુધી પૂર્ણ સ્થિરતાના પરિણામ નહિ ત્યાં સુધી જ્ઞાનગુણનું વર્તમાન જઘન્ય ભાવે પરિણમન છે. કોઈ ભાવ પરિણમ્યો છે, એમ.

• જ્ઞાન કાંગુર્દૂન જ સ્થિર રહી જાય છે- પછી ફરીને એને રાગ થયા વિના રહેતો જ નથી. પહેલા ના પાડી [હતી] કે અભિપ્રાયની અપેક્ષાએ ના પાડી હતી, [પરંતુ] ચારિત્રના દોષની અપેક્ષાએ [એને રાગ] છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ થયા પછીને તેને જરાયે દુઃખ નથી, કલેશ નથી [એમ નથી]. [નહિ] તો પૂર્ણ સુખ અને પૂર્ણ (શાંતિ) હોવી જોઈએ.

• જ્ઞાનગુણનો જ્યાં સુધી જઘન્ય ભાવ છે [અર્થાત્] ક્ષાયોપશમ ભાવ છે, ક્ષાયિક ભાવ નથી, ત્યાં સુધી તે (જ્ઞાનગુણ) કાંગુર્દૂનમાં વિપરિણામ પામે છે [અર્થાત્] વિકારનું પરિણમન થઈ જાય છે. ધર્મીને પણ અંતરમાં સ્થિરતા નિર્વિત્ત હોય છે ત્યાં સુધી ભાવે એને બુદ્ધિપૂર્વક (વિત્ત) નહિ પરંતુ જ્યાં બહાર આવ્યો એટલે એના પરિણામ વિત્ત અને રાગમાં આવે છે. એટલે, પાંચમે અણુવ્રત રાગ થાય છે. છઠ્ઠે મહાવ્રત રાગ હોય છે.

• કોઈ તીર્થ જાનીને નિરાકાર થયો અને કોઈ તીર્થ જાનીને તેમ રાગ-દ્વેષ થાય છે એમ થયું. તે કાંગુર્દૂનમાં કેવળ સ્થિર રહી જાય, પછી ગુણસ્થાન પ્રમાણે અંદર રાગ-દ્વેષના પરિણામ થાય છે.

• કોઈ પાંચમે ગુણસ્થાને આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન પણ છે. છઠ્ઠે રૌદ્રધ્યાન નહિ, આર્તધ્યાન છે. થાય છે તો હેયબુદ્ધિએ, પરંતુ [થાય] છે. એમને

અસ્થિરતાના પરિણામ થાય છે તેમ તેને અંતરાય આવ્યા છે.

- જઘન્ય અંતરે નીચલા દરજ્જાનું પરિણામન. ત્રીજે પદોપ્યાન તોડીને નવું પરિણામન નહિ, અધિક ક્રોધિતભાવનું પરિણામન નહિ. ભાવે ક્રોધિત હોય પરંતુ ક્રોધિત ભાવ જે ચારિત્રનો છે તે પરિણામન નહિ. ક્રોધિત સમકિતી પણ અસ્થિરતાના પરિણામને પામે છે.
- પ્રશ્ન: શાન! ક્રોધિત સમકિત! એમને એમને નીર્દોષ ગોત્ર બાંધે છે, ઉભા કોણ 'નિર્દોષ' એ ભાઈ મને મારવા આવ્યો (છે એક નાગું અંતરે) તીરો ચૂસ લાધો, ઝેર ખાધું, આપઘાત કર્યો! એ પરિણામ વિપરીત (છે ખરા પણ સમકિત કે વિપરીત નહિ, પરંતુ અસ્થિરતામાં વિપરીત છે.
- 'તે (શાન ગુણનું જઘન્ય ભાવે પરિણામન), પદોપ્યાનચારિત્ર-અપરસ્થાની નીચે અવસ્થાંતરાવી રાગનો સદ્ભાવ હોવાથી, બંધનું જ કારણ છે.': સમકિત અને દર્શન અને શાનની અપેક્ષાએ તો બાધ થઈ ગયો. અહીં તો તેની સ્થિરતાની અપેક્ષાએ શાનીને જઘન્ય સ્થિરતા છે. પૂર્ણ પદોપ્યાન ચારિત્રની નીચે અવસ્થાંતરાવી [અવિરતિ] જરૂર રાગનો સદ્ભાવ હોવાથી [અંતરાય] અસ્થિરતાની અપેક્ષાએ બંધ જ છે. દૃષ્ટિ અને શાનની અપેક્ષાએ એને બંધ નહિ- એ અંશના વિપરીત પરિણામ નહિ.
- પદોપ્યાન અંતરે જેટલા એની શાંતિ અને ચારિત્રની સ્થિરતાનો સદ્ભાવ છે એવો જ સ્થિરતાનો સદ્ભાવ પૂર્ણ પ્રગટ નહિ ત્યાં સુધી- દેશના ગુણસ્થાન સુધી- રાગનો સદ્ભાવ હોવાથી, બંધનું કારણ જ છે. સ્થિરતા જઘન્ય છે એ કારણે એને રાગ-દ્વેષના પરિણામ થાય છે.
- ખુલાસો: 'ક્રોધોપશમિત શાન એક તેજ પર કાંગડુંદ જ ઠેલે છે, પછી અપરિપ્ય અન્ય તેજને અવલંબે છે; ત્યારમાં પણ તે કાંગડુંદ જ રહી શકે છે. પછી વિપરિણામ પામે છે.': સિદ્ધાંત અપૂર્ણ શાસ્ત્રાભ્યાસ, એના ધ્યાનમાં રહે તો કે કાંગડુંદ રહી શકે, વધારે રહી શકે નહિ. પછી જરૂર સ્વરૂપને છોડી પરરૂપને અવલંબે છે.
- કાંગડુંદના તો ઘણા અનેક્ય પ્રકાર છે. શાની પણ કાંગડુંદ સ્વરૂપમાં સ્વરૂપમાં રહે પછી એને પરરૂપનું અવલંબન થાય (ત્યારે) જરૂર તે રાગને પામે. 'પરદ્રવ્યાદે દુર્ગતિ' સ્વદ્રવ્યનું અવલંબન છૂટીને જેટલું પરદ્રવ્યનું અવલંબન થાય પછી નીર્દોષ એને ત્યાં ગોત્ર બાંધવું અવલંબન [તેય તો પણ તે] રાગ એને બંધનું કારણ છે.
- 'વિપરિણામ' એટલે? વિપરીત પરિણામ જે સ્વભાવથી વિરુદ્ધ છે તેને એ પામે છે. અશુભ ભાવ પણ પામે છે. ગાડુગલી એને ખરાબ. ઉભે સમકિતી! એને ભાવને શું? નાગું! સમકિતની અપેક્ષાએ એ બંધ છે પરંતુ અસ્થિરતાની અપેક્ષાએ એક બંધ છે. એ અસ્થિરતાનો રાગ છે, ચારિત્રનો દોષ છે. દેશને ગુણસ્થાને પણ ગોહનીય એને આયુષ્ય સિવાય ૬ કર્મને બાંધે છે. રાગ છે ને! રાગ!
- 'માટે એમ અનુમાન પણ થઈ શકે છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવના સવિકલ્પ દશામાં હો કે નિર્વિકલ્પ અનુભવદશામાં હો- પદોપ્યાન ચારિત્ર અવસ્થા થયા પહેલાં- ત્યાં

અવશ્ય રાગભાવનો સદ્ભાવ હોય છે; અને રાગ હોવાને લીધે બંધ પણ થાય છે. માટે જ્ઞાનગુણના જઘન્ય ભાવને બંધનો હેતુ દર્શાવ્યો છે.'

- આત્માનો નિશ્ચય આવે, રાગ કાળે ઓછો તો ન આવે નો નિર્વિકલ્પ દશા ઘણાં હો; બાકી, પાંચમે, છઠ્ઠે (હો). દૃષ્ટિ છે એ જાણવા છે, જ્ઞાન પણ જાણવા છે, પરંતુ સ્થિરતામાં જાણવાના નક્કી કોણ કરે છે? ચારિત્રની [જે] સ્થિરતા પુરાણી છે એ પણ જાણવાની છે, પરંતુ જઘન્ય સ્થિરતા છે જે (ધ્યાધ્યાન) આત્માની સ્થિરતા (લોકા લોકને એ નક્કી). એના આધારને લઈને અનુમાન થઈ શકે છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં તો નોપણ નિર્બંધ કરે છે.
- 'છ ઢાળા'માં આવે છે કે જ્ઞાતા-જ્ઞાન-જ્ઞેય સૂક્ષ્મ જાય, એટલો જ્ઞાનનો અનુભવ બાકી, પાંચમે આદિ (રહે). ઘણાં જે તમે પણ એને અસ્થિરતા ગિણી છે માટે જે તમે પણ આસ્રવ છે, બંધ છે. મુમુક્ષુ: તે તમે નિર્જરા નક્કી? ઉત્તર: નિર્જરા છે પરંતુ સાથે બંધ છે ને! નિર્જરા થોડી છે. સ્થિરતા ઓછી છે એટલે કે એટલા કેવળ એને નિર્જરાનો ભાવ લાગ નક્કી. હજુ કેવળ જે જોઈએ તે ભાવ નક્કી.
- બાકી ગુણસ્થાને નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં પણ લગ્ન ત્રણ કષાયના ભાવનો રાગ છે. નિર્વિકલ્પ ધ્યાન વખતે પણ! સ્થિરતા ઓછી છે માટે એને આસ્રવ અને બંધ છે.
- જે વાત જીવ. નિર્વિકલ્પ [અને] સવિકલ્પ. એટલા સવિકલ્પમાં રાગાદિ છે એમાંથી બાકી, પાંચમે, છઠ્ઠે નિર્વિકલ્પ થઈ જાય છે. છઠ્ઠે નિર્વિકલ્પના નક્કી કોણ? બાકી પાંચમે નિર્વિકલ્પના કાળે જાય છે ઘણાં તે તમાં બાકી ત્રણ કષાયનો ભાવ છે, પાંચમે જે કષાયનો ભાવ છે. કેટલે! છઠ્ઠે પણ ધ્યાનમાં કાળજાય તોય એને કષાયનો ભાવ લગ છે. તેને પણ રાગ છે, બંધન પણ છે. આઠમે પણ નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં લગ રાગ છે એટલું બંધન છે. બધે પણ એટલું [બંધન] છે, દેખાતે પણ એમ છે. ધ્યાધ્યાન અનિવાર એને બાકીને હોય.
- માટે જ્ઞાનગુણના જઘન્ય ભાવને બંધનો હેતુ દર્શાવ્યો છે' એટલે આવા ભાવમાં સ્થિરતા થોડી છે, એમ સ્થિરતાની જઘન્ય સ્થિતિ કોઈ છે જે અપેક્ષાએ જે ગુણ છે, [તે] નિર્મળ છે, એ તો બંધનું કારણ નક્કી. [પરંતુ] કાંઈક જેટલી અસ્થિરતા અને રાગહેતુ છે એવા જ્ઞાનગુણના જઘન્ય ભાવને 'બંધનો હેતુ દર્શાવ્યો છે.

ગાથા - ૧૧૧ : ધર્મચર્ચા

આ-૩૪A

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ગણાવો :-

1- આ ગાથામાં જ્ઞાનગુણનું જઘન્ય પરિણમન ગંધનું તારણ થઈ રહ્યું છે તે થયું છે.
2- જ્ઞાની તેમજ અજ્ઞાનીનું ક્રિયોપશમિકજ્ઞાન બંને પર બંને જ સમ્યક ધર્મો છે.
3- ક્રિયોપશમિક જ્ઞાન અંતર્મુહૂર્તમાં વિપરિણામ પામે છે.
4- સમિતિ દશામાં હોય ત્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિને રાગભાવનો અભાવ હોય છે.
5- યથાખ્યાત ચારિત્ર થયા પહેલાં સમ્યગ્દૃષ્ટિને નિર્વિકલ્પ દશામાં રાગનો સદ્ભાવ હોતો નથી.
6- યથાખ્યાત ચારિત્ર થયા પહેલાં સમિતિ તેમજ નિર્વિકલ્પ દશામાં સમ્યગ્દૃષ્ટિને રાગનો સદ્ભાવ હોવાથી ગંધ પણ નિરંતર થાય છે.
7- જ્ઞાનગુણ અને ચારિત્રગુણ બન્ને સ્વતંત્ર છે; તેથી ચારિત્રમાં રાગ ભલે વિદ્યમાન હોય, પરંતુ જ્ઞાનનું પરિણમન જઘન્ય પણ હોઈ શકે કહેવા જઘન્ય ન પણ હોઈ શકે.
8- જ્ઞાનગુણના જઘન્ય ભાવને ગંધનો હેતુ હોવામાં કારણ છે.
9- આ જ ચારિત્રની આગળની ગાથાઓમાં જ્ઞાનીને ગંધ નહિ થાય હોવામાં આવશે તેનું. અહીં તે છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિને કેવા ગંધ થાય છે. આમ કહો બન્ને સ્થાનોમાં વિરોધ છે કે જિનવાણીમાં માન્ય ન હોવો જોઈએ.
10- પહેલાં જ્ઞાનીને રાગ નહિ અને સિદ્ધાંતની અપેક્ષાએ હોવું તેનું, અહીં તો અને ચારિત્રની અપેક્ષાએ અને રાગ છે, એમ હોવું છે. આમ કહો બે સ્થાનો વચ્ચે વિરોધ નહિ, માત્ર અપેક્ષા ભેદ જ છે કે જે જિનવાણીમાં માન્ય છે.
11- ક્રાચિત અનિતીને જ્ઞાનનો જઘન્ય ભાવ (ક્ષયોપશમભાવ) ન હોઈ શકે.
12- "વિપરિણામ" એટલે વિકારનું પરિણમન, સ્વભાવથી વિરુદ્ધ પરિણમન.
13- બંધે અને બંધાને ગુણસ્થાને શુભ અને અશુભ રાગ તો છે જ શુભ રાગ જ હોય છે.
14- બંધે અને બંધાને ગુણસ્થાને કાર્ય અને શુદ્ધધ્યાન તો છે જ કાર્યધ્યાન જ હોય છે
15- શ્રેણિક રાજાએ જ્યારે હીરો ચૂસીને આત્મહત્યા કરી ત્યારે તેમના જ્ઞાનગુણના જઘન્ય પરિણામને તારણ સંમતિ પણ અવશ્ય વધી ગયું હોવું જોઈએ.

(૨) 1- યથાખ્યાત ચારિત્ર એટલે જેનો ચારિત્રની સ્થિરતાનો સ્વભાવ છે એવો પુરુષાર્થ
2- દસમા ગુણસ્થાન સુધી સ્થિરતા જઘન્ય હોવાથી રાગના સદ્ભાવને તારણ ગંધ પણ થાય છે.
3- અંતર્મુહૂર્તના આલંબન પ્રકાર છે.
4- અંતર્મુહૂર્તના અસંખ્ય પ્રકાર છે.
5- સ્વદ્રવ્યનું અવલંબન છૂટીને પરદ્રવ્યનું જેટલું અવલંબન થાય તેટલું ગંધનું તારણ છે.
6- ભરત અને બાહુબલિ બન્ને ક્રાચિત અનિતી હોવાને તારણ તેમના યુદ્ધ સમયે ક્રિયા પણ પ્રકારનો ગંધ તેમને નહોતો.
7- દસમે ગુણસ્થાને પણ મોહનીય અને કાષાય સિવાય ૬ કર્મનો ગંધ થાય છે.
8- નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં પણ બંધે ગુણસ્થાને ત્રણ કષાયના ભાવનો, બંધમાં ગુણસ્થાને ચોકડીના ભાવનો, અરે! છઠ્ઠા ગુણસ્થાને ચાર કષાયના ભાવનો રાગ છે અને તેથી ગંધ પણ છે. કારણ, બધમાં અને દસમે પણ એમ છે. નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં હોં!
9- યથાખ્યાત ચારિત્ર બારમે ગુણસ્થાને પ્રગટે, અગિયારમે ગુણસ્થાને નહિ.

10- જ્ઞાનગુણની જઘન્યતા બંધનું કારણ છે અને જ્ઞાનગુણ બંધનું કારણ છે.

11- જે ગુણ છે કે તો નિર્મળ છે; તેથી ગુણ અને તેનું પરિણમન જેટલું નિર્મળ છે એ તો બંધનું કારણ નથી, પરંતુ અંદર જેટલી અસ્થિરતા અને રાગ દ્વેષ છે એવા જ્ઞાનગુણના જઘન્ય ભાવને બંધનો હેતુ કહેવામાં આવ્યો છે.

ઉત્થાનિકા: હવે વળી કોઈ પૂછે છે કે - જો જ્ઞાન છે (અર્થાત્ જ્ઞાનગુણનો જઘન્ય ભાવ બંધનું કારણ છે) તો પછી જ્ઞાની નિરાસ્રવ કેવી રીતે છે? તેના ઉત્તરની ગાથા કહે છે:-

ગાથા: આત્મા, દર્શન, જ્ઞાન જેમ જઘન્ય ભાવે પરિણમે,
તેમ જ જ્ઞાની વિવિધ પુદ્ગલકર્મ બંધાય છે. ૧૯૨.

ગાથાર્થ: કારણ કે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જઘન્ય ભાવે પરિણમે છે તેથી જ્ઞાની અનેક પ્રકારનાં પુદ્ગલકર્મ બંધાય છે.

ભાવાર્થ: જ્ઞાનીને બુદ્ધિપૂર્વક (ઇચ્છાપૂર્વક) રાગદ્વેષમોહનો અભાવ હોવાથી જ્ઞાની નિરાસ્રવ જ છે. પરંતુ જ્યાં સુધી કષાયોપરંજિત જ્ઞાન છે ત્યાં સુધી તે જ્ઞાની જ્ઞાનને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખી, જાણી અને આચરી શકતો નથી - જઘન્ય ભાવે દેખી, જાણી અને આચરી શકે છે; તેથી એમ જણાય છે કે જ્ઞાનીને હજુ અબુદ્ધિપૂર્વક કર્મફળનો વિષાદ (અર્થાત્ ચારિત્રમોહજનિત રાગદ્વેષ) વિદ્યમાન છે અને તેથી તેને બંધ પડ્યા કરે છે. માટે તેને એમ ઉપદેશ છે કે - જ્યાં સુધી વિકલજ્ઞાન ન ઊપજે ત્યાં સુધી જ્ઞાનનું જ નિરંતર ધ્યાન કરવું, જ્ઞાનને જ દેખવું, જ્ઞાનને જ જાણવું અને જ્ઞાનને જ આચરવું. આ જ માર્ગે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું પરિણમન વધતું જાય છે અને એમ કરતાં કરતાં વિકલજ્ઞાન પ્રગટે છે. વિકલજ્ઞાન પ્રગટે ત્યારથી આત્મા અંશે જ્ઞાની છે અને સર્વ પ્રકારે નિરાસ્રવ છે.

- જ્યાં સુધી કષાયોપરંજિત જ્ઞાન છે ત્યાં સુધી અબુદ્ધિપૂર્વક (અર્થાત્ ચારિત્રમોહનો) રાગ હોવા છતાં, બુદ્ધિપૂર્વક રાગના અભાવની અપેક્ષાએ જ્ઞાનીને નિરાસ્રવપણું કહ્યું અને અબુદ્ધિપૂર્વક રાગનો અભાવ થતાં અને વિકલજ્ઞાન પ્રગટતાં સર્વથા નિરાસ્રવપણું કહ્યું. આ, વિવક્ષાનું વિચિત્રપણું છે. અપેક્ષાએ સમજતાં એ સર્વ કથન યથાર્થ છે.

ગાથા-૧૯૨ (પ્ર.નં.૨૪૮) (ઉત્થાનિકા:). 'હવે વળી કોઈ પૂછે છે કે - જો જ્ઞાન છે (અર્થાત્ જ્ઞાનગુણનો જઘન્ય ભાવ બંધનું કારણ છે) તો પછી જ્ઞાની નિરાસ્રવ કેવી રીતે છે? તેનો ઉત્તર.'

- કોઈ તરફ તો નિરાસ્રવ કહો અને કોઈ તરફ જ્ઞાનની સ્થિરતાની જઘન્યતામાં આસ્રવ કહો (એ કેવી રીતે?) તેનો ઉત્તર [આપે છે].
- (ટીકા:) 'જે પ્રકારનું જ્ઞાની છે તે, બુદ્ધિપૂર્વક (ઇચ્છાપૂર્વક) રાગદ્વેષમોહકૃત આસ્રવભાવોનો તેને અભાવ હોવાથી, નિરાસ્રવ જ છે.'
- બુદ્ધિ એટલે રુચિ. ધર્મીને ઇચ્છાપૂર્વક, રુચિપૂર્વક, બુદ્ધિપૂર્વક રાગદ્વેષનો અભાવ છે. કેવળદૃષ્ટિ થતાં તો તેની રુચિ અતીન્દ્રિય આનંદની વૃદ્ધિ કરવાની છે. પોતાના પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ તરફ એની દૃષ્ટિ છે અને એની રુચિ છે. એવા વાસ્તવિક જ્ઞાનીને બુદ્ધિપૂર્વક, ઇચ્છાપૂર્વક કે રુચિપૂર્વક રાગ-દ્વેષ-મોહના આસ્રવભાવનો અભાવ છે. મિથ્યાત્વ અને મિથ્યાત્વ સહિતના અનંતાનુબંધના રાગ-દ્વેષ તેનો તો તેને અભાવ છે. એ અપેક્ષાએ (કહ્યું કે) તે નિરાસ્રવ જ છે. નિરાસ્રવ એ અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે. અને પુણ્ય-પાપના ભાવ કરવાની ઇચ્છા નથી, રુચિ નથી.
- મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ પાંચ આસ્રવ છે. અહીં જ્ઞાનીને શેનો

આસ્રવ છે અને ત્યાં આસ્રવ નથી તેનો ખુલાસો કરે છે.

- 'પરંતુ ત્યાં એટલું વિશેષ છે કે- તે જ્ઞાની જ્યાં સુધી જ્ઞાનને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખવાને, જાણવાને અને આચરવાને અશક્ત વર્તતો થકો...': જ્ઞાનને [અવિરતિ] અભાવને લીધે પરમઅવગાઢ શ્રદ્ધા નહિ હતી. જ્ઞાનમાં આવે છે કે? જ્યાં સુધી પૂર્ણ દેખતો નથી ત્યાં સુધી. દેખવાનો અર્થ કે શ્રદ્ધા ફરતો નથી. જ્યાં સુધી સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવથી દેખતો નથી. કેટલી વાર દેખવાના અર્થમાં શ્રદ્ધા પણ આવે છે અને શ્રદ્ધાના અર્થમાં કેટલી વખતે દેખવું પણ આવે છે.
- જ્યાં સુધી જ્ઞાન જ્ઞેય આત્માને ઉત્કૃષ્ટ ભાવે દેખવાને અર્થે સ્વપરનો વિવેક જ્યાં સુધી થતું નથી ત્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ ભાવે દેખતો નથી.
- જ્ઞાનીની જઘન્ય દશામાં છે, નીચલી દશામાં છે એ તારણે પૂર્ણરૂપે આત્માને શ્રદ્ધા-દેખવા, જાણવા અને આચરવા રૂપાને અશક્ત છે. નીચલા દરજ્જામાં ચોથે, પાંચમે આદિ ગુણસ્થાનમાં જઘન્ય ભાવે જ જ્ઞાનને અર્થે આત્માને દેખે છે, જાણે છે, આચરે છે.
- 'જઘન્ય ભાવે જ જ્ઞાનને દેખે છે, જાણે છે અને આચરે છે ત્યાં સુધી તેને પણ, જઘન્ય ભાવની અન્યથા અનુપપત્તિ વડે (અવિરતિ જઘન્ય ભાવ અન્ય રીતે નહિ ઘટતો હોવાને લીધે)...': જો જઘન્ય ભાવ ન હોય તો આસ્રવભાવ [પણ] ન હોય, [પરંતુ] જઘન્ય ભાવ તો છે. જઘન્ય ભાવ છે [માટે] રાગદ્વેષનો આસ્રવ પણ છે. જઘન્ય ભાવ ન હોય, ઉત્કૃષ્ટ ભાવ હોય તો રાગ-દ્વેષ ભાવ જ ન હોય. અવિરતના રાગ-દ્વેષ છે એ પણ ન હોય.
- 'જઘન્ય ભાવની અન્યથા અનુપપત્તિ...': આસ્રવ ન હોય તો જઘન્ય ભાવની ઉત્પત્તિ જ ન દેખવામાં આવે. જો આસ્રવ નિવૃત્ત ન હોય તો જઘન્ય ભાવની ઉત્પત્તિ ન હોય, ઉત્કૃષ્ટ ભાવની ઉત્પત્તિ હોય.
- 'જેનું અનુમાન થયું થાય છે એવા અબુદ્ધિપૂર્વક પ્રવૃત્તિના વિભાવનો સદ્ભાવ હોવાથી...': ઉત્તમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ક્ષાયિક સમકિતી હોય તોપણ જઘન્ય ભાવ છે. ચારિત્ર અને જ્ઞાનની પૂર્ણતા નથી અને પૂર્ણ જાણ્યું-દેખ્યું નથી ત્યાં સુધી આસ્રવની સ્થિતિ છે. જઘન્ય ભાવની પરિણતિ જ્યારે છે ત્યાં સુધી આસ્રવ ભાવ પણ છે. જ્ઞાને (આસ્રવ), વિષયાય અને અનાનુબંધનો નહિ.
- કરવા નહિ, કરાવે નહિ પરંતુ પોતાની ભૂમિકાને (સ્થાને) પરવિષયમાં રાગદ્વેષ અસ્તિત્વના કાળે છે એ પ્રવૃત્તિ વિભાવનો સદ્ભાવ છે. એ ભાવ વિભાવ છે એ જ પ્રવૃત્તિ છે, અકર્મ નહિ.
- 'પુદ્ગલપ્રવૃત્તિ બંધ થાય છે.: પ્રવૃત્તિનો સદ્ભાવ હોવાથી રાગ-દ્વેષાદિના ચારિત્ર-દોષના પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાથી પુદ્ગલકર્મનો બંધ થાય છે.
- 'માટે ત્યાં સુધી જ્ઞાનને દેખવું, જાણવું અને આચરવું એ જ્યાં સુધીમાં જ્ઞાનનો જેવડો પૂર્ણ ભાવ છે તેવડો દેખવામાં, જાણવામાં અને આચરવામાં બરાબર આવ્યો નથી. ત્યારથી અજ્ઞાન જ્ઞાની થયો થકો (આત્મા) સર્વથા નિરાસ્રવ જ હોય છે.'
- ત્યાં સુધી જ્ઞાનવાન આત્માને દેખવો; જ્યાં સુધી એનું પૂર્ણ જ્ઞાનરૂપ આચરણ ન થાય ત્યાં સુધી પૂર્ણને દેખવો, પૂર્ણને જાણવો અને પૂર્ણનું આચરણ રૂપાનો પ્રયત્ન

કરવો. ત્યારે આકિંચન નિરાસ્રવ થાય છે.

- ઇ આ તેરમે ગુણસ્થાન પૂરાં કરી લીધાં થઈ જાય, મહારાજ! જ્યારે પૂરાં થઈ જાય ત્યારે પૂરાં નિરાસ્રવ છે. જ્યાં સુધી પૂરાં જ્ઞાન, દર્શન, આનંદનું આચરણ ન હોય ત્યાં સુધી પણ તેને સ્થિતિનો સદ્ભાવ છે અને બંધ પણ છે.
- આકિંચન [જ્ઞાની] નામ ગુણજ્ઞાની. તેને પ્રતિક્રમણ આસ્રવ છે જ નહિ.
- (ભાવાર્થ:) 'જ્ઞાનીને બુદ્ધિપૂર્વક (અજ્ઞાનમય) રાગદ્વેષ મોહનો અભાવ હોવાથી જ્ઞાની નિરાસ્રવ જ છે. પરંતુ જ્યાં સુધી કષાયોદયનિત જ્ઞાન છે ત્યાં સુધી તે જ્ઞાની જ્ઞાનને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખે, જાણે અને આચરે છતાં તે - જઘન્ય ભાવે દેખે, જાણે અને આચરે છે': અને [જ્ઞાનીને] બુદ્ધિપૂર્વક અજ્ઞાનમય-રાગ ઉત્પન્ન થાય છે અને રાગ દર્શનું ફળ છે એવા ક્રિયા બુદ્ધિનો તો નાશ થયો છે. કેમકે છે ત્યાં આત્માનો અનુભવ થાય છે અને એમાં અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન અંશે વેદન થાય છે. એ અંશોમાં અજ્ઞાનમય રાગદ્વેષ મોહ તો અંશે છે જ નહિ. એ અંશોમાં તો [જ્ઞાની] નિરાસ્રવ જ છે.
- જ્ઞાની દશા ક્રિયોપશમ છે, ક્ષિણ છે; [ત્યાં સુધી] પોતાના સ્વરૂપને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખ શકતો નથી અને ન જાણ શકે છે અને ન આચરણ કરી શકે છે.
- જેટલે અંશે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર છે એટલા અંશે તો અબંધ પરિણામ છે; પરંતુ એ જ્ઞાનીને પણ જેટલા અંશમાં રાગદ્વેષનો અંશ આવે છે એટલું આસ્રવનું ફળ છે, બંધ ફળનું ફળ છે. (પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય)
- તેથી એમ જણાય છે કે જ્ઞાનીને હજુ અબુદ્ધિપૂર્વક ઉત્પત્તિનો સંભવ (અલ્પ ચારિત્રમોહજનિત રાગદ્વેષ) વિદ્યમાન છે અને તેથી તેને બંધ પણ થાય છે.'
- અબુદ્ધિપૂર્વક [અલ્પરૂપ] રુચિપૂર્વક નહિ [પરંતુ] અરુચિપૂર્વક જેટલા અંશે પોતાના સ્વરૂપમાં નિર્મળ દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અને સ્થિરતા છે એટલો તો અબંધભાવ છે અને જેટલા અંશે અંદરમાં રાગ આવ્યો, એટલા અંશમાં આસ્રવ છે અને બંધ પણ છે.
- 'માટે તેને એમ કહેવા છે કે - જ્યાં સુધી સ્વગુણ ન હોય ત્યાં સુધી જ્ઞાનનું જ નિરંતર ધ્યાન કર્યું, જ્ઞાનને જ દેખ્યું, જ્ઞાનને જ જાણ્યું અને જ્ઞાનને જ આચર્યું'.
- સમકિતીને કહેવા છે એમ તે છે. પણ! જ્યાં સુધી સ્વગુણ ન હોય ત્યાં સુધી રાગ છે અને રાગ છે એટલો બંધ પણ છે. માટે જ્યાં સુધી સ્વગુણ ન હોય ત્યાં સુધી જ્ઞાનીને દેખવો, જાણવો અને [તેનું] આચરણ કર્યું. આચરણનો અર્થ અંતર્મુખ - આનંદસ્વરૂપમાં આચરણ કર્યું - લીન થયું'.
- જ્ઞાન એટલે આત્મા. ધર્મીને પણ કોઈ કાળે આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન હોય છે, ઇચ્છા આર્તધ્યાન હોય છે. તો કહે છે કે એ રાગનું ધ્યાન છોડી દેવું. જ્યાં સુધી પૂરાં થયા પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી સ્વભાવ તરફનો પુરુષાર્થ કરવો
- આત્માના આનંદમાં સ્થિર રહવું એ નામ (છે). તપોનિધિ ધ્યાન ! સ્વરૂપમાં લીનતા - આનંદમાં રમવાનું [નામ] ચારિત્ર અને એમાં સ્થિર - સ્થિર રહવું એનું નામ તપ (છે). નિશ્ચય તપ આ છે.
- પહેલાં નિરાસ્રવ કર્યું. પછી વળી ફરી આસ્રવ કર્યું અને પૂર્ણ થાય ત્યારે નિરાસ્રવ

પછી એમ કહ્યું:

- નિરંતર! અનિન્દ્રિય વીતરાગ મૂર્તિ આત્મા, તેનું નિરંતર જ્ઞાન એટલે આત્માનું ધ્યાન કરે. એવા જ્ઞાયક ભાવનું ધ્યાન કરવું (કે) જ્યાં દુઃખ વિલય થાય ત્યાં દુઃખ જ્ઞાનને જ દેખવું [અર્થાત્] આત્માને જ જાણવો અને આત્માને જ 'આચરવું'! • એ જ માર્ગે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું પરિણમન વર્તવું કાર્ય છે અને એમ ફરતાં ફરતાં વિકલ્પ પ્રગટે છે. વિકલ્પ પ્રગટે ત્યારે આત્મા સ્વભાવ જ્ઞાની છે અને તેને પ્રગટે નિરાકાર છે.' આ જ માર્ગે દુઃખના વધતી કાર્ય છે. અંતરમાં આચરણ ફરતાં દૃષ્ટિ વધતી કાર્ય છે. જ્ઞાયક પરમાત્મા તેને જાની થયા, વિકલ્પની (ક્રિયા) અને વિકલ્પ નિરાકાર છે. તેને તિષ પ્રયત્નનો કાર્ય છે નહિ.
- 'જ્યાં દુઃખ કારણવિશિષ્ટ જ્ઞાન છે ત્યાં દુઃખ અબુદ્ધિપૂર્વક (અર્થાત્ ચારિત્રમોહનો) રાગ હોય છતાં, બુદ્ધિપૂર્વક રાગના આત્રવની અપેક્ષાએ જ્ઞાનીને નિરાકાર થયું કહ્યું અને અબુદ્ધિપૂર્વક રાગનો અભાવ થતાં એને વિકલ્પ પ્રગટતાં સવિકલ્પ નિરાકાર થયું કહ્યું. એ, વિકલ્પનું વિચિત્રપણું છે. અપેક્ષાએ સમજવાં એને ઘણું ઘણું ગંભીર છે.'!
- પહેલું કહ્યું તેનો ખુલાસો કર્યો. જ્યાં દુઃખ જ્ઞાન એકત્વ છે, સમ્યક્ત્વ છે ત્યાં (દુઃખ) અબુદ્ધિપૂર્વક (અર્થાત્ ચારિત્રમોહનો) રાગ છે. તેનો અભાવ થતાં એને વિકલ્પના પ્રગટતાં સવિકલ્પ નિરાકાર છે. [જ્યારે પહેલાં જ્ઞાનીને] સ્થિરપૂર્વક-કુનિરપૂર્વક રાગ ફરતાની અપેક્ષાએ નિરાકાર થયું કહ્યું [તેનું].
- સમ્યગ્દર્શન થયું તો બંધ નથી એમ નહીં અને બધા કહ્યું એમ સમ્યગ્દર્શન થયા પછી બધા ચારિત્રનો દોષ છે તો એ રાગ અને બંધ બધા છે એમ કહ્યું: એને [તેને] પૂર્ણ જ્ઞાન જ્યારે થાય છે નિરાકાર છે [એમ કહ્યું].
- સમ્યગ્દર્શન થયું તો નિશ્ચયથી અને અંતર્મુહૂર્તમાં પૂરતો નિરાકાર છે પરંતુ તત્ત્વ ચારિત્રમોહનો દોષ છે [તેને] સમ્યગ્દર્શનમાં જ્યાં દુઃખ પૂર્ણ આચરણ ન થાય ત્યાં દુઃખ આશ્રવ છે અને બંધ બધા છે. એ વિકલ્પની-ક્રિયાની-વિચિત્રતા છે. જે જે પ્રયત્ને બધાં (કહ્યું તેમ તે પ્રયત્ને સમજવું જોઈએ). 'જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું ઘટે; ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે આત્માર્થિજન જ્ઞાને!'
- એ અપેક્ષાએ કહ્યું તે ક્રિયાની વિચિત્રતા છે.

ગાથા-૧૭૨ : ધર્મરત્ન | ક્રમાંક 36 A

(૧) જોડી જોડો :-

1.	બુદ્ધિપૂર્વક	A.	અનિશ્ચાપૂર્વક, અરુચિપૂર્વક
2.	અબુદ્ધિપૂર્વક	B.	ઈચ્છાપૂર્વક, રુચિપૂર્વક
3.	બુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ	A.	ચારિત્રમોહ સંજ્ઞક રાગ
4.	અબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ	B.	દર્શનમોહ સંજ્ઞક રાગ
5	ચારિત્ર	A.	સ્વરૂપમાં લીનતા
6	તપ	B.	સ્વરૂપમાં વિશેષ રમણતા
7	મિથ્યાદૃષ્ટિ	A.	બધા પ્રકારના રાગનો સર્વથા અભાવ
8	સમ્યગ્દૃષ્ટિ	B.	બુદ્ધિપૂર્વક તથા અબુદ્ધિપૂર્વક રાગનો સદ્ભાવ
9	સાક્ષાત્ જ્ઞાની (વીતરાગી)	C.	અબુદ્ધિપૂર્વક રાગનો સદ્ભાવ
10.	સમ્યગ્જ્ઞાની	A.	સર્વ પ્રકારે નિરાસ્રવી છે
11.	સાક્ષાત્ જ્ઞાની (વીતરાગી)	B.	બુદ્ધિપૂર્વક રાગની અપેક્ષાએ નિરાસ્રવી છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો :-

1- આ ગાથામાં અત્યંત સમ્યગ્જ્ઞાનીના નિરાસ્રવપણાનો પ્રકાર બતાવ્યો છે.

2- જે કાળે બુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ વિદ્યમાન હોય તેને અબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ ન હોય.

3. અત્યંત (ક્રિયાપ્રધાન) જ્ઞાનીને જ્ઞાનગુણની જઘન્યતાને કારણે અબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ વિદ્યમાન હોય છે.

4. અહો અજ્ઞાનમય (અનંતાનુબંધી મિથ્યાત્વ સંજ્ઞક) રાગદ્વેષમોહને અબુદ્ધિપૂર્વક કહ્યાં છે.

5. અહો અજ્ઞાનમય (અનંતાનુબંધી મિથ્યાત્વ સંજ્ઞક) રાગદ્વેષ મોહને 'બુદ્ધિપૂર્વક' કહ્યાં છે.

6. ચારિત્રમોહ સંજ્ઞક રાગદ્વેષ અબુદ્ધિપૂર્વક (અરુચિપૂર્વક) મિથ્યાત્વને કારણે હોય છે.

7. ચારિત્રમોહ સંજ્ઞક રાગદ્વેષ અબુદ્ધિપૂર્વક (અરુચિપૂર્વક) અસ્થિરતા-નબળાઈને કારણે હોય છે.

8. ચતુર્થગુણસ્થાનવર્તી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાનને (અનંતાનુબંધી કષાયને) સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખે, જાણે અને આચરે કહ્યો છે, પરંતુ પંચમગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવક કષાયને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખે, જાણે અને આચરે છે.

9. ઉત્કૃષ્ટ ભાવલિંગી મુનિરાજ જ્ઞાનને (અનંતાનુબંધી કષાયને) સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખે, જાણે અને આચરે છે.

10. બધા ક્રિયાપ્રધાનવાળા સમ્યગ્દૃષ્ટિઓ બુદ્ધિપૂર્વકના રાગની અપેક્ષાએ નિરાસ્રવ છે.

11- બધા ક્રિયાપ્રધાનવાળા સમ્યગ્દૃષ્ટિઓ અનુદિષ્ટવર્જીના રાગની અપેક્ષાએ નિરારંભી છે.

12. અનુદિષ્ટવર્જીનો રાગ ઘણાં વિકલ્પ પ્રકારે છે.

13. ક્રિયાપ્રધાનવાળો સમ્યગ્જ્ઞાની જ્ઞાનને (અંશને + આત્માને) તેની રુચિના આધારને ત્યારે સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખે, જાણે + આચરે થતાં નથી.

14. ક્રિયાપ્રધાનવાળો સમ્યગ્જ્ઞાની જ્ઞાનને (અંશને + આત્માને) તેની અસ્થિરતા-નબળાઈ ત્રિકોટીને ત્યારે સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખે, જાણે + આચરે થતાં નથી.

15. "(વિવક્ષિત ત્યારની) અન્યથા અનુપપત્તિ હોવાથી" અર્થાત્ (વિવક્ષિત ત્યાં) બીજા તેવું તે રૂપ ન હોવાથી."

(3) સાચું + ખોટું (T/F) બતાવો:-

1- '...જેનું અનુમાન થઈ શકે છે એવા અનુદિષ્ટવર્જી ત્રિકોટીના વિભાવનો સદ્ભાવ હોવાથી...' શબ્દના આ સ્થળમાં "ત્રિકોટી"નો અર્થ "અસ્થિરતાને ત્યારે ત્રિકોટીક થતા ભાવવિકાર" થાય છે, "ઉત્પાદ" નહિ.

2. 'ત્રિકોટી'નો સદ્ભાવ વિકલ્પ થતા હુંકા રહે છે.

3. સમ્યગ્દૃષ્ટિને જ્યાં સુધી જઘન્ય ભાવે પરિણમન છે ત્યાં સુધી અંશે પણ અબંધ પરિણામ હોતા નથી.

4. સમ્યગ્દૃષ્ટિને જેટલા અંશે પોતાના સ્વરૂપમાં નિર્મળ દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અને સ્થિરતા છે એટલે અંશે અબંધભાવ છે.

5. અહીં આચાર્યો બધા ક્રિયાદૃષ્ટિ જીવો માટે જ છે, સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો માટે નહિ.

ગાથા-૧૧૬

ઉત્થાનિકા: હવે, આ જ અર્થનું ગાથારૂપ કથન કરે છે:-

ગાથા:-

(દોહરા)

જ્યારે કોઈ આત્મા જ્ઞાનવાની થાય,
બુદ્ધિપૂર્વક રાગનો તજે સહ પરિત્યાગ;
વળી સ્વયંની નિજ શક્તિને વારંવાર અભ્યાસ,
છોડતો એ જાની મળ અબુદ્ધિપૂર્વક રાગ;
જ્ઞાનરૂપ થયો થકો ઉખેડતો પરભાવ,
એકે જાનીને સહ નિરાસ્રવ તું જાણ. ગા.૧૧૬

ટીકાર્થ:- આત્મા જ્યારે જાની થાય ત્યારે, પોતે પોતાના સમસ્ત બુદ્ધિપૂર્વક રાગને નિરંતર છોડતો થકો અબંધ નહિ કરતો થકો વળી જે અબુદ્ધિપૂર્વક રાગ છે તેને પણ જ્ઞાનબળે વારંવાર (સ્વાનુભવરૂપ) સ્વશક્તિને સ્પર્શતો થકો અને (એ રીતે) સમસ્ત પરપ્રકૃતિને-પરપરિણતિને-ઉખેડતો જાણે પ્રલયભાવરૂપ થતો થકો, ખરેખર નિરાસ્રવ છે.

ભાવાર્થ: • જ્ઞાનીએ સમસ્ત રાગને હેય જાણ્યો છે. તે રાગને મટાડવાને ઉદ્યમ કર્યા કરે છે; તેને આસ્રવભાવની ભાવનાનો અભિપ્રાય નથી; તેથી તે સદા નિરાસ્રવ જ કહેવાય છે.

• પરપ્રકૃતિ (પરપરિણતિ) બે પ્રકારની છે- અશુદ્ધરૂપ અને અસ્થિરતારૂપ. જ્ઞાનીએ અશુદ્ધરૂપ પરપ્રકૃતિ છોડી છે અને અસ્થિરતારૂપ પરપ્રકૃતિ જીતવા માટે તે નિજ શક્તિને વારંવાર સ્પર્શે છે અર્થાત્ પરિણતિને સ્વરૂપ પ્રતિ વારંવાર વાળ્યા કરે છે. એ રીતે સમસ્ત પરપ્રકૃતિને ઉખેડીને વિનાશ પ્રગટાવે છે.

• 'બુદ્ધિપૂર્વક' અને 'અબુદ્ધિપૂર્વક'નો અર્થ આ પ્રમાણે છે:-

[બુદ્ધિપૂર્વક:] જે રાગાદિ પરિણામ ઈચ્છા સહિત થાય તે બુદ્ધિપૂર્વક છે; અને

[અબુદ્ધિપૂર્વક:] જે રાગાદિ પરિણામ ઈચ્છા વિના પરનિમિત્તની ઉપાધિથી થાય તે અબુદ્ધિપૂર્વક છે.

• જ્ઞાનીને જે રાગાદિપરિણામ થાય છે તે ઉપાય અબુદ્ધિપૂર્વક જ છે; સાધકદશામાં થતા રાગાદિ પરિણામો જ્ઞાનીની ભાવનામાં છે તોપણ અબુદ્ધિપૂર્વક છે તેવા તે ઈચ્છા વિના થાય છે.

(રહસ્યપૂર્ણચિઠ્ઠીની રીતે કહ્યું 'બુદ્ધિપૂર્વક' અને 'અબુદ્ધિપૂર્વક'નો આ પ્રમાણે અર્થ લીધો છે:-

• [બુદ્ધિપૂર્વક:] જે રાગાદિપરિણામ મન દ્વારા, ગ્રાહ્ય વિષયોને અવલંબીને, પ્રવર્તે છે અને જેમાં પ્રવર્તતા થકા જીવને પોતાને જણાય છે તેમ જ બીજાને પણ અનુમાનથી જણાય છે તે પરિણામો બુદ્ધિપૂર્વક છે; અને

• [અબુદ્ધિપૂર્વક:] જે રાગાદિ પરિણામ ઇન્દ્રિયજન્ય વ્યાપાર સિવાય કેવળ મોહના ઉદયના નિમિત્તે થાય છે અને જીવને જણાતા નથી તે અબુદ્ધિપૂર્વક છે. આ અબુદ્ધિપૂર્વક પરિણામને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની જાણે છે અને તેમના અવિનાભાવી ચિહ્ન વડે તેનો અનુમાનથી પણ જણાય છે.)

ગાથાર્થ: (ટીકાર્થ:) 'આત્મા જ્યારે જાની થાય...': અહીં શિષ્ય ઉદાર સ્વયંબુદ્ધતા
(પુ.નં.૨૭૮)

સાધુના અસંખ્ય નિયમ છે. સમિતિ છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં મરછ અને કરછ, અને શિખમાં સિંહ અને વાઘ સમિતિ છે એવો શાસ્ત્રમાં પાઠ છે. શાસ્ત્ર નહિ. અંદર સ્વરૂપનું આચરણ નહિ પરંતુ સમ્યગ્દર્શન [છે] પંચમ ગુણસ્થાનવાળી સિંહ અને વાઘ, ગાય, મરછ અને કરછ-તિર્યંચ...! અરે! નારકીનું શરીર તો, સાતમા નરકમાં નિશ્ચયથી જઈને જાય છે અને ત્યાં સમકિત પામે છે. અને નીકળે ત્યારે નિશ્ચયથી જઈ જાય, સાતમા નરક! એવડી પ્રતિકૂળતા (છે) છતાં દૃષ્ટિ ગુણને પ્રાપ્તને, પછી પાછી સ્વભાવ નરકની દૃષ્ટિ થીને અનુભવ કરે છે. એવડી પ્રતિકૂળતામાં સમકિત થાય છે. પ્રતિકૂળતા એ તો શાનું કહે છે.

- કોઈ કહે પ્રતિકૂળ અને અનુકૂળ છે જ નહિ. કોઈ તો જ્ઞાનમાં જાણવા માત્ર છે.
- ત્યારે, ભાઈ પોતાના સમગ્ર બુદ્ધિપૂર્વક રાગને નિરંતર છોડતો થકો (સ્વયંમેવ) નહિ કરતો થકો 'સંન્યસ્યન' (કહ્યું છે), ક્યાં એ ત્યાગ! પરનું ગ્રહણ અને ત્યાગ એ તો પુણ્ય રહિત છે. ધર્મીને રુચિપૂર્વક રાગનો ત્યાગ કરે છે. પોતાના સમસ્ત બુદ્ધિપૂર્વક રાગને નિરંતર સંન્યસ્યન નામ સંન્યાસ કરે છે. એ નિશ્ચયનો ત્યાગ છે, સમકિતનું ગ્રહણ છે.
- નિરંતર ત્યાગી. પરનો ત્યાગી તો અજ્ઞાની પણ નિરંતર છે જ. પરવસ્તુ શરીર, વાણી, મન, જડ કર્મ પર, એ તો આકાશમાં છે જ નહિ તો પરનો ત્યાગ તો અનાદિથી છે જ. પરંતુ રાગની રુચિ (છોડી) અને સ્વભાવની રુચિ થીને રાગની રુચિ છોડવી, ત્યાગ કરવા એ મારો ત્યાગ છે. [પરંતુ] નિશ્ચયનો ત્યાગ નહિ ત્યાં રાગનો ત્યાગ ક્યાંથી આવે? અને પરના ત્યાગ-ગ્રહણથી તો આત્મા રહિત છે.
- બુદ્ધિપૂર્વક [અહીં] રુચિપૂર્વક. આ રાગ કષાયયુક્ત છે, આ રાગ બાધકયુક્ત છે, એવા બુદ્ધિપૂર્વક. એ રાગની રુચિ છોડી દે. જ્ઞાયક ભગવાન સ્વરૂપ અંદર છે એની રુચિ કર. રાગની રુચિ બુદ્ધિપૂર્વક છોડવા એનું નામ ત્યાગ કહીએ.
- 'છોડતો થકો અધીન' રાગનો પ્રેમ છોડતો થકો અને પ્રેમથી રાગ નહિ કરતો થકો.
- જ્ઞાનીને દુઃખ અસ્થિરતાનો (રાગ છે). રુચિ નહિ છતાં પુરુષાર્થની નબળાઈના કારણે અબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ છે.
- 'વળી જે અબુદ્ધિપૂર્વક રાગ છે તેને પણ જ્ઞાનભાવે વારંવાર (રાગાનુભવનરૂપ) સ્વશક્તિને સ્પર્શતો થકો...': અબુદ્ધિપૂર્વક દુઃખ અસ્થિરતાનો રાગ છે એને પણ છોડવા માટે આત્માના અનુભવનો સ્પર્શ કર. ભગવાની સ્વરૂપ ભગવાન આત્મા-એ સ્વશક્તિને સ્પર્શ, એને જાણ, સ્થિરતા કર-એ સ્પર્શન છે.
- સ્વ આત્માની શક્તિ એટલે આનંદ, એનું સ્પર્શન. સ્વ એટલે જ્ઞાન, પોતાની શક્તિ જ્ઞાન, એનું સ્પર્શન. સ્વ એટલે આત્મા, એની શક્તિ એટલે ભગવાન આત્મા, એનું સ્પર્શન.
- 'અને (એ રીતે) સમસ્ત પરપ્રકૃતિને-પરપરિણતિને-છોડતો...': છોકરીના એ જ આવે ને! અંદરમાં જાય છે એટલે રાગ ઉત્પન્ન થતો નહિ અને 'છોડતો થકો' એમ કહેવામાં આવે છે. આત્માનો સ્પર્શ થીને, અનુભવ કરીને રાગને છોડતો-છોડતો થકો.
- 'જ્ઞાનના પુરુષાર્થરૂપ થતો થકો...' પુરુષાર્થ એટલે યથાયોગ્ય આસ્રવ, ક્રિયાવાન,

અનંત આનંદ અને અનંત વીર્ય, એવું પૂર્ણ જ્ઞાન. દ્રવ્યસ્વભાવમાં, ગુણસ્વભાવમાં પૂર્ણતા છે જ, પરંતુ એને સ્પર્શી શકાં શકાં, અનુભવ શકા (શકા), પર્યાયમાં પૂર્ણ થઈ જાય.

- 'પરંપરા નિરાકાર છે.': પરંપરા એટલે નિરાકાર. પછી કેવા નિરાકાર છે. પહેલાં નિરાકાર થયું તું ત્યારે તો નિશ્ચયથી અને અનંતાનુબંધીની અપેક્ષાએ થયું તું. અહીં થયું તે સમ્યગ્દર્શન થયા પછી પણ સ્વરૂપના અનુભવ શકા શકા રાગ છૂટી જાય અને પૂર્ણ વીતરાગ થઈ જાય છે ત્યારે નિરાકાર થાય છે. ત્યારે તેને વિકલ્પ આકાર હોતો નથી.
- (પ્રકાશક:) 'જ્ઞાનીએ અનંત રાગને હેય જાણ્યો છે. તે રાગને મારવાને ઉદ્યમ કેમ કરે છે; તેને આકારપણાની ભાવના અભિપ્રાય નથી; તેમ તે સર્વ નિરાકાર જ થઈ જાય છે.': ધર્મી તો નિર્ધારણ રાગ હોય એને હેય માને છે. જ્ઞાનીની જાતિનો ભાવ આવે છે પરંતુ માને છે હેય. [એને] આકારપણાના અભિપ્રાયની ભાવના નથી. આ કીર્તિ છે એને કરવા ગાઈત છે એમ [એને] નથી.

(પૃ.નં.૨૫૦) 'પરપ્રકૃતિ (પરપરિણતિ) તો પ્રકારની છે- અશ્રદ્ધારૂપ અને અસ્થિરતારૂપ.':

- આત્મામાં દ્રવ્ય-ગુણ તો નિત્ય છે, તેની પરિણતિ, એની જે પર્યાય છે ઘ પર્યાયમાં તો પ્રકાર (છે) આવ્યાં. અશ્રદ્ધારૂપ - મિથ્યાત્વરૂપ અને અસ્થિરતારૂપ.
- 'જ્ઞાનીએ અશ્રદ્ધારૂપ પરપ્રકૃતિ છોડી છે...!' અજ્ઞાનીને રાગ તો રિતિકર છે અને રાગ તે મારી શાન્ત-સ્વરૂપ છે, એવું એ અશ્રદ્ધાનું - મિથ્યાત્વનું પરિણામન છે અને અસ્થિરતાનું પણ [પરિણામન] છે. [પરંતુ] રાગ એ મારો છે, રાગથી મને લાભ છે, પરંતુ હું તેને છોડું છું - એ વાત ધર્મીએ છોડી દીધી છે.
- અને અસ્થિરતારૂપ પરપ્રકૃતિને જાણવા માટે તે નિજ શક્તિને વારંવાર સ્પર્શે છે અથવા પરિણતિને સ્વરૂપ પ્રતિ વારંવાર વાળતા રહે છે': ધર્મીને અસ્થિરતા છે. રાગ-દ્વેષની વાસના અંદર ઉત્પન્ન થાય છે. એને જાણવા માટે આત્માના અનુભવને વારંવાર સ્પર્શે છે, નિર્વિકલ્પ આનંદ ધ્યાને વારંવાર સ્પર્શે છે. પોતાની જે પરિણતિ રહેતા, ઊઠે, બેસે, વિષય-વાસનામાં જાય છે ત્યાં બેઠાં બેઠાં વાળવાનો પ્રયત્ન કરે છે, સ્વરૂપ તરફ વાળવાનો પ્રયત્ન કરે છે.
- એ રીતે સ્વ-પર પ્રકૃતિને ઉખેડીને ફેંકવાનો પ્રયાસ છે.': આ રીતે સ્વ-પર પ્રકૃતિની (પરિણતિ) અશ્રદ્ધારૂપ અને અસ્થિરતારૂપ જે પરિણતિને ઉખેડીને ફેંકવાનો પ્રયાસ છે.
- અસ્થિરતાને આકાર અને ભેદ હજ છે. થોડો સ્થિતિ, રસ [વાળો] ભેદ હજી (પડે) છે પરંતુ તેને ગૌણ કરીને દૃષ્ટિના જોરથી વાળ કરી દીધે ? એને અસ્થિરતાના આકાર અને ભેદ છે જ નહિ [એ ગરાબર નથી]. એ પર્યાયની અપેક્ષાનું કથન છે. [અત્યારે] કેવી અપેક્ષાએ કહેવા માગે છે એમ આપણે જાણવું જોઈએ.
- 'બુદ્ધિપૂર્વક' અને 'અબુદ્ધિપૂર્વક'નો અર્થ આ પ્રમાણે છે:- જે રાગાદિપરિણામ ઇચ્છા કરીને થાય તે બુદ્ધિપૂર્વક છે.': જે તીવ્ર દયા દાનાદિના ભાવ રુચિપૂર્વક હોય, ઇચ્છાપૂર્વક હોય, હિતબુદ્ધિએ હોય એને બુદ્ધિપૂર્વક છે એમ કહે છે.
- 'અને જે રાગાદિપરિણામ ઇચ્છા વિના પરનિમિત્તની ઉપાધીથી થાય તે

અબુદ્ધિપૂર્વક છે. પોતાને રાગની રુચિ છે તેથી રાગ દુઃખરૂપ લાગે છે, પરંતુ પોતાની પર્યાયમાં તેનાથી ભય થાય અને નિર્બળતા ઓછી થાય એમ તેવામાં આવ્યું.

- અને ફરી એમ તેવું કે (i) દ્રષ્ટિ દ્રવ્ય પોતાની પર્યાયને પામે, પર્યાયમાં વર્તે. એમાં પરનો તિલ અધિકાર નહિ અને તેની પર્યાય દ્રવ્યગુણને થાય, પરથી ન થાય અને (ii) તેની પર્યાય તેના સ્વ-અવસરે જે થવાની હોય તે થાય. ઘણા પ્રશ્ન! ત્રિ આપણાને છે (તે સમજવું જોઈએ). આચાર્ય તેનું કે 'નિયતનું નિયતપણું' બતાવે ત્રિ આપણાને તેવું છે કે ત્રિનું નિયતપણું છે. વસ્તુસ્વરૂપ તો જ્ઞાન છે એમ છે. [નોંધ: બતાવા અભિપ્રાયને નય તે છે]
- સ્વયંદ્રષ્ટિને રાગ દૃષ્ટિમાં હેય છે, જ્ઞાનમાં ય છે, ચારિત્ર અપેક્ષાએ તે રાગ જેર છે. પરંતુ દૃષ્ટિના જોરની અપેક્ષાએ એમ તેવું ત્ર એને [રાગ] નહિ, મારા અંતરે નહિ એમ ન માની લેવું. દ્રષ્ટિના ગુણસ્થાન સુધી રાગ - લોભ - છે, ત્ર બંધાય છે એને અહીં બીજા ગુણસ્થાને અભાવ એને બંધ છે જ નહિ એમ તેવું [પરંતુ] જેટલે અંશે રાગધારા તેટલે અંશે બંધ છે, જેટલે અંશે જ્ઞાનધારા તેટલે અંશે અબંધ છે. રાગને ભિન્ન પડીને જ્ઞાન એને જ્ઞાનની [આત્મા] ધારા નિરંતર હોય છે.
- જ્ઞાનીને જે રાગાદિ પરિણામ થાય છે તે બધાય અબુદ્ધિપૂર્વક જ છે; [અહીં] રુચિપૂર્વક નહિ, ઈચ્છાપૂર્વક નહિ. ત્રિવાયોગ્ય છે, તજવા છે એમ નહિ. છતાંય જ્ઞાનમય (પ્રવચન સાર-૭૭ મય) ની અપેક્ષાએ એને અનેય તેવાય ત રાગનો ત્રિ પણ છે, ભોગવા પણ છે. ત્યાં જ્ઞાન પ્રધાન ત્રિન છે ને! ત્યાં રાગનો અંશ છે. [અને] પરિણામે છે એ. અપેક્ષાએ ત્રિ તથા ભોગવે છે એ અપેક્ષાએ ભોગવા તજવો છે. એને ઈ વેદનમાં છે, જ્ઞાનીને દુઃખનું વેદન છે.
- જ્ઞાનીનો ભોગ નિર્જરાનો હેતુ કહ્યો છે. ભોગ નિર્જરાનો હેતુ થાય? ભોગમાં તો રાગ છે, રાગ તો જ્ઞાનીનેય બંધનનું કારણ થાય. પરંતુ દૃષ્ટિના જોરમાં રાગની રુચિ નહિ, રાગમાં સુખબુદ્ધિ નહિ, હિતબુદ્ધિ નહિ એ અપેક્ષાએ કથન કર્યું છે. બાકી તો અંશે અંશે જ્યાં સુધી રાગ છે ત્યાં સુધી અસ્થિરતાનો દોષ છે, એ અભાવ છે એને એ પ્રમાણે બંધન પણ છે.
- સમકિત દશામાં થતા રાગાદિ પરિણામો જ્ઞાનીની બહારમાં છે. ધર્મીને બહારમાં આવે છે - મારો બગડ્યો છે, પર્યાયમાં ભાવતર્નું જોર છે.
- ક્યાં બગડ્યો, ક્યાં બગડ્યો [એનો અર્થ:] તે આત્માના જ્ઞાનના આનંદનું ઝાંઝવા વધી ગયું હોય, કદાચિત્ ભાવતર્નું ઝાંઝવા વધી ગયું હોય.
- 'ભોગવા અબુદ્ધિપૂર્વક છે ત્યારે ત ઈચ્છા વિના થાય છે': ઈચ્છા વિના કોણે? ત, ઈચ્છાની રુચિ નહિ. દૃષ્ટિમાં એને ત્રિવાયોગ્ય છે એમ ભાવ નહિ. બાકી તો ઈચ્છા થઈ છે તે ઈચ્છા થઈ છે. અબુદ્ધિપૂર્વક છે એટલે રુચિપૂર્વક નહિ.
- હવે બીજો અર્થ રાજમલજીએ ખુલાસામાં કર્યો છે. (રાજમલજીએ આ ખુલાસો કરતાં 'બુદ્ધિપૂર્વક' અને 'અબુદ્ધિપૂર્વક'નો આ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે;

પ્રશ્ન-૭૮

- (i) જે રાગાદિપરિણામ મન દ્વારા, બાહ્ય વિષયોને અવલંબીને પ્રવર્તે છે અને જેઓ પ્રવર્તતા હોય ત્યારે જાણે છે તેમ જ જાણતે પણ અનુમાનથી જણાય છે તે પરિણામો બુદ્ધિપૂર્વક છે; અને
- (ii) જે રાગાદિપરિણામ ઇન્દ્રિયમનના વ્યાપાર સિવાય ત્વરિત મોહના ઉદયના નિમિત્તે થાય છે અને જાણે જણાતા નથી તે અબુદ્ધિપૂર્વક છે. આ અબુદ્ધિપૂર્વક પરિણામને પ્રત્યક્ષ જાણી જાણે છે અને તેમના અવિનાભાવી ચિહ્ન પરથી તેઓ અનુમાનથી પણ જણાય છે).'

- (i) જે રાગદ્વેષ થાય એ દશાની દિશા પરત્વે જ છે, તે બાહ્ય વિષયોને અવલંબને જ પ્રવર્તે છે. વીતરાગ પરિણતિની દશા આત્મા તરફ છે, તેથી તે તે દ્વિયના આશ્રયે થાય છે. રાગાદિ વિષયવાસના આદિ મન દ્વારા બાહ્ય વિષયોને અવલંબને થાય છે.
- જાણે જણાવામાં પણ આવે છે, આ રાગ થયો તેમ જાણતે પણ અનુમાનથી જણાય છે અને અત્યારે અમુક રાગ છે તે ચોક્કસ (રાગ છે).
- ચાર ગાળ કહ્યા: (a) રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ મન દ્વારા થાય, (b) બાહ્ય વિષયોને અવલંબને થાય, (c) એ પ્રવર્તતા જોવાને જણાય અને (d) જાણતે અનુમાનથી જણાય. તે પરિણામો બુદ્ધિપૂર્વક છે.

(ii) 'જે રાગાદિપરિણામ ઇન્દ્રિયમનના વ્યાપાર સિવાય... [એ] એકદમ કાઢી છે, તરિયાર રાગ થાય એ મનના અવલંબન વિના હોય જ નહિ, પરંતુ [અહીં] બુદ્ધિપૂર્વક મનનું અવલંબન નથી એમ (કહ્યું છે). તરિયાર પરદ્રવ્યના અવલંબન વિના રાગ થાય જ નહિ.

- મનમાં જોડાઈને 'રાગ કરું' એવો વિકલ્પ નહિ... એ ઇન્દ્રિય અને મનના વ્યાપાર સિવાય [તો અર્થ છે]. અહીં અને 'ત્વરિત મોહના ઉદયના નિમિત્તે થાય છે [એમ કહ્યું છે]. મોહનો ઉદય આવ્યો પરંતુ મન સંબંધમાં જોડાય ત્યારે જ રાગ થાય. પરંતુ અહીં એવો નિયમ નથી.
- એને ખ્યાલમાં આવે તરિ પરંતુ છે તો મનનો સંબંધ. ખ્યાલમાં આવે તરિ એ અપેક્ષાએ મોહના ઉદયથી રાગ અને દ્વેષ થયો એમ કહેવામાં આવ્યું.
- ગાથા છે તો એકદમ મન દ્વારા ખસું, પરંતુ એકદમ સ્ફોટમાં, ચૂકિનયો જાણતો નથી અને જાણતો પણ અનુમાન (?) કરી શકે કે આ રાગમાં છે અને રાગે રંગ કરવામાં મનથી તરિ પરંતુ મોહના ઉદયથી થાય એમ એટલો અબુદ્ધિપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું છે.

Check →

- આ અબુદ્ધિપૂર્વક રાગ જોવાને ન જણાય અને જાણતે પણ ન જણાય. પ્રત્યક્ષ કેવળી જાણે અને જાણ અનુમાનથી જાણે. અને અબુદ્ધિપૂર્વક તે છે.
- પ્રશ્ન: રાગના ગુણસ્થાનક કયા ગુણસ્થાન સુધી અબુદ્ધિપૂર્વક છે?
  ઉત્તર: રાગના પણ અબુદ્ધિપૂર્વક છે એ વાત અહીં નથી. અહીં તો નીચલા દરજ્જામાં બુદ્ધિપૂર્વક અને અબુદ્ધિપૂર્વકની વાત છે.

ક્રિયા-૧૧૬ : પ્રત્યાખ્યાન

પ્રશ્ન-૫૫ A

(૧) નોંધ નોંધો :-

1	બુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ	A. જે રાગાદિ પરિણામ ઈચ્છા સહિત થાય તે
2	અબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ	B. જે રાગાદિ પરિણામ ઈચ્છા સિવાય પરવશપણે ઉત્પન્ન થાય
3.	બુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ	A. જે રાગાદિ પરિણામ મન દ્વારા ઉપયોગપૂર્વક અવસ્થાને પ્રાપ્ત છે અને જે જાણે [જોવાને] તથા ઉપયોગને અનુસારે જણાય
4.	અબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ	B. જે રાગાદિ પરિણામ ઈન્દ્રિયજન્ય વ્યાપાર સિવાય કેવળ જોવા સ્થિતિમાં થાય અને જેમાં તે [જોવાને] જણાય નહિ.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. આ ક્રિયા આ પ્રશ્નોત્તરી ગાથા ૧૧૨ ના ઉપસંહારરૂપ છે.
2. સમ્યગ્દૃષ્ટિને બુદ્ધિપૂર્વક રાગનો નિરંતર ત્યાગ હોય છે અને અબુદ્ધિપૂર્વકના રાગને જાણવાનો નિયમ આવતો હોય છે.
3. સમ્યગ્દૃષ્ટિએ સમસ્ત રાગને હેય જાણ્યો છે અને તેને આસ્રવભાવની ભાવનાનો અભિપ્રાય નહિ માટે તેને નિરાસ્રવ કહેવાય છે.
4. પરવૃત્તિ (પરપરિણતિ) બે પ્રકારની હોય છે : અબુદ્ધિરૂપ અને અવિચારરૂપ
5. સમ્યગ્દૃષ્ટિએ અબુદ્ધિરૂપ પરવૃત્તિ છોડી છે.
6. સમ્યગ્દૃષ્ટિ અવિચારરૂપ પરપરિણતિને જાણવા માટે સ્વશક્તિને વારંવાર સ્પર્શે છે.
7. સવિકલ્પ દશામાં સમ્યગ્દૃષ્ટિને શુભ રાગાદિ પરિણામ બુદ્ધિપૂર્વકના હોય છે ત્યારે જે પરિણામ તેને જણાય છે.
8. નિર્વિકલ્પ દશામાં સમ્યગ્દૃષ્ટિને શુભ રાગાદિ પરિણામ પણ અબુદ્ધિપૂર્વકના જ છે ત્યારે જે તેની ઈચ્છા-રુચિ-વિના થાય છે.
9. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં મત્સ્ય-ત્રસ (તિર્યંચ) આદિ અને દ્વિપમાં સિંહ-વાઘ આદિ અસંખ્ય તિર્યંચો સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે.
10. નિર્ગ્રંથ દિગંબર દેવરાજા સમ્યગ્દૃષ્ટિએ પંચમગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી
11. આગમની બહારની પ્રતિજ્ઞાઓમાં રહીને તેઓ જાણે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પામવું શક્ય નથી.
12. આત્માની જાણ પરનો નિરંતર ત્યાગી જ હોય શકે - એમ પૂ. ગુરુદેવે અહીં કહ્યું છે.
13. પહેલાં રાગ હતો પછી રાગનો રાગ હતો.
14. 'સ્વશક્તિને વારંવાર સ્પર્શવું' અહીં 'વીતરાગસ્વભાવી આત્મામાં સ્થિરતા

ફરજી.

15. જેમ વકીલના અભિપ્રાયને જય હિંદ છે તેમ શ્રોતાના અભિપ્રાયને પણ જય હિંદ છે.

(3) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. પરભૂત (કોયલ)ને ઉછેરવી અર્થાત્ બીજાના ઘરમાં કોયલ ફિલાઈ રાગની ઉત્પત્તિ ન થાય.
2. સમાચારની પરિભાષા જ્યારે દિશા જૂઠું બોલી વિષયવાસના માં જાય.
3. જો સમાચારની પરિભાષા જ્યારે દિશા જૂઠું બોલી વિષયવાસના માં જાય તો તે રાગ અભુક્તિપૂર્વકનો હોય છે.
4. 'દરેક ગુણસ્થાન મુક્તિ ગોલ કાયમ રિદ્ધિમાન છે' અને 'બીજો ગુણસ્થાન કોસ્ટલ-ગેંદ છે જ નહિ.'- આ બન્ને વિનો પરસ્પર વિરોધી હોવાથી જિનવાણીમાં માન્ય નથી.
5. 'જ્ઞાનીનો ભોગ નિર્જરાનો હેતુ છે', માટે જ્ઞાનીને રાગ ફરમાવે બંધ થતો નથી.
6. 'ક્રમબદ્ધ, ક્રમબદ્ધ' અર્થાત્ જ્યારે ઉદ્યમ વધારે બળવાન હોય છે, ત્યારે કાળ વધારે બળવાન હોય છે.
7. 'ક્રમબદ્ધ, ક્રમબદ્ધ' અર્થાત્ જ્યારે જ્યાંના જ્ઞાનના જ્ઞાનનું બળ વધી જાય છે, ત્યાંના જ્ઞાનનું બળ વિશેષ વધી જાય છે.
8. 'જ્ઞાનીને રાગ ઘટતા વિના થાય છે' અર્થાત્ જ્ઞાનીને રાગ ઘટવાની રુચિ વિના થાય છે, પણ જ્ઞાનીને રાગની ઘટતા હોતી જ નથી - એમ અર્થ નથી.
9. પંડિત રાજમલજીની વ્યાખ્યા અનુસાર 'અભુક્તિપૂર્વક રાગ ઉત્પન્નમાત્રના વ્યાપાર વિના થાય છે'- એ દિન જ્ઞાનીને બુદ્ધિપૂર્વક જાણવું અભિપ્રેત નથી એ અપેક્ષાએ [અપેક્ષાએ] ફરમાવાયું છે.
10. અહીં જ્ઞાનમાંથી દરેક ગુણસ્થાન મુક્તિના અભુક્તિપૂર્વકના રાગની વાત થઈ છે.
11. કોઈ જ્ઞાનમાંથી નીચેના ગુણસ્થાનના અભુક્તિપૂર્વકના રાગની વાત થઈ છે.

સ્થાનિતા:- હવે શિષ્યની આશંકાનો ઉલ્લેખ કરે છે:-

પ્રશ્ન:-

(દોહરા)

દ્રવ્યાસ્રવની સંતતિ વિદ્યમાન જો હોય,
તોપણ તે જ્ઞાની સદા નિરાસ્રવ કેમ હોય?

ઉલ્લેખ:- 'જ્ઞાનીને સમસ્ત દ્રવ્યાસ્રવની સંતતિ વિદ્યમાન હોવા છતાં સદાય નિરાસ્રવ છે એમ શા માટે કહ્યું?' - એમ જે તારી બુદ્ધિ છે (અર્થાત્ જો તને એવો આશંકા થાય છે) તો હવે તેનો ઉત્તર કહેવામાં આવે છે.

સારાંશ:- 'જ્ઞાનીને સમસ્ત દ્રવ્યાસ્રવની સંતતિ વિદ્યમાન હોવા છતાં...': અનાદિથી જ્ઞાનીને
(પા.નં.૨૪૦) પણ દ્રવ્ય આવે છે, આયુષ્ય સહિત; અને અજ્ઞાની આવે છે (છે). અજ્ઞાની આવે વિદ્યમાન-છે એમ તને તો ઘોષે એને બંધન નથી અને આસ્રવ નથી. આ શું તો ઘો?

એમ હોવા છતાં 'જ્ઞાની સદાય નિરાસ્રવ છે': પૂર્વના કર્મ છે, રાગ છે, અને [કર્મ] પણ આવે છે આવું બધું હોવા છતાં તને પણ! જ્ઞાની સદાય નિરાસ્રવ છે એમ શા માટે કહ્યું? - એમ જે તારી બુદ્ધિ છે (અર્થાત્ જો તને એવો આશંકા થાય છે) તો હવે તેનો ઉત્તર કહેવામાં આવે છે.'

પ્રશ્ન-૧૧૭: ધર્મસંચય

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) બતાવો:-

1. આગામી ગાથાઓ ૧૧૩ થી ૧૧૬ના વિશેષાર્થનો સાર કહે છે.
2. પૂર્વબદ્ધ કર્મો, વિદ્યમાન બંધના કર્મો અને નવા બંધાતા કર્મો - આ બધા મળીને દ્રવ્યાસ્રવની સંતતિ કહેવાય છે.
3. આવા દ્રવ્યાસ્રવની સંતતિ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ જ્ઞાની નિરાસ્રવી કઈ રીતે છે - એવો આશંકા અહીંયાં વ્યક્ત કરવામાં આવી છે.

ગાથા- ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૧૫, ૧૧૬

ઉત્થાનિકા: હવે પૂર્વોક્ત આશંકાના નિવારણની ગાથા કહે છે:-

ગાથા:

જે સર્વ પૂર્વોક્તબંધ પ્રત્યય વર્ણના સુદૃષ્ટિને,
ઉપયોગને પ્રયોગ્ય બંધન સમાન વડે કહે. ૧૧૩.
આત્માયોગ્ય બની ઉપયોગ્ય જે રીત થાય તે રીત બંધના,
રાગાદિના ઈત્યાદિ કર્મ સમ-અસમ પ્રકારનાં. ૧૧૪.
સત્તા વિષે તે નિરુપયોગ જ, જ્ઞાન સ્ત્રી વચન પુરુષને;
ઉપયોગ બનાં તેહ બાંધે, યુવતી જેમ પુરુષને. ૧૧૫.
આ વિરાધે સમયસ્થિતિયુત જય આત્મબંધ કહ્યા,
આસરવ ભાવપ્રત્યયનાં જેહ પ્રત્યયો બંધ કહ્યા. ૧૧૬.

ગાથાર્થ:-
- સમ્યગ્દૃષ્ટિને જેવા પૂર્વે બંધાયેલા પ્રત્યયો (દ્રવ્ય આસ્રવો) સત્તારૂપે મોજૂદ છે તેમનો ઉપયોગના પ્રયોગ અનુસાર સમાન (ઈ-રાગાદિ) વડે નવો બંધ કરે છે.
- તે પ્રત્યયો, નિરુપયોગ રહીને પછી જે રીતે ઉપયોગ થાય છે તે રીતે, રાગાદિભાવે કાળે સમ-અસમ પ્રકારનાં ઘણાં અર્થો કર્મને બાંધે છે.
- સત્તા અવસ્થામાં તેમનો નિરુપયોગ છે અર્થાત્ ભોગવવાયોગ્ય નથી - જેમ જ્ઞાનમાં જ્ઞાન સ્ત્રી પુરુષને નિરુપયોગ છે તેમ; તેમનો ઉપયોગ અર્થાત્ ભોગવવાયોગ્ય થતાં બંધન કરે છે - જેમ તરુણ સ્ત્રી પુરુષને બાંધે છે તેમ.
- આ વિરાધે સમ્યગ્દૃષ્ટિને અબંધ કહ્યો છે. વિરાધ કે આસ્રવભાવના અભાવમાં પ્રત્યયોને (કર્મના) બંધક કહ્યા નથી.

ભાવાર્થ: -

સારાંશ:- (ટીકા:) 'જેમ પુરુષ તો ભવિષ્યની પરિણતિ જ્ઞાન સ્ત્રી અનુપયોગ્ય છે': (પુ.ગ.૨૫૦) પરિણતિ હોય પણ હોતી કિંચિત્ કે અતિશય બળવતી કે અતિ બળવાન હોય તે અયોગ્ય છે' પરંતુ યૌવનને પામેલી અને તે પદેલાંની પરિણતિ સ્ત્રી યૌવન-અવસ્થામાં ઉપયોગ્ય થાય છે': અને જ્યારે યુવાન થાય [ત્યારે ઉપયોગ્ય થાય છે] 'અને જે રીતે ઉપયોગ્ય થાય તે અનુસારે, પુરુષના રાગાભાવને લઈને જ, પુરુષને બંધન કરે છે - વશ કરે છે', આ દૃષ્ટાંત.

- 'તેવી રીતે જીવો પુણ્ય તો સત્તા-અવસ્થામાં અનુપયોગ્ય છે..' એટલે સત્તામાં પડેલા કર્મ કંઈ ભોગ્ય નથી, પડ્યા છે; 'પરંતુ વિપાક-અવસ્થામાં ઉપયોગયોગ્ય થાય છે' એવા પુદ્ગલાત્મક દ્રવ્યપ્રત્યયો હોવા છતાં. તેઓ જે રીતે ઉપયોગ્ય થાય તે અનુસારે અર્થાત્ ઉપયોગના પ્રયોગ અનુસારે તીવ્રતા તરતમ કષાયના સદ્ભાવને લઈને જ બંધન કરે છે.' એટલે ઉદય-જ્યારે વિપાક આવે ત્યારે તે ઉપયોગ[યોગ્ય] થાય છે. એનો ઉદય આવે ત્યારે પણ વર્તમાન પુરુષાર્થથી જેટલો જોરાવર નિરુદ્ધ તેને બંધન છે.

- તેના વિષયના તરતમાં જો કષાયભાવનો સદ્ભાવ હોય, તોડું જોડાણ હોય તો બંધન કરે છે. જ્ઞાનીને સત્તામાં તો પડ્યા હતા એ તો કંઈ ભોગ્ય નથી, ઉદયમાં આવે ત્યારે વર્તમાનમાં જેટલો જે જાતનો પોતાને ઉપયોગ જોડાય તે

પ્રમાણે બંધન થાય.

'સર્વદર્શના તાત્ત્વિક જ્ઞાનમાર્ગ' (પ્રવચન ૮) માંથી સાભાર- અહીં સંક્ષિપ્તમાં બંધન તત્ત્વ.

- 'મારે જાણીને જે પૂર્વબદ્ધ દ્રવ્યપ્રત્યયો વિદ્યમાન છે તો ભલે હો, તથાપિ તે (જ્ઞાની) તો નિરાસ્રવ જ છે,...' એમાંને પૂર્વે બંધાયેલા-વિદ્યમાન બંધના દળ તે ત્યાં પડ્યા છે. પૂર્વના તમામ અપરાધો ગયા, તે પડ્યા છે એ અપરાધો નિરાસ્રવ છે.
- તારણ ૮ સર્વદર્શનું તાત્ત્વિક જ્ઞાન રાગદ્વેષમોહરૂપ આસ્રવભાવ વિના આત્માનાં દ્રવ્યપ્રત્યયો બંધના કારણ નથી.': એ સ્વના ઉદયનું તાત્ત્વિક વર્તમાન રાગ-દ્વેષ-મોહ થાય તો આસ્રવ (થાય) પરંતુ એમાંને એમાં જોડાણ જ નથી. આ તો સમકિતી છે. એના જ્ઞાનનું જોડાણ તો આત્મા સાથે છે. [તેથી] એમાંને એ (સ્વનો) ઉદય આવે પરંતુ એને રાગદ્વેષ થતો જ નથી.
- જ્યાં પડ્યા સુધી બંધના કારણ નથી. પર્યાયમાં ઉદય આવે ત્યારે જેટલો પોતે એ બાજુમાં જોડાય તો એને [સંસારી] ભાવ થાય.
- '(જેમ પુરુષને રાગભાવ દોષ તો જ જુવાની પામેલી સ્ત્રી તેને વશ કરી શકે છે તેમ જ્ઞાને આસ્રવભાવ દોષ તો જ ઉદયપ્રાપ્ત દ્રવ્યપ્રત્યયો જ્ઞાનને બંધ કરી શકે છે).': • જુઓ તત્ત્વ પડ્યા (છે) માટે એને બંધનનું કારણ થાય એમ નથી. પર્યાયમાં એમાંથી દશા જાતજાતના ઉદયની સાથે જેટલા પ્રમાણમાં જોડાય તેટલા પ્રમાણમાં (બંધન) થાય. બાકીનું જોડાણ તો આત્મા સાથે છે. [ઉદય સાથે] થોડું જોડાણ છે, દશા તેને જ્યાં આસ્રવ અને બંધન રહિત તટસ્થમાં આવ્યો છે; તો નિર્વિકાર અને અબંધાનુબંધની અપેક્ષાએ છે. એ પ્રમાણે તારણ
- (ભાવાર્થ:) 'દ્રવ્યાસ્રવોના ઉદયને અને જ્ઞાને રાગદ્વેષમોહભાવોને નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવ છે. દ્રવ્યાસ્રવોના ઉદય વિના જ્ઞાને આસ્રવભાવ થઈ શકે નહિ અને તેને બંધ પણ થઈ શકે નહિ. દ્રવ્યાસ્રવોનો ઉદય થતાં જ્ઞાન જે પ્રકારે તેમાં જોડાય અર્થાત્ જે પ્રકારે તેને ભાવાસ્રવ થાય તો પ્રકારે દ્રવ્યાસ્રવો જ્ઞાન બંધનાં કારણ થાય છે. જ્ઞાન ભાવાસ્રવ ન કરે તો તેને નવો બંધ થતો નથી.'
- જુઓ જડતત્ત્વ છે નિમિત્ત અને જ્ઞાન પર્યાયમાં રાગ-દ્વેષ થાય એ નૈમિત્તિક. એ રાગ-દ્વેષ કરે તો આવો [જડતત્ત્વ]નો નિમિત્ત હોવામાં આવે. આવો નિમિત્ત વિના સ્વભાવમાં આવીને થઈ શકે નહિ. સ્વનો ઉદય આવ્યો છે માટે બંધન થાય એમેય નથી. પોતાના [સ્વભાવ સાથેના] જોડાણમાંથી છૂટીને એમાં જેટલું જોડાણ કરે, એટલું એને નવું બંધન થાય.

(પ્ર.નં.૨૫૧) • 'સમ્યગ્દૃષ્ટિને મિથ્યાત્વનો અને અનંતાનુબંધ કષાયનો ઉદય નહિ હોવાથી તેને તે પ્રકારના ભાવાસ્રવો તો થતા જ નથી અને મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુબંધ કષાય વેગેરેના બંધ પણ થતા નથી.': જે પદાર્થનો નાશ થાય છે અને પોતાનામાં થતાં વિકાર પરિણામનો રચનારો, કરનારો, ભજનારો સ્વામી થાય છે ત્યાં સુધી તે મિથ્યાદૃષ્ટિ, અજ્ઞાની, મૂઢ છે. પરનું કંઈ થતું, પુણ્ય-પાપના ભાવ એ

સારા, વિચાર જે છે તે ચિત્તની સ્વભાવગત ક્રિયા છે છતાં એ વિચાર પરિણામ સારા (છે) એવા સાધકાવસ્થાને અહીં મિથ્યાત્વ, મિથ્યાદૃષ્ટિ તે છે અનંત અંશે મિથ્યાત્વની સાથે રહેલો રાગ અને દ્વેષ, તેને અહીં અનંતાનુબંધી કષાય તે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિને એ ભાવ હોતા નથી. જે પરિણામથી કષાય ઉત્પન્ન થાય તેવા ભાવોને તેને થતા જ નથી. એ ભાવ નથી તો પહેલી કક્ષાનો ઉદય પણ એને નહીને થતો નથી.

- 'કોઈપણ સમ્યગ્દૃષ્ટિને સત્તામાંથી મિથ્યાત્વનો ક્ષય થતી પછીને જ અનંતાનુબંધી કષાયનો નાશ તે સંયોજન અવિરતિ અને યોગભાવનો પણ ક્ષય થઈ ગયો હોય છે તેથી તેને તે ફરીથી બંધ થતો નથી.'
- કોઈપણ જીવને તેને પહેલા તરત સારા, મિથ્યાત્વાદિનો અંશ રહ્યો નથી. જે દેવે નાશ કર્યા એને ક્ષયોપશમ, પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત તે ત્યાં સુધી લઈ રહે એવું એ કોઈપણ સમ્યગ્દર્શન. પ્રથમ સ્થૂળની જે પ્રતીતિ થઈ તે પ્રતીતિ કોઈપણ ક્ષય તે જે થઈને જાય નહિ. તે પ્રતીતિને તેને મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાયનો પણ નાશ થયો તથા તે સંયોજન અવિરતિ અને યોગભાવનો પણ ક્ષય થયો.
- આત્મામાં 'અલોક' એવો સ્વભાવ છે. (આત્મા) પ્રદેશમાં ક્ષય થાય છે એનો વિચાર છે. એ અલોક નામના ગુણનું પણ (પરિણામન થાય છે). એટલે એક એ અલોકભાવનો અંશ પણ પ્રગટ થાય છે. એટલે ક્ષયભાવનો એટલો અંશ નાશ થાય છે. એથી શું? તે 'સદ્ગુણાંશ તે સમકિત.' દયા દાનાદિના પરિણામ અને તપ ત્યાગાદિના પરિણામથી પણ એ જુદો છે, એવું જુદાનું જ્ઞાન થયું તો એમાં જેટલા ગુણો છે એની એટલે અંશે શ્રદ્ધાની વ્યક્તતા થઈ. તે તપ યોગનો અંશ પણ ગયો અને અલોકનો અંશ વ્યક્ત-પ્રગટ થયો.
- 'સાધિતે ફલિત સાધ્યું' જે અનંત સ્વભાવ છે તેને સાધે છે માટે સાધ્ય.
- 'કોઈપણ સમ્યગ્દૃષ્ટિને મિથ્યાત્વ તેમ જ અનંતાનુબંધી કષાયો માત્ર ક્ષયોપશમ-સત્તામાં-જ હોવાથી સત્તામાં રહેલું દ્રવ્ય ઉદયમાં આવ્યા વિના તે પ્રગટના બંધનું કારણ થતું નથી.' જેમ પાણીમાં મેલ હોય અને મેલ ઉપર પાણી જેમ નીતરી જાય પરંતુ મેલ અંદર હોય, એમ આત્મામાં અંદર અનુભવમાં ક્રિયા ભૂમિકા છે એ ઠરી ગઈ હોય અને અહીં ક્ષયોપશમ સમકિત થઈ છે.
- ત્યાં નિર્મળતા અંશતઃ બહાર આવી નહિ પરંતુ નિર્મળતા થઈ છે તેમાં નિર્મળતાનો અંશ-સત્તામાં ફરતો અંશ-પડ્યો છે, પરંતુ એ સત્તામાં પડ્યો છે એ બહાર આવ્યા વિના આત્માને નુકશાન થાય નહિ.
- 'અને ક્ષયોપશમભાવ સમ્યગ્દૃષ્ટિને પણ સમ્યક્ત્વ મોહનીય ક્રિયાની ૬ પ્રકૃતિઓ વિપાક-ઉદયમાં આવતી નથી તેથી તે પ્રગટનો બંધ થતો નથી).'
- સમકિતમોહનીય છે. જ્યાં અંદર સૂક્ષ્મ (પણ છે).
- 'અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ ચારેને જે ચારિત્રમોહનો ઉદય પામે છે તેમાં જે પ્રગટ જોડાય છે તે પ્રગટ તેને બધો બંધ થાય છે; તેથી ગુણસ્થાનના પરિણામે અવિરત-

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનોમાં અલ્પ અલ્પ પ્રકૃતિનો બંધ થયા છે. પરંતુ આ બંધ અલ્પ દોષથી તેને સામાન્ય સંસારની અપેક્ષાએ બંધમાં ગણવામાં આવતો નથી.' પૂર્વનું ચારિત્રમોહનીયનું ફળ પડ્યું છે એ હૃદયમાં આવે છે, પ્રચાર થાય છે ત્યારે જે પ્રકારે બંધાય તે પ્રકારે તેને નહીં બંધ થાય.

- સામાન્ય અર્થને નિર્ધારણ. નિર્ધારણ જે સંસારબંધ થાય એવો સમ્યગ્દૃષ્ટિને ચારિત્રના દોષથી અંશે બંધ એવો થતો નથી.
- સમ્યગ્દૃષ્ટિ ચારિત્રમોહના ઉદયમાં સ્થાનિયત્વાએ તો બંધાતો જ નથી, માત્ર અસ્થિરતાદ્વારે બંધાય છે; અને અસ્થિરતાદ્વારે બંધાવા તે નિશ્ચય દૃષ્ટિમાં બંધાવા જ નથી. માટે સમ્યગ્દૃષ્ટિને રાગાદ્વૈત માટેનો અભાવ તેવામાં આવ્યો છે.
- [સમ્યગ્દૃષ્ટિ] રાગ-વિષય છે એ મારો છે એ રીતે રાગમાં બંધાતો નથી. અસ્થિરતાએ બંધાય છે પણ મારો છે એવો સ્થાનિયત્વે બંધાતો નથી.
- પ્રભુ અંદર સ્થિરતાનંદ નિજ આત્મા અભાવે સ્ફુરિત જોતો પડ્યો છે. એ સ્ફુરિતને લાભ તે પણ કુળ લોપ છે તેને અંદર લાભ, પણ જ્ઞાન ઉપાય દેખાય, અને પ્રભુ આત્મામાં પૂર્વના ક્રમના નિમિત્તમાં બંધાતાં અંદર રાગ તે હેયની ઝાંખ દેખાય, પરંતુ એ રાગાદ્વૈતના સ્થાનિયત્વે ઉત્પત્તિ ન થાય.
- અસ્થિરતાદ્વારે બંધાય એવા નિશ્ચય દૃષ્ટિમાં બંધાતો નથી. માટે સમ્યગ્દૃષ્ટિને રાગાદ્વૈત માટેનો અભાવ તેવામાં આવ્યો છે.
- 'જ્યાં સુધી ક્રમનું સ્થાન પણ રાખવાને ક્રમના ઉદયમાં જ્ઞાન પરિણમે છે ત્યાં સુધી જ જ્ઞાન ક્રમનો કર્તા છે; ઉદયનો જ્ઞાતાદ્રષ્ટા થઈને પરના નિમિત્તક માત્ર અસ્થિરતાદ્વારે પરિણમે ત્યારે કર્તા નથી, જ્ઞાતા જ છે.'; જ્યાં સુધી રાગપરિણામ થાય તેનું ધ્યાનમાં તે (અંશે) છે મેં કર્યું, મેં કર્યું, ત્યાં સુધી તો જ્ઞાન રાગનો અને પરનો કર્તા માને છે. ધર્મી જીવ, જે તીવ્ર રાગ-દ્વેષાદિ આવે તેને જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા અંશે જાણનાર-દેખનાર રહે, [ત્યારે] તેનો એ કર્તા નથી જ્ઞાતા જ છે.
- તુંગારા વિષય પરને કોઈ રાખતો નથી. તો [પરનું] કર્તા શાં ક્યાંથી ?

(પ્ર.નં.૨૫૨) • 'આ અપેક્ષાએ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પણ ચારિત્રમોહના ઉદયરૂપ પરિણમતા હતાં તેને જાણી અને અબંધ તેવામાં આવ્યો છે. જ્યાં સુધી નિર્ધારણનો ઉદય છે અને તેમાં બંધાઈને જ્ઞાન રાગાદ્વૈત માટે પરિણમે છે ત્યાં સુધી જ તેને અજ્ઞાની અને બંધ તેવામાં આવે છે. જ્ઞાની-અજ્ઞાની અને બંધ-અબંધનો આ વિશેષ જાણવો. પણ જ્યારે સ્વરૂપમાં લીન રહેવાના અભ્યાસ દ્વારા વિભાવ પ્રચારવાળો જ્યારે જ્ઞાન સંપૂર્ણ જ્ઞાની થાય છે ત્યારે તો તે સર્વથા નિરાસ્રવ થઈ જાય છે એમ અહીં તેવાઈ ગયું છે.'
- કેટલો દૃષ્ટિપૂર્વક ફેર છે! જ્યાં સુધી નિર્ધારણના ઉદયમાં બંધાય છે ત્યાં સુધી તેને અજ્ઞાન અને બંધન તેવામાં આવે છે. ધર્મી જીવને તો આત્મા પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ (છે તેની) પરની દૃષ્ટિ છે, નિજ પર્યાયમાં વર્તતા દુઃખાભાવ વેદનમાં છે, એથી અને જ્ઞાની તેવામાં આવે છે.
- ધર્મી જીવનું પવિત્ર આનંદધામ પ્રભુ પરમ (છે) એવા ભાવમાં તો છે, પરંતુ આત્મામાં

કોન્ટ્રા

અંતર અંતરાળા, સ્થિરતા.. સ્થિરતા.. સ્થિરતા.. અંતરમાં જીવનમાં અભાવ
હતા સ્થિરતાન હાય ત્યારે કાઈક ખૂટતાની હાય છે. એક પછી તરત
કોરાય રહેતો નથી.

ગાથા-૧૧૩ થી ૧૧૫: ધર્મસાર

(૧) જોડી જોડો :-

1.	તત્ત્વોની પરિણામ ક્રમ થી	(A) વિભાવ અવસ્થામાં આત્માના ઉપભોગ્ય થવા પૂર્વબદ્ધ કર્મ
2.	દર્શનને પામેલા જીવોની પરિણામ થી	(B) સત્તામાં પડેલા અનુપભોગ્ય થવા પૂર્વબદ્ધ કર્મ.
3.	યુવાન થી પ્રત્યેના રાગભાવને તરણે પુરુષને શું બંધન	(A) વર્તમાન પુરુષાર્થના સદ્ભાવમાં રાગદ્વેષમોહના (કષાય ભાવના) અભાવને તરણે ફક્ત વિભાવમાં જ્યાં જોડાઈને બંધનયુક્ત રહેતો સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરુષ
4.	યુવાન થી પ્રત્યેના રાગભાવના અભાવને તરણે બંધનયુક્ત રહેતો પુરુષ	(B) વર્તમાન પુરુષાર્થના અભાવમાં ફક્ત વિભાવમાં જોડાવાને નિરુદ્યમી પુરુષને રાગદ્વેષમોહ (કષાય ભાવ)ને તરણે ઘણો બલવાન રાગાવરણાદિ ફક્ત બંધ

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) કહો :-

1. 'પ્રત્યયો' એટલે 'દ્રવ્ય કારણો'.
2. પૂર્વ બંધાયેલા સત્તારૂપે મોજૂદ પ્રત્યયો એટલે કાળાદિલબ્ધિ દ્રવ્ય કર્મ.
3. 'રાગાવરણ ઈત્યાદિ કર્મ સમ-ક્ષેત્ર પ્રત્યયો' - મૂળ ગાથાની જો ખંડિત સૂચવે છે કે આયુષ્યનો બંધ કાળ નિશ્ચિત જ વાર થાય છે અને બાકીના સાત પ્રત્યયની ક્રમપૂર્વકનો નિરંતર બંધાય છે.
4. 'કર્મોદયના વિચિત્ર જગતમાં' એટલે સિદ્ધની માન.
5. 'કર્મોદયના વિચિત્ર જગતમાં સદ્ભાવને જાણે જ બંધન થઈ છે' - રીતનું કથન બતાવે છે કે જગમાં કર્મોદય અનુસાર રાગદ્વેષમોહાદિ વિકાર થાય જ છે.
6. ઉપરોક્ત કથન એમ બતાવે છે કે જો જગ કર્મોદય અનુસાર ક્રમિકાર પરિણામે તો જ તેને નવું બંધન થાય છે. (અનિત્યમાં)
7. કર્મનો ઉદય આવે ત્યારે પણ વર્તમાન પુરુષાર્થ અનુસાર જગ જોડાતો તેમાં જોડાય તેવું જ બંધન તેને થાય છે.
8. જેને જૂના કર્મ સત્તામાં પડ્યા છે એવો નવા કર્મ જરૂર બંધાય જ છે.
9. પૂર્વ નિશ્ચયત્વના તબમાં બંધાયેલા સત્તામાં પડેલા કર્મની અપેક્ષાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નિરાસ્રવ છે - એમ દૃષ્ટિપ્રધાન કથનમાં કહ્યું થયું છે.
10. પૂર્વ નિશ્ચયત્વના તબમાં બંધાયેલા સત્તામાં પડેલા કર્મની અપેક્ષાએ નિશ્ચાદૃષ્ટિ પણ નિરાસ્રવ છે - એમ દૃષ્ટિપ્રધાન કથનમાં કહ્યું થયું છે.
11. ધર્મ જગતનું જોડાણ કારણ માટે છે, માટે જે વિભાવમાં કારણ કર્મ સાથે જોડાતો નથી.
12. દ્રવ્યાસ્રવોના ઉદય વિના જગને ભાવાસ્રવભાવ થઈ શકે જ નહિ અને તેથી બંધ પણ થઈ શકે નહિ.

13. સમયસરમાં તથા મુજબ હું મને પરદેશના તરફ માનતો નથી અને પ્રકરણસરમાં તથા મુજબ હું મને મારા સારી પરિણામનો તરફ માનું છું- કામ મારું નિયમન સ્વાગતમાંગ છે.

14. કોઈપણ સમસ્યાને નિશ્ચાય તથા અનંતાનુબંધી સ્વભાવના સંયુગનાશ થાય છે પરંતુ તે સંબંધ સ્થિરતા અને યોગ્યતાનો કોઈ ઉપયોગ (સંશોધિત) થતો નથી.

15. આત્મામાં અમારો નામનો એક ગુણ છે. સમસ્યાને તેની પણ સંશોધિત વ્યક્તિ થાય છે એટલે tv ફોનનો સંશોધિત સ્વભાવ થાય છે.

(2) સાચું + ખોટું (T/F) બતાવો :-

1- જે અનંત સ્વભાવ છે તેને સાધે તે સાધુ છે.

2- ઉપશમ સમકિતને સત્તામાં રહેલા કર્મનો સંશોધિત નાશ થાય છે.

3- ક્ષયોપશમ સમકિતને સમ્યક્ત્વમોહનીયપ્રકૃતિનો જરીત સૂક્ષ્મનો ઉદય હોય છે.

4- ક્ષાયિક, ઉપશમ તથા ક્ષયોપશમ એ ત્રણેય પ્રકારના સમકિતને નિશ્ચાય તથા અનંતાનુબંધી સ્વભાવની સ્વપ્રકૃતિકોનો ઉદય હોતો નથી અને તે સંબંધ બધો બંધ તેને થતો નથી.

5- ઉપરાંત ત્રણેય પ્રકારના સમકિતને ચારિત્રમોહનો ઉદય પણ છે અને તેમાં જે પ્રકાર તે કહાય છે તે પ્રકાર તેને બધો બંધ થાય છે.

6- ઉપરાંત ત્રણેય પ્રકારના સમકિતી ચારિત્રમોહના ઉદયમાં સ્વામિત્વ ભાવ નહિ પરંતુ કર્તિયતાથી કહાય છે અને તેને તેને માત્ર અલ્પ બંધ થાય છે.

7. જેનો ઉદય કાયમ સરાગી અને રાગી અને રાગદ્વેષ રૂપે પરિણામે છે; માટે અમને એક સરખો બંધ થાય છે.

8. જેનો ઉદય આપણે સરાગી અને રાગી અને રાગદ્વેષ રૂપે પરિણામે છે, પરંતુ તે જ સમયે નિશ્ચાયના ઉદયનું નિમિત્ત પામીને સરાગી રાગનો તરફ ઘટતો બંધ બને છે; પરંતુ નિશ્ચાયના સ્વભાવને તરફ રાગી રાગનો રાગ ઘટતો અબંધ રહે છે.

9. ચારિત્રમોહના ઉદયરૂપે પરિણામતા છતાં રાગીને અબંધ કહેવો તે રાગપ્રધાન શૈલીનું કથન છે.

10. શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લીન રહેવાના સ્વભાવે કરીને સમ્યગ્દ્રષ્ટિને ક્ષયભાવ પ્રગટે છે. એ તથ્ય અંતર્મુહૂર્તમાં ઘટે શકે નહિ.

ઉત્થાનિકા: હવે આ અર્થનું ગાથારૂપ કથન કરે છે:-

ગાથા:
સત્તાદિએ જે દ્રવ્યમાં પૂર્વ અવનિરુદ્ધ છે,
તે ઉદય પામ આયુષ્યાદિક અનુસરી નિજ સમયને;
પણ રાગાદિક વિભાવ સર્વે વર્તતા નહિ જાણીને,
નિર્મોહી એવા જ્ઞાનને નહીં બંધન થાય છે. ગા.૧૧૮

ટીકાર્થ:- જોકે પોતપોતાના સમયને અનુસરતા (અર્થાત્ પોતપોતાના સમયે ઉદયમાં આવતા) એવા પૂર્વબદ્ધ (પૂર્વે અજ્ઞાનઅવસ્થામાં બંધાયેલા) દ્રવ્યરૂપ પુદ્ગલો પોતાની સત્તા છોડતા નથી (અર્થાત્ સત્તામાં છે-વિદ્યમાન છે), તોપણ સર્વ રાગાદિકભાવોનો અભાવ હોવાથી જાણીને નિઃશંક થઈ અવતાર ધરતો નથી- ઉપજતો નથી.

ભાવાર્થ:- જાણીને પણ પૂર્વે અજ્ઞાન-અવસ્થામાં બંધાયેલા દ્રવ્યાસ્રવો સત્તા-અવસ્થામાં હયાત છે અને તેનો ઉદયકાલ ઉદયમાં આવતા જાય છે. પરંતુ તે દ્રવ્યાસ્રવો જાણીને નિઃશંકનું કારણ થતા નથી, કેમ કે જાણીને સકલ રાગાદિકભાવોનો અભાવ છે. અહીં સકલ રાગાદિકભાવોનો અભાવ બુદ્ધિપૂર્વક રાગાદિકભાવોની અપેક્ષાએ સમજવો.

સારાંશ: (ટીકાર્થ:) 'જોકે પોતપોતાના સમયને અનુસરતા (અર્થાત્ પોતપોતાના સમયે ઉદયમાં આવતા) એવા પૂર્વબદ્ધ (પૂર્વે અજ્ઞાનઅવસ્થામાં બંધાયેલા)...'
(પ્ર.ન.૨૫૨) જાણીને પૂર્વમાં અજ્ઞાન અવસ્થામાં બંધાયેલા કર્મો તે સમય સમયમાં ઉદયમાં આવે. 'દ્રવ્યરૂપ પુદ્ગલો પોતાની સત્તા છોડતા નથી (અર્થાત્ સત્તામાં છે-વિદ્યમાન છે)' આમ કરીને પરમાણુ એ પોતાની સત્તા છોડતા નથી.

- 'તોપણ સર્વ રાગાદિકભાવોનો અભાવ હોવાથી જાણીને નિઃશંક થઈ અવતાર ધરતો નથી- ઉપજતો નથી.' અહીં તો નિશ્ચયનયનો મોટો અને અવળો બંધના રાગાદિકને ગૌણકરી કહ્યો છે. નિશ્ચયનય જેઓનું બંધન રાગનું બંધાવું નથી, એમને (પછી - એનો અભાવ હોવાથી- [નિઃશંક] અવતરતો નથી એટલે ઉપજતો નથી.
- વિચાર કરો જે કેવાળીને શું થયું છે તેનો લાભ સમજે અને તેવાની અપેક્ષા શું છે તેનો લાભ સમજે છે?
- આમાં કોઈકને અંદરમાં આવું. વાણીથી પાર, વચનથી, ચિત્તથી પાર, રાગથી પાર એવો ભગવાન અંદર જાર છે.
- મુમુક્ષુ: જ્ઞાનમાં રાગને જુદો પાડીએ તે?
ઉત્તર: ઈ (જુદો) પાડીએ નહિ (પરંતુ) પડી જાય. અંદરમાં જ્ઞાન (અંતર્મુખ) થતાં અંદરમાં રાગ જુદો પડી જાય. જ્ઞાન (રાગ) આવતો નહિ, ત્યારે તે એની જાર નથી.
- પૂરી વાતરાગ ન હોય ત્યાં રાગ આવે, પરંતુ એ બંધ હોય તરીકે હોતો છે. ઉપાદેય તો એક પ્રભુ જ્ઞાન ગોચરનો નાથ એકલો! નિશ્ચય હોય, એને દયા, વ્રતાદિના પુણ્ય રાગનો અંશ છે એને ઉ ત્યાં બંધાય છે.

- યુદ્ધોમાં તે સામગ્રી તે અવસરે તે પદાર્થ શેષાની હોય તે ઘાસ. એને બળીને ગિરા છે? શેની હોય તેને ગિરા છે? આત્મામાં છે ? અને કોણ કર્યું અને અમે કોણ કર્યું. એટલે તો સંસારમાં રૂક્ત રાગ થાય એને પણ Gang છું એને મારે છે તે પણ દૃષ્ટિ મિથ્યા છે.
- (ભાવાર્થ) 'જ્ઞાનીને પણ પૂર્વે અજ્ઞાન-અવસ્થામાં બંધાયેલા દ્રવ્યકર્મો રૂપ-અવસ્થામાં હયાત છે અને તેમના નિમિત્તને લઈને આવતા ભાવ છે'!
- જ્ઞાનીને પણ અંદરમાં અજ્ઞાનીને તો શું પરંતુ જ્ઞાનીને પણ દ્રવ્યકર્મો અંદરમાં ? આઠ જાડ છે કેવામાં અભાવ તરીકે પડ્યા છે. કોણ? એ પડેલા (છે) એને દ્રવ્યકર્મ તરીકે પરમાણુ બધા આવે એને દ્રવ્યકર્મ (તે) એ તો વળી જૂદી વસ્તુ. એ તો કેવામાં પડેલા (છે એને દ્રવ્યકર્મ તેણે) 'સિદ્ધાંત પ્રવેશિકા' માં આવે છે- પૂર્વના પડેલા છે એને પણ દ્રવ્યકર્મ તરીકે હયાત છે. આવ્યા હતા તે અંદરમાં પડ્યા છે તે! એનો જ્યારે સંસારમાંથી નિમિત્ત આવવાનો સમય હોય તે સમયે નિમિત્ત આવતા જાય છે
- 'પરંતુ તે દ્રવ્યકર્મો જ્ઞાનીને કંઈ બંધનું કારણ થતા નથી.': કારણ તેને મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધના પરિણામ નથી માટે તે જોડાતા નથી. 'તેથી જ્ઞાનીને સંપૂર્ણ રાગદ્વેષ મોહભાવોનો અભાવ છે. અહીં સંપૂર્ણ રાગદ્વેષનો અભાવ બુદ્ધિપૂર્વક રાગદ્વેષમોહની અપેક્ષાએ સમજવો.'
- મોક્ષ, મોક્ષમાર્ગ અને સંસાર પણ આત્માની પર્યાયમાં હોય. મિથ્યાત્વ ગયે તો સંસાર છોડયો કહેવાય. રાગના કણને પણ પોતાનો માનવો અને ગમદાયત માનવો એ મિથ્યાત્વ છે, સંસાર છે.
- મહાવિદેહમાં પ્રભુ વિરાજે છે. પ્રભુનું કરોડ પૂર્વનું આયુષ્ય છે. એક પૂર્વમાં ૭૦,૫૬,૦૦૦ કરોડ વર્ષ આવ્યા. કુંદકુંદાચાર્યદેવ છેતાલીસ વર્ષ પહેલાં મહાવિદેહની યાત્રાએ ગયા. ત્યાં કેટલા તીર્થંકર વિરાજે છે, તેની પાસે ગયા કોઈ દિ' સાંભળ્યું. પાછે) ધર્મની વાતનું રહસ્યપણ ધ્રુવપંથીઓ પાસે થયું.
- સંપૂર્ણ નિરાવરણ અખંડ એક પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમય અવિનશ્વર શુદ્ધ પરિણામિત પરમભાવગ્રાહક નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય તે હું છું. એક ચિત્ત પોતાના આત્મા તે આત્મ ભાવે છે. જ્ઞાનીને પોતાની-અખંડની ભાવના છે. સમ્યક્ અને સ્વરૂપ સ્થિરતાનું જોડાણ અહીં થઈ ગયું; એક મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીનું આવ્યું જોડાણ તેનું અંત આવ્યું.
- અંદર શુદ્ધદૃષ્ટિ પરિણામ્યું અને ગતિ ન્યારી છે. સ્વગતિ ગતિ પણ દુર્ગતિ છે. ત્યાં દુઃખ છે, આકુળતા છે, ત્યાગ છે. ધર્મ સુખ નથી.
- બુદ્ધિ અંદરમાં રુચિપૂર્વક. પ્રેમપૂર્વક જે રાગ-દ્વેષ-મોહ (ઘાત) એ એને નથી. ફરજિયાત છે એટલા બુદ્ધિપૂર્વક અને રાગ-દ્વેષ-મોહનો અભાવ છે.

વિષય-૧૧૮: ઉષ્મારસાયણ

| અધ્યાય

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉદાહરણો :-

1. 'તાપમાન એક રાશિ છે માટે આપણે કોઈક વાનીને ત્રિકોણ ફરતે ફેરવી શકાતો નથી' - લોગારિથમનું આ વિધાન વાજબી ઠરાવવું છે.
2. ઉષ્ણતામાન વિષયમાં 'એક રાશિ છે માટે આપણને આપણે અને આનુષંગિક સંકળાયેલ રાશિ છે' - એમ કહી શકાય છે.
3. વાની જ્યારે રસોઈમાં, પ્રવાહ કાર્ય તરીકેમાં પ્રવર્તે છે ત્યારે તેના પૂર્ણ ગંધાયેલા આકાર્ય પ્રસરણ તરીકેમાં અગર પ્રસરણ તરીકે જ તેના ઉદ્દેશ્યને અનુસરીને ઉદ્દેશમાં આવશ્ય હોય છે.
4. જ્યારે વાની હોય કે અવાની, જ્યાંને પૂર્ણ ગંધાયેલા આકાર્ય પ્રસરણ તરીકે તેના ઉદ્દેશ્યને અનુસરીને ઉદ્દેશમાં આવે છે.
5. ઘર બાંધવા માટે વાનીને રાખને ઈંટો બાંધવી પડે છે.
6. વાનીને રાખને ઈંટો બાંધવી પડતી નથી, પરંતુ કોઈપણ બીજી રાખ ઈંટો બની જાય છે.
7. ઘણા ગુણધર્મો એ પ્રસરણ તરીકે ગંધાય છે.
8. જ્યા આકાશ વાતાવરણાદિ તરીકે જ ફેલાયેલ હોય છે.
9. પૂર્ણ ગંધાયેલા સંજોગમાં પડેલા તરીકે ઘણા ફેલાયેલ હોય છે.
10. ઉદ્દેશમાં આવતા ફેલાવાઓ અવાનીને જ્યા ગંધનું નિયત કિરણ થાય છે, તેને અવાની તેમાં ગુણધર્મ - રુચિપૂર્ણ - પ્રેમપૂર્ણ - સંવેદનાઓ - તરબોળ હોય છે.
11. આ ઘર, ફુગ્ગા, મિત્રો, બોલ બેરિંગ, આકાશ - એ બધાને સંકોચાય છે.
12. આકાશો સંકોચાય તેની પ્રક્રિયામાં છે.
13. સિરિયસ તારાનું આયુષ્ય એટલે ફ્રાંક પૂર્વનું છે. એટલે ૭૦,૫૬,૦૦૦ ફ્રાંક વર્ષ (સિરિયસ ગામ ઉપાન દ્વારા ફ્રાંક વર્ષ) હોય છે.

[70,56,000 ફ્રાંક વર્ષ × 9 ફ્રાંક વર્ષ

$70,56,000 = 7.056 \times 10^6$

$9 \text{ ફ્રાંક} = 1,00,00,000 = 10^7$

∴ 9 પૂર્વ = સિરિયસ તારા ઉપાન દ્વારા ફ્રાંક વર્ષ $= 7.056 \times 10^6 \times 10^7 = 7.056 \times 10^{13}$

અને 9 ફ્રાંક પૂર્વ $= 10^7 \times 7.056 \times 10^{13} = 7.056 \times 10^{20}$

- આમ સિરિયસ તારાનું આયુષ્ય 7.056×10^{20} વર્ષ છે.]

વિશેષાર્થ: આજ અર્થને દૃઢ કરનારી બીજી ગાથાઓ કહેવે છે તેની સૂચનારૂપ કહે છે:—

(દોહરા)

ગાથા:- રાગ-દ્વેષ ને મોહ છે તેવળ બંધકભાવ;
જ્ઞાનીને તે છે નહીં, તેથી બંધ અભાવ. ૧૭૯.

ટીકાર્થ:- ગાથા ૧ જ્ઞાનીને રાગદ્વેષમોહનો અભાવ છે તેથી તેને બંધ નથી, તેમને જે (રાગ દ્વેષ મોહ) જ બંધનું કારણ છે.

સારાંશ:- 'ગાથાર્થ જ્ઞાનીને રાગ દ્વેષ મોહનો અભાવ છે...'

(પ.નં.૨૪૨) સિદ્ધાંત અને અર્થાનુબંધનો અભાવ (ક્રિયા) અને અર્થો અભાવ થયો છે. ધર્મી જીવને દૃષ્ટિમાં તો સ્વભાવ છે. અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં રાગ છે અને પર્યાય છે. તેથી દૃષ્ટિનો વિષય (જે) સ્વભાવ, તેનો તેને અનાદર છે. અનાદિથી પુણ્યાદિનો સ્વભાવ તેજ આદરણીય છે અને (તેનો જ) આદર છે. તેથી તે રાગ-દ્વેષ અસ્થિરતાના કાર્ય તેને આદર આવતો નથી. તેનો દોષ અને દુઃખ થતો નથી. પોતે અભાવ થયો તેનો તેનો અભાવ થયું.

• તેથી તેને બંધ નથી; તેમને જે (રાગ દ્વેષ મોહ) જ બંધનું કારણ છે.

• સિદ્ધાંત અને અર્થાનુબંધના રાગ દ્વેષ એજ બંધનું કારણ છે) એ જ્ઞાનીને નથી. પરાધીનતા માત્ર જ કાર્ય સ્વયં સુખ જ્ઞાન ગુણમાં છે અને બંધ છે, ઈ કહી ગયા છે. એ વાત જ્યાંથી દીધી છે.

ક્રિયા-૧૧૮: ધર્મચર્ચા

| ૩-૫૭

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. ગાથા ૧૭૭, ૧૭૮ની સૂચનાઓને આ કથા બંધબેસે છે.
2. સંસ્કૃતીને નિયમાત્ર તથા અર્થાનુકૂલતાનો અભાવ થયો છે, તેને બદલે રાગ-દ્વેષ-મોહનો [ઇન્દ્રિયની અભીપ્સાઓ સંપૂર્ણ] અભાવ હતો છે.
3. મારી દૃષ્ટિ બધે રાગ અને મમત્વ પર હોય, પરંતુ મને ઇન્દ્રિયના વિષયનો લાગો જ આદર છે.
4. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ પ્રત્યેના રાગમાં તો ધર્મીને પણ રુચિ-પ્રેમ-હોય છે.
5. જો એવું લાગે છે કે મારું નિયમાત્ર મહેલાં રહશે અને અર્થાનુકૂલ ક્યાંક રાખવાં મને વધારે સમય લાગશે.
6. સંસ્કૃતીને ક્રિયાર નહીં બંધ થાય છે, ક્રિયાર નહીં બંધ થાય તેને એવું અનંત ન હોય શકે

ગાથા-૧૨૦

ઉત્થાનિકા: હવે, જ્ઞાનીને બંધ થતો નથી એ શુદ્ધનયનું માહાત્મ્ય છે માટે શુદ્ધનયના મહિમાનું કથન કરે છે:-

ગાથા:- (હરિગીત)

જે જ્ઞાન ઉદ્દામ વિકલ્પોના શુદ્ધનયના આશ્રયે,
નિત્ય સહજ સંવિત્તિનો અભ્યાસ નિજ આત્મા વિષે;
રાગાદિક વિરહિત ચિત્તે જ્ઞાની વર્તે એ રીતે,
તે બંધવિરહિત તે નિરંતર સમયસાર અનુભવે. ૧૨૦.

સંસ્કૃત ટીકા: ઉદ્દામ જ્ઞાન (-જેનું દમાવ્યું દબાય નહિ એવું ઉદ્દામ જ્ઞાન) જેનું લક્ષણ છે એવા શુદ્ધનયમાં રહીને અર્થાત્ શુદ્ધનયનો આશ્રય લઈને જેઓ સદાય સંવિત્તિપ્રકાશનો જ અભ્યાસ કરે છે તેઓ, નિરંતર રાગાદિક રહિત ચિત્તવાળા વર્તતા થકા, બંધરહિત એવા સમયના સારને (અર્થાત્ પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને) દેખે છે-અનુભવે છે.

ભાવાર્થ: • અહીં શુદ્ધનય વડે સંવિત્તિનો અભ્યાસ કરવાનું કહ્યું છે. 'હું નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, શુદ્ધ છું'—એવું જે આત્મદ્રવ્યનું પરિણમન તે શુદ્ધનય. આવા પરિણમનને લીધે વૃત્તિ જ્ઞાનમાં લયલીન કરે અને સ્થિરતા વધતી જાય તે સંવિત્તિનો અભ્યાસ.

• શુદ્ધનય શ્રુતજ્ઞાનનો અંશ છે અને શ્રુતજ્ઞાન તો પરોક્ષ છે તેમ તે અભેદરૂપે શુદ્ધનય દ્વારા થતો શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ પણ પરોક્ષ છે. વળી તે અનુભવ સવિકલ્પ શુદ્ધ છે તે અભેદરૂપે તેને વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ પણ કહેવામાં આવે છે. સાક્ષાત્ શુદ્ધનય તો કેવળજ્ઞાન થતે થાય છે.

સારાંશ: • (ઉત્થાનિકા:) હવે, જ્ઞાનીને બંધ થતો નથી એ શુદ્ધનયનું માહાત્મ્ય છે માટે
(પ્ર.નં.૨૪૬) શુદ્ધનયના મહિમાનું કથન કરે છે.:

• અનંત પવિત્રતાનો પિંડ પ્રભુ! સંતોના પ્રતિમા! એને જે લક્ષમાં લે એનું માહાત્મ્ય છે. એ શુદ્ધનયને (નયને) જ્ઞાનીને બંધ થતો નથી એ શુદ્ધનયનું માહાત્મ્ય (છે).

• શુદ્ધનય આશ્રયે નિર્વિકલ્પ આનંદના અનુભવનું એ માહાત્મ્ય છે. પૂર્ણ સ્વરૂપનો અનુભવ અને પ્રતીતિ (થાય) એનું માહાત્મ્ય છે.

• (સંસ્કૃત:-) 'ઉદ્દામ જ્ઞાન (-જેનું દમાવ્યું દબાય નહિ એવું ઉદ્દામ જ્ઞાન).':

• આત્માનું જે જ્ઞાન થયું એ જ્ઞાન ઉદ્દામ થઈ ગયું: એ જેને ગળાતું નથી, ખિલતા ઉદ્દયને ગળાતું નથી, શાસ્ત્રના પાના વાંચું તો જ્ઞાન થાય એમાંય ગળાતું નથી એવું ઉદ્દામ જ્ઞાન છે.

• જ્ઞાન અને તેની સાથે શાંતિ અને આનંદ, એવો જે સ્વભાવ નિર્વિકલ્પ વાસ્તુ તેને અહીં શુદ્ધનય કહીને છે. એ શુદ્ધનયનું- આત્માનું જ્ઞાન થયું એ ઉદ્દામ જ્ઞાન (છે). જુઓ સમ્યગ્દર્શનનું માહાત્મ્ય અને સમ્યગ્જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય!

• એ જ્ઞાન કાલના વિરોધ જ્ઞાન દેખીને કે ટીકાનું શું અર્થ કરે છે, અને

દબાઈ જઈ જાય. અને વિકારોને દેખાવ અને અંગ થતું નથી કે આવો પુરુષાર્થી છે, એ આવેશમાં તો હું આવી ગયો છું. ના, હું નીકળી ગયો છું.

- સ્વરૂપથી જાગવાન બનીને ઉઠવો અને રાત જાગવી તેથી સાધક દશાનું નથી. જાગવાનું પણ મને રાત દહો તેમ એ રાત ગાળવાનું નથી.
- 'જેનું મન પ્રસન્ન છે એવા શુદ્ધિનયમાં રહીને અવિરતિ શુદ્ધિનયનો આશ્રય લઈને જેઓ કેવળ એકાગ્રપણાનો જ અભ્યાસ કરે છે':
- આટલે તે રાત અને આનંદ સ્વરૂપ એવો જે સ્વભાવ તેમાં એકાગ્રતાનો અભ્યાસ કરે છે, [પરંતુ] એ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે (એમ નહિ). અનુભૂતિ થતાં શાસ્ત્ર જોવાની જરૂર નથી.
- એ રાત પોતામાં જ અભ્યાસ કરે છે; એકાગ્ર થાય છે). આમ બહુ જણીને શાસ્ત્રજ્ઞાન કરીશ તો મને વિકલ્પ થશે (એમ નહિ). એ જ્ઞાનમાં આનંદ ગુણનું રૂપ છે. પુરુષાર્થ છે, આનંદ છે, એમાં શાંતિ છે. એવું જે રાત એ પોતામાં એકાગ્રતાનો અભ્યાસ કરે છે.
- આઠ વર્ષની ઉંમરે સમ્યગ્દર્શન થાય અને તે ક્ષણમાં એકાગ્રતાનો અભ્યાસ કરવા લાગે.
- એક ક્રિયાનો એમ કહ્યું કે જ્યાં જ્ઞાનના નહી આવાગમન (દ્રવ્યશ્રુત)નો અભ્યાસ કરવો (પ્રવચનસાર). એક ક્રિયાનો એમ કહ્યું કે શાસ્ત્રમાં બુદ્ધિ લગાવ એ જ્ઞાનિચારી છે. [પ્રવચન ભક્તિ પંચવિંશતિ]. અહીં એમ કહે છે કે જ્ઞાનમાં પરિપૂર્ણ છે એને જોઈએ. તેને બદલે એમાં જ એકાગ્રતા કરવાની છે. બહેર પણ સ્વરૂપના અવલંબનમાં એકાગ્રતા વધારવાની છે. એમાં એકાગ્રતા વધે એ જ જ્ઞાનીનું પરિણામન અને ટેવ છે. 'कालयन्ति' એટલે અનુભવ કરે છે, અભ્યાસ કરે છે.
- અમૃતચંદ્રાચાર્ય! જેનું મન અને પ્રજ્ઞાન પંચમઆરામાં (વિકલ્પોમાં) રહ્યું છે, મૂર્તિ, મંદિરે, વિકલ્પે ભરાઈ રહ્યું છે. અને એકાગ્રતાનો અભ્યાસ કરીએ એમાં વિકલ્પ આવે.
- સમયસારમાં ઉંચે ૩૩ ગાથા સુધી કરે પરંતુ પાંચમું ગુણસ્થાન આવતું નથી. અને જ્ઞાનવાન જ્યાં છે ત્યાં એકાગ્ર થાય તો અંતર્મુહૂર્તમાં વિકલ્પ નષ્ટ થશે.
- જ્ઞાનવાન બનીને પરિચય કરવો, સત્સમાગમ કરવો (એમ કહેતા નથી). ભાઈ! તું કહે? મહાપુણ્ય કાળ છે. મહાભાગ્ય કાળ છે. એ કાળમાં એકાગ્ર થા! એવા મહાપુણ્યમાં એકાગ્રતાનો અભ્યાસ કર!
- આચાર્યના હૃદય શું કામ કરે છે! એને અંતરમાં વિભાવમાં એકાગ્રતા સિવાય કાંઈ સૂઝ પડતી નથી. ઘૂમ-ઘૂમ જ અંતરની છે.
- સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા એ બધું છે. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, શુદ્ધિધ્યાન અને વિકલ્પ એ બધું [સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા જ છે.]
- જે આત્મજ્ઞાન થયું એ નિરંતર ટકાવવું છે. વ્યવહાર રત્નત્રયનો રાગ આવો, તીર્થંકર ગોત્રનો ભાવ બંધાવો એને પણ ટકાવવું છે. પરમાં જેટલા એકાગ્રતા થાય તેને તો એ ટકાવવું છે. અહીં એકાગ્રતા થાય એ ખરી વસ્તુ છે.

ગુણ-૧૨૦ : ઉપસિદ્ધાંત

પ્રશ્ન-૫૫ A

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉદાહરણ :-

1. અહીં શુદ્ધિકરણનો અર્થ દૃષ્ટિના વિષય વિશેની ભ્રમ નિવારણ કરવાના થાય છે.
2. 'હું વિચારવિશેષ છું, શુદ્ધિ છું' - એવા આત્મ દ્વારા શુદ્ધિ પરિણામને અહીં શુદ્ધિકરણ કહ્યો છે.
3. જ્ઞાનીને ઉંદર થાય નહિ અને શુદ્ધિકરણનું કારણ નિર્દોષ આનંદના અનુભવનું માધ્યમ છે.
4. શુદ્ધિકરણ દ્વારા ધર્મો આત્માનો અનુભવ વિશેષ પરોક્ષ અને વિશેષ પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે.
5. મૂળ ક્રિયાપદ કહેવા 'ઉદ્દેશ' શબ્દનો અર્થ સ્વરૂપની અપેક્ષા અપેક્ષી થાય છે.
6. મૂળ ક્રિયાપદ કહેવા 'ઉદ્દેશ' શબ્દનો અર્થ 'વિધેય દ્વારાનું દ્વારા નહિ કોણ' - થાય છે.
7. અહીં શુદ્ધિકરણનું નહિના ઉદ્દેશ જ્ઞાન કહ્યું છે.
8. વિચારણા પરિપૂર્ણ છે. ઉદ્દેશ જ્ઞાન અપૂર્ણ છે; નહિ અહીં કહ્યું ઉદ્દેશ જ્ઞાન પોતાને વિચારણીય હોવું માને છે.
9. ઉદ્દેશ (આત્મ)જ્ઞાનમાં અર્થના ગુણનું રૂપ છે.
10. (આત્મ)જ્ઞાન ઉદ્દેશ તોવાણ તે પોતામાં અંતરાયના વિ થાતું નહિ.
11. શાસ્ત્રમાં જાની બુદ્ધિને પ્રવચનસારણમાં 'વ્યભિચારિણી' કહી છે.
12. ભાવજ્ઞાનના ઉદ્દે આગમ (દ્રવ્યશ્રુત)નો અભ્યાસ કરવો-એવો પદ્ધતિને પંચવિંશતીમાં કહ્યું છે.
13. સ્વરૂપના અધ્યયનમાં અંતરાયના વધે એ જ જ્ઞાનીનું પરિણામન કરે તેનું છે.
14. ભાવશ્રુતની મુનિનો સ્વરૂપમાં અંતરાયનો અભ્યાસ વિચારણને ઉત્તમાં છે.
15. સર્વાર્થસિદ્ધિના દેવો ૩૩ સાગરોપમ શુદ્ધ ઉપયોગ કરે છે તેમ છતાં તેઓને પાંચમું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થતું નહિ, માટે આગમો પરસ્પર ઉપસિદ્ધાંત વિરોધી કહેવાની કોઈ જરૂરત નહિ.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) ઉદાહરણ :-

1. પોતાના સત્યમાં અંતરાયના વિચાર એ જ સામો સાધુતા છે.
2. દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર[ની પૂર્ણતા], શુદ્ધિધ્યાન અને વિચારણા એ બધાં સ્વરૂપમાં અંતરાયના વિચારના જ રૂપ છે.
3. જ્ઞાની જેટલો જેટલો સ્વરૂપમાં અંતરાય થાય છે, તેટલો તેટલો બંધક વિક્ષેપ થાય છે.
4. ભાવ મને સમ્યગ્દર્શન નહિ, પરંતુ 'વિચારણા' દ્વારા શીખવાથી આત્મામાં માટી અંતરાયના ઘાની વધતી જાય છે.
5. શુદ્ધિકરણની અંતરાયના અધિક આત્માની શુદ્ધ અનુભવરૂપ પરિણતિમાં અંતરાયના.
6. શુદ્ધિકરણ એ શુદ્ધ પરિણતિ છે અને તેમ નિરાકરણ અખંડ એટ દ્વારના વિષયમાં અંતરાયના એને અહીં શુદ્ધિકરણની અંતરાયના કહી છે.
7. પં. ફતેહચંદજી દ્વારા 'ભાવાર્થમાં 'વૃત્તિ' શબ્દનો અર્થ ટીકા, 'વિવેચન', 'વાર્તિ' એવો Commentary થાય છે.

8. 'વૃત્તિ' શબ્દનો અર્થ અહીં 'પરિણતિ' થાય છે.
9. આત્માની વાત જેમાં આવે તે વિષે ૪૭ પ્રકારોના ચિત્તો જ માન્ય રાખવા જોઈએ અને [રોદ્રધ્યાન, આર્તધ્યાન, ધર્મધ્યાન, અનારંભધ્યાન આદિ ધ્યાનવૃત્તિ] પંડોહોના ચિત્તો માન્ય ન રાખવા જોઈએ.
10. વિષેણને સમકિતી તરીકે માન્ય ન રાખી શકાય.
11. મુનિજ્ઞાન કે જે પ્રમાણજ્ઞાન છે તે આવશ્યક છે અને નૈશ્ચયિક (નિશ્ચયનય) તથા વ્યવહારનય એ બંને તેના આવશ્યક છે; માટે બંને નયો આત્મલક્ષિ માટે અને સરખી રીતે આદરવા યોગ્ય છે.
12. ચિંતન એ જ્ઞાનનો પરિપૂર્ણતા છે.
13. ચિંતન થયા પછી પણ પરિણતિને કાબુ રાખ્યા ચિત્તો પુરુષાર્થ ચિત્તો ગતિ રહે છે.

• 'તેઓ નિરંતર રાગાદિક રહિત ચિન્તવનમાં વર્તતા થકા, બંધરહિત કરવા સમયના કારણે (અર્થાત્ પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને) દેખે છે - અનુભવે છે.'

• અને બંધક તો રાંધ્યા છે. સિદ્ધ કર્મ તણો? બાકળા રાંધ્યા તે અને ઘાણીને સિદ્ધ તે. એમ આ જ્ઞાની બંધક સિદ્ધ છે. એને બંધ છે નહિ. સિદ્ધ એટલે રહિત થયો એમ આ જ્ઞાનીની બંધક રહિત છે. અંદરમાં એકાગ્ર થાય છે તે બંધરહિત થઈ જાય છે, એમ તે છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ અંદર [જેટલો] એકાગ્ર થાય તેટલો બંધરહિત થાય અને સંપૂર્ણ એકાગ્ર થાય એટલે તદ્દન બંધરહિત થાય.

(પ્ર.નં.૨૫૪) (ભાષાર્થ) 'અહીં શુદ્ધનય વડે આત્માનો અનુભવ કરવાનું કહ્યું છે':

• શાસ્ત્ર વાંચવાનો અભ્યાસ કરો એમ અહીં કહ્યું નથી. હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું એમ પરિણામમાં આવવું એ શુદ્ધનયનો અભ્યાસ છે. અનંતકાળમાં એણે સ્વસ્વરૂપ પૂર્ણ આખું એટલે (છે) એમાં ઉપર નજર કરી નથી, એના ઉપર જ્ઞાયક કર્યો નથી, એનું વેદન જ કર્યું નથી. બાકી બધું કર્યું; શુભાશુભ ભાવ અનેક પ્રકારના છે, તે થાય [છે].

• 'હું ફક્ત જ્ઞાનસ્વરૂપ છું શુદ્ધ છું - એવું જે અનુભવનું પરિણામન તે શુદ્ધનય.'

• અનુભવ શુદ્ધ છે એની સન્મુખ થઈને શુદ્ધનાનું પરિણામન થાય તે શુદ્ધનય છે.

• પુણ્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ એમાં દૃષ્ટિમાં આવતાં સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન થાય ત્યારે તેનું શુદ્ધ પરિણામન થાય એને તે પછી એકાગ્રતા - શુદ્ધ પરિણામની એકાગ્રતા (થાય). અભ્યાસ છે તે? કોને ફક્ત જ્ઞાન થાય. [એ] શુદ્ધ પરિણામને વધારવું એ એકાગ્રતા છે - એ એકાગ્રતાનો અભ્યાસ છે.

• મુમુક્ષુ! એટલે આનો અર્થ શું?

ઉત્તર: એટલે આ એટલે દૃષ્ટિને મુખ્યતા તરફમાં લેવું.

• શાસ્ત્રને વાંચવા એને અભ્યાસ પૂરતો કરો - એ શુદ્ધનયનો અભ્યાસ છે એમ નહિ. અહાહા...! એમાં વાંચવાનો વિકલ્પ પણ ગૌણ કર્યો છે.

• અંતર નિરાવરણ આખો એટલે પૂર્ણાનંદ પ્રતિભાસમય એકાકાર શુદ્ધ પરિણામિત ઉત્તર ભાવરૂપ તરફમાં જેનું (છે) એવું નિજ પરમાત્મતત્ત્વ તેની એકાગ્રતા એ શુદ્ધનયની એકાગ્રતા છે.

• રાગના વિકલ્પનો ભાવ, જેમાં સ્વરૂપના જ્ઞાનનો અભાવ છે, એમાં લોકેશું અને તેના પરિણામની ક્રિયા (તરફ) એ તરફ દૃષ્ટિ નહિ. પ્રભુ! તારા ઘરમાં આનંદ છે કે નાથ! એ આનંદને સ્પર્શીને પરિણામન થયું એ શુદ્ધનયની એકાગ્રતાનો અભ્યાસ છે. આખો દિ' ભક્તિ, પૂજા, વાંચન કીધાં હોય. એ હોય ઈ બધું દેવબુદ્ધિએ (છે).

• 'આવા પરિણામને લઈને પૂર્ણ જ્ઞાનમાં વધતા તરફ અને સ્થિરતા વધતી જાય તે એકાગ્રતાનો અભ્યાસ.' : પૂર્ણ એટલે પરિપૂર્ણ. વર્તમાન શુદ્ધ દૃષ્ટિને આશ્રયે પ્રગટ પરિપૂર્ણ. એને પરિપૂર્ણ અંદર વધતા જ તરફ છે, દૃષ્ટિ નરક થયા જ તરફ છે. ત્રિકાળ નિરાવરણ... એને જ્યાં પકડ્યો અને પરિણામન કર્યું, એ પરિણામન અંદર વધતા જ તરફ. જેના આશ્રયે પરિણામન શુદ્ધ થયું તેમાં તે પરિણામન વધતા તરફ એ એકાગ્રતાનો અભ્યાસ છે. આ ત્રણ ગાથા ભાવ તીર્થંકરના હૃદયની વાત છે.

• [એ ગાથા તે છે ?] પંડિતાઈ નહિ, આચાર્યાઈ નહિ. પરંતુ જેમાં ભગવાન પ્રભુ

આત્માની વાત એ જ્ઞાન પરિણતિ તે લોકમાં માન્ય છે. અરે! નિશ્ચયને જાણ્યા વગર પણ જ્ઞાન જે સમકિતી પણ જે તે જ માન્ય છે, તેનું નિશ્ચયનું સમકિત અને વિકલ્પ સમકિતમાં તિલ ફેર નહિ.

- 'દુઃખનય શ્રુતજ્ઞાનનો અંશ છે': સ્વ અને પરપણે બરાબર જાણે એવું જે શ્રુતજ્ઞાન, એ શ્રુતજ્ઞાનનો અંશ દુઃખનય છે. શ્રુતજ્ઞાન છે એ દ્રવ્યને, પરપણે-રાગને જેમને જાણે પણ દુઃખનય એનો એક ભાગ છે તે ભાગ [ભાગ] વિકલ્પને સ્વીકારે છે. વ્યવહાર [નય] પણ એનો નય છે પરંતુ એ [દુઃખ] નય એવો છે કે ખરેખર નિર્ણય નય તે છે. શ્રુતજ્ઞાન જે સાધકની છે તેનો એક સાધક દુઃખનય છે. શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણ છે
- આવો અંતરમાં ધર્મો રાગ, એ રાગની અંતરાવૃત્તિમાં જ્ઞાનાનંદના સ્વરૂપનો નાશ થાય છે. વસ્તુ તો વસ્તુ રહે છે, વસ્તુનો (નાશ) નહિ. રાગનો એક પણ ભાગમાં જાણે અંશ, એનો જ્યાં આદર છે, સ્વીકાર છે, વિકાર છે, પુણ્ય છે, રુચિ છે; ત્યાં પરમાત્મસ્વરૂપનો અનાદર છે.
- 'અને શ્રુતજ્ઞાન તો પરોક્ષ છે તેમ જે અપેક્ષાએ દુઃખનય દ્વારા ધર્મો દુઃખ સ્વરૂપનો અનુભવ પણ પરોક્ષ છે. વળી જે અનુભવ અંતરંગ દૃષ્ટિ છે જે અપેક્ષાએ તેને વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ પણ તેવામાં આવે છે. સાક્ષાત્ દુઃખનયનો વિષયભાગ ઘટે છે.'
- વિષયભાગની પેઠે પ્રત્યક્ષ થયું એમ જે અહીં તેને પરોક્ષ વ્યવહાર તેવામાં આવ્યો. [અને જે અનુભવ અંતરંગ દૃષ્ટિ છે એ અપેક્ષાએ] પ્રત્યક્ષ પણ વ્યવહારથી તેવાય છે.
- દુઃખનય અંદરમાં સ્વભાવની અસ્તિના પરિણામનું વલણ કેંદ્ર રહ્યું. અંતરંગ રાગ અને અંતરંગ ભાગ. વિકલ્પને, પરપણે માંડીને આખું ઉડ્યું, તેનાથી પણ જ્ઞાન જ્ઞાનાનંદ આત્માને પકડવો આવ્યું.
- આ રાગ એ તેની દિશા પર તરફ છે. ચૈતન્યના દિશા જે સ્વ તરફ છે. રાગ એ જે જ્ઞેય છે. ઉદાર તરફના વલણમાં એ એ જે જ્ઞેય રાગ છે.
- અંતરંગ તે જે જ્ઞાયક તે દુઃખનય છે. અભિપ્રાયમાં જ્ઞાયક. જ્ઞાયક સિવાયની વસ્તુ તે દુઃખનય છે. અહીં તે એ જે દુઃખનયની પરિપૂર્ણતા વિષયભાગે થાય, અંદરમાં જે એનો દેખે આશ્રય લેવો રહ્યો નહિ; અંદરમાં દુઃખનય વિષયભાગ થઈ ગયો એમ કહ્યું. પણ એમાં આશ્રય લેવાનો, પરિણતિને કામ કરવાનું ન રહ્યું. પરિણતિ પૂરી થઈ જાય અને દુઃખનય પૂરી થઈ એમ તેવામાં આવે છે.
- જે આશ્રય આત્મ (લેવો દેવો), સ્વરૂપની દૃષ્ટિ દેવી એ દુઃખનય છે. સાધ્ય કહ્યું છે તેનું (ઓળખવાનું) 'પરિણામન તે દુઃખનય' છે. અંદરમાં પરિણામન જ્ઞાનમાં વધતા જે. એ વધતા વધતાં પૂરું થઈ જાય. ઈ વધતા પૂરું થઈ જાય, ઈ અપેક્ષાએ એ દુઃખનય પૂરી થઈ જાય એમ કહ્યું. જેના સ્વ તરીકે 'સાદિ અનંત અનંત સમાધિ સુખમાં' એમ દશાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ગાથા-૧૨૧ [ક્રમાંક]

ઉત્થાનિકા :- હવે કહે છે કે શુક્લધ્યાન શ્રુત વગર નહીં કરી શકાતું છે :-

ગાથા :- (હરિગીત)

જ્યાં શુક્લધ્યાન શ્રુત વિષે કહ્યું રાગમાં જોડાય જે,
તે જ્ઞાનધ્યાન રહિત થઈને જ્ઞાન જે વર્તે ખરે;
તે પૂર્વસંચિત કર્મોનો ક્ષય કરી કરે,
જે કર્મ વિવિધ પ્રકારના વિધ વિધ લઈ રહિત છે. ૧૨૧.

ટીકાર્થ- જ્યાં જેમાં શુક્લધ્યાન શ્રુત વિષે કહ્યું રાગાદિના સંકલ્પને પામે છે કહેવા કર્યો, જેનાં જ્ઞાનને છોડ્યું છે કહેવા થયા થકા, પૂર્વબદ્ધ દ્રવ્યાસ્રવો વડે ક્ષયકર્મને ધારણ કરે છે (-નાશ કરે છે) - કે જે ક્ષયકર્મ વિચિત્ર જાતના સમૂહવાળાં હોય છે (અર્થાત્ જે ક્ષયકર્મ અનેક પ્રકારનાં હોય છે).

ભાવાર્થ આ જ્ઞાનમાં જેમાં શુક્લધ્યાન શ્રુત વિષે કહ્યું રાગાદિના સંકલ્પને પામે છે (પ્ર.નં. ૨૫૪). 'કહ્યું' એટલે શું ? [કે] પહેલું (સમ્યગ્દર્શન) થયું તેનું જ્ઞાન વળી છૂટી ગયું. પહેલા રાગનો સંબંધ છોડ્યો હતો અને સ્વભાવનો સંબંધ કર્યો હતો એ સ્વભાવનો સંબંધ છોડી દીધો અને કહ્યું રાગનો સંબંધ કર્યો. પાછો જે પરઘર છે ત્યાં આવીને પડ્યો, નિજઘરમાંથી ખસી ગયો. એ શુક્લધ્યાન શ્રુત વિષે છે એમ કહે છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાન દ્વારા રાગ સાથે સંધિ પણ જોડાય, એ એકો રાગનો સંબંધ કર્યો. શોભાના સ્વભાવને શ્રુત-જ્ઞાન કહ્યો.

- એવા જ્ઞાન, જેનાં જ્ઞાનને છોડ્યું છે કહેવા થયા થકા, પૂર્વબદ્ધ દ્રવ્યાસ્રવો વડે ક્ષયકર્મને ધારણ કરે છે (-નાશ કરે છે)'.
- વિયુક્ત કર્યો: કર્મ સંયોગ જ્ઞાનથી છૂટી ગયો, સંબંધથી છૂટી ગયો.
- ક્ષયકર્મ ✱ રાગનો પ્રેમ થયો એટલે પૂર્વના ક્ષયકર્મ કર્મનો સંબંધ સાથે થયો. તેને અને નવા ક્ષયકર્મ બંધાશે. જ્ઞાનીને બંધાતા નહોતા એ હવે બંધાશે [ક્ષયકર્મ કહે] પૂર્વે બંધાયેલા ક્ષયકર્મ [વર્તમાન] રાગનું નિમિત્ત આવ્યું, એથી નવા ક્ષયકર્મ બંધાશે.
- દ્રવ્ય [ગુણસ્થાને] જ્ઞાનને કહ્યું છે, એના પુરુષાર્થની ક્ષતિને કહેવા છે. એ રાગ આસ્રવ છે એને નેગાટે નવા ક્ષયકર્મ બંધાય છે.
- કે જે ક્ષયકર્મ વિચિત્ર જાતના સમૂહવાળાં હોય છે (અર્થાત્ જે ક્ષયકર્મ અનેક પ્રકારનાં હોય છે). અજ્ઞાનીને પ્રકૃતિનો બંધ પણ અનેક પ્રકારનો છે અને બંધન પણ અનેક પ્રકારનું છે. અનેક પ્રકારની પ્રકૃતિમાં [અનેક પ્રકારના] રસ અને સ્થિતિવાળા ક્ષયકર્મ બંધાય. વિચિત્ર ક્ષયકર્મ બંધાય.

(પ્ર.નં.-૨૫૫) (ભાવાર્થ:) શુક્લધ્યાન શ્રુત વિષે કહ્યું 'હું શુદ્ધ છું' એવા પરિણામને છોડીને અશુદ્ધરૂપે પરિણમવું તે અર્થાત્ મિથ્યાદૃષ્ટિ બની જવું તે. એમ થતાં, જ્યારે મિથ્યાત્વસંબંધ રાગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે દ્રવ્યાસ્રવો ક્ષયકર્મના ધારણ થાય છે અને તેને અનેક પ્રકારના ક્ષયકર્મ બંધાય છે. આ રીતે અહીં શુક્લધ્યાન શ્રુત વિષેના અર્થે શુદ્ધતાના જ્ઞાનથી (-સમ્યક્ત્વથી) શ્રુત વિષે કહ્યું ક્ષયકર્મ !

- પરજ્ઞ ભિન્ન પડી, રાગજ્ઞ ભિન્ન પડી પર્યાયને ચિત્તની દ્રવ્ય સ્વભાવમાં જોડીને જ્યાં જ્યાં જે નિર્વિકલ્પ દુઃખ અનુભવ થાય, દુઃખ આનંદનું વેદન થાય અને દુઃખક્ષય અર્થાત દુઃખક્ષયનો ઉપાય તે છે. આવા દુઃખ પરિણામ અંદરમાં પર્યાયથી છૂટીને અદુઃખરૂપે પરિણામવું અંદરમાં નિર્વિકારરૂપ થઈ જવું તે દુઃખક્ષયથી ચ્યુત થવાની વ્યાખ્યા છે.
- હું દુઃખી છું આવો નિશ્ચય નહિ પરંતુ જે નિર્વિકારી નિરાકુળ દુઃખ પરિણામ છે એમાંથી મુક્ત થવું અને અદુઃખ યાને પરિણામ પરિણામવું અંદરમાં નિર્વિકારરૂપ થવું [એ દુઃખક્ષયથી ચ્યુત થવું છે].
- સંસારીને રાગ નહોતા એમ [પહેલાની ગાથાઓમાં] કહ્યું તેનું જે નિશ્ચયાત્મક સંબંધના રાગ અને નહોતા. [તેને દુઃખક્ષયથી ચ્યુત થતાં] એના [નિશ્ચયાત્મક] સંબંધે રાગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેને જૂના દૃષ્ટાન્ત તરીકે [નવા] સંબંધના વિકલ્પ થાય છે. તેને અનંત પુરાવા તરીકે બતાવાય છે.
- 'ઉપયોગની અવસ્થા અહીં ગૌણ છે, અંદરમાં દુઃખક્ષયથી ચ્યુત થવું અંદરમાં દુઃખ ઉપયોગથી ચ્યુત થવું એનો અર્થ અહીં મુખ્ય નથી; વિકલ્પ તે દુઃખોપયોગરૂપ રહેવાનો તેમ અલ્પ હોવાથી માત્ર અલ્પ તેમ દુઃખોપયોગ રહીને પછી તેનાથી છૂટી જીવ અન્ય ક્ષેત્રોમાં ઉપયુક્ત થાય તોપણ નિશ્ચયાત્મક જેના જે રાગનો અંશ છે તે અભિપ્રાયપૂર્વક નહિ હોવાથી જીવને માત્ર અલ્પ બંધ થાય છે અને અલ્પ બંધ સંસારનું કારણ નથી. માટે અહીં ઉપયોગની અવસ્થા મુખ્ય નથી.'
- દુઃખ સ્વરૂપથી ચ્યુત તો ત્યારે કહેવાય કે [જ્યારે તેને] અદુઃખ પરિણામ [થાય અને તે] નિર્વિકારરૂપ થાય. [પરંતુ] દુઃખસ્વરૂપનું જ્ઞાન અંદર કરીને છે અને ઉપયોગ વિકારિક રાગાદિમાં જાય છે, છતાં તે દુઃખસ્વરૂપથી ચ્યુત થયો નથી. ઉપયોગમાં રાગ આવે એ વાત ત્યાં ગૌણ કરી છે અને રાગ આવે માટે દુઃખસ્વરૂપથી ચ્યુત થયો છે એમ નથી. દૃષ્ટિએ દુઃખ શૈલ્યને પકડ્યું છે એનાથી એ ચ્યુત થયો નથી. ઉપયોગ વિકારિક રાગમાં ગયો હોય છતાં દુઃખ શૈલ્યના પરિણામથી ચ્યુત થયો નથી.
- અશુભની ઘુલરાગના ઉપયોગમાં છે છતાં તે દુઃખ સ્વરૂપથી મુક્ત જ છે અને શુભને ઘુલભાવ કે અશુભભાવ આવે છતાં દુઃખસ્વરૂપથી ચ્યુત ન થાય. ત્યાં જે દૃષ્ટિ છે ત્યાંથી ખસતો નથી. આનંદનું વેદન તો સાથે છે. જ્ઞાનધ્યાન, શૈલ્ય-ધ્યાન થાય, એ ઉપયોગ અશુદ્ધ થાય છતાં સ્વરૂપની દુઃખતાથી ચ્યુત નથી.
- દુઃખોપયોગરૂપ, અંદર આનંદના ઉપયોગમાં રહેવું એનો તેમ ઘણો અલ્પ છે. પોતાની સંસ્કૃતની અંદર તો છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં, તેનાથી આગળ ગુણસ્થાનમાં (આવે). એમ નીચે ઉપયોગ તો ઘણો થોડો તેમ છે. સાધે, પામવા જાય અભ્યાસ કાયમ રહે પરંતુ ઘણો થોડો કાળ રહે. અંદરમાં ઉપયોગની અવસ્થાએ મુક્ત થવું એમ અહીં ન ગણવું. ચારિત્રદોષમાં એ અસ્થિર થયો પરંતુ વસ્તુમાં અસ્થિર થયો એ દુઃખ શૈલ્યના [અંશો] મૂળથી પડ્યાં છે.
- સ્વરૂપમાં જે ઉપયોગ ટળે એ તો અસંખ્યાતમે ભાગે થોડો તેમ રહે. પછી ઉપયોગ જાણવાયોગ્ય પદાર્થો છે એમાં ઉપયોગ જાય.

- અભિપ્રાયપૂર્વક એટલે રાગ વિકાગયત છે અને આ રાગ એ માટે સ્વરૂપ છે, એનો અભિપ્રાય ધર્મીને હોતો નથી. તેને અભિપ્રાયપૂર્વક રાગ નથી એટલે એને રાગ કાળે એનો કેવળ બંધ, કેવળ સ્થિતિ પડે.
- જ્ઞાનીને સંદ્રક્ષાન જેટલો ભાવ પણ શ્રોતા-વાંચનમાં આવે. લોકો ક્રિયાકાંડ અને પરદ્રવ્યમાં રાગ [પરંતુ] કરીને, દૃષ્ટિ ત્રિકાળ સ્વરૂપથી ખસી જાય; તેથી તેનો રસ અને સ્થિતિ કેવળ બંધાય છે. માટે ક્રિયાકાંડથી ખસી જવું તો સંસાર છે એ કાંઈ મુખ્ય નથી. શ્રોતાઓનો અનુભવ, પ્રતીતિ થઈ, તો ક્રિયાકાંડ દ્વારાયિક રાગમાં કાંઈ એની અહીં મુખ્યતા ગણી નથી.
- હવે જો ક્રિયાકાંડની અપેક્ષા કહીએ તો આ પ્રમાણે અર્થ થાય :- જ્ઞાન શુદ્ધ-સ્વરૂપના નિશ્ચિત અનુભવથી છૂટે પરંતુ સમ્યક્ત્વથી ન છૂટે તેને ચારિત્ર મોહના રાગથી ત્રિકાળ બંધ થાય છે. તે બંધ કર્મ અજ્ઞાનના પક્ષમાં નથી તોપણ તે બંધમાં તો છે જ. માટે તેને મારવાને સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાનીને શુદ્ધનયથી ન છૂટવાનો નિર્ણય શુદ્ધોપયોગમાં લીન રહેવાનો ઉપદેશ છે. ત્રિકાળ થતાં સાક્ષાત્ શુદ્ધનય થાય છે.
- પહેલા ક્રિયાકાંડની અપેક્ષા નહિ, અને બંધ નથી એમ કહ્યું અને હવે ક્રિયાકાંડ જરૂરી કરવાનું થાય છે (એની વાત છે).
- દ્વાયિક [જ્ઞાની] નિશ્ચિત અનુભવમાંથી ખસી જાય પરંતુ શુદ્ધ સ્વરૂપની જે નિશ્ચિત પ્રતીતિ થઈ છે એમાંથી ન છૂટે તો તેને થોડો રાગ થાય છે તો તે અજ્ઞાનના પક્ષે કરે અજ્ઞાની ધારામાં નહિ, પરંતુ બંધ તો છે. એટલાં તો ક્રિયાકાંડની અપેક્ષાએ કહ્યું છે ને!
- ક્રિયાકાંડમાં પણ [જે] રાગ કાળે કરે મારવાને ધર્મી જીવ ક્રિયાકાંડને સ્વરૂપરૂપ માનવા પ્રયત્ન છે. બન્ધસ્વરૂપ તો પુગાયું છે પરંતુ ક્રિયાકાંડ જે રાગમાં જાય છે એને પણ અંતરમાં વાળવા પ્રયત્ન છે.
- [માટે] શુદ્ધ ક્રિયાકાંડમાં જ લીન રહ્યું' એવો ઉપદેશ છે. એમાં દયા, દાનનો પણ નિશ્ચિત ઉડાવવો નહિ. શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નિરંતર લીન થઈને રહ્યું, ક્રિયાકાંડ ગૌણ ન થઈ જાય એવો એનો ઉપદેશ છે.
- (૧૨૦ મા કળશના ભાવાર્થમાં એવો આવ્યું છે - ઘોલના સાથીમાં) શુદ્ધનયનો ત્રિકાળ થાય છે, એટલે પછી એને અંતરમાં ક્રિયાકાંડને વાળવો એ રહેતું નથી. પૂર્ણ શુદ્ધ થઈ ગયો. પરમાત્મદશા ત્રિકાળ (થઈ ગયું).

ફિલ્મ-૧૨૧ : ધર્મચિંતન

(૭) સાચું + ખોટું (T/F) ઉત્તરો :-

1. જ્યારે શુદ્ધોપયોગને દૂરથી રાગમાત્રમાં જોડાય ત્યારે નિયમથી નિષ્ક્રિય થઈ જાય છે.
2. જ્યારે શુદ્ધોપયોગને દૂરે જોઈ વિમુખ બોધ: અર્થાત્ જ્ઞાનને છોડે (અથવા રાગનો રાગ કરે) ત્યારે નિયમથી નિષ્ક્રિય થઈ જાય છે.
3. આ કથનમાં જે જ્ઞાન શુદ્ધનયની પરિણતિને ચ્યુત થયો છે, પરંતુ સમ્યક્ત્વને ચ્યુત થયો નથી તેની વાત કરવામાં આવી છે.
4. આ કથનમાં શુદ્ધનયને જ્ઞાન સમ્યગ્દર્શનને ચ્યુત થઈને મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈ ગયો જાણે થયા પછીની પ્રસ્તુત નવા કર્મબંધની વાત કરવામાં આવી છે.
5. આ કથનના આધારમાં એ જણાવ્યું કે શુદ્ધનયને ચ્યુત થવાનો અર્થ શુદ્ધતાના અભાવ (-સમ્યક્ત્વના) ચ્યુત થવું - એમ કર્યો છે.
6. શુદ્ધનયને ચ્યુત થવું અને શુદ્ધોપયોગને ચ્યુત થવું એ બંને વચ્ચે ભેદ કર્યો.
7. શુદ્ધ ઉપયોગમાં રહેવાનો તબ શુદ્ધનયની પરિણતિમાં રહેવાના તબ કરતાં ઘણો વધારે હોય છે.
8. અહીં શુદ્ધ ઉપયોગની અપેક્ષા મુખ્ય છે, શુદ્ધનયની પરિણતિની અપેક્ષા મુખ્ય છે.
9. અહીં શુદ્ધનયની પરિણતિની અપેક્ષા મુખ્ય છે, શુદ્ધોપયોગની અપેક્ષા ગૌણ છે.
10. અહીં શુદ્ધનયને ચ્યુત થવું અને શુદ્ધોપયોગને ચ્યુત થવું એમાં અર્થ મુખ્ય નથી. (શુદ્ધનયને)
11. જ્ઞાનીને રાગ કાળે અંતરમાં જે શુદ્ધ સ્વરૂપને, ચ્યુત થાય એવું નથી.
12. શંકા ધ્યાન કરનાર જ્ઞાની, નિયમથી ચ્યુત થઈને મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈ જાય છે.
13. ઉપસર્ગ કાળે પાંચ પાંચસો સાધે ત્રણ પાંચસો શુદ્ધોપયોગથી ચ્યુત ન થાય, પરંતુ નજીક અને મંદદશાને શુદ્ધોપયોગથી ચ્યુત થઈને મિથ્યાત્વ-અસંયમનું બંધનો અને પ્રસ્તુતનો નવો પ્રબંધ થયો હતો.
14. ભરત-બાહુબલિ અને ભાઈઓ વચ્ચેની લડાઈના કારણે પણ તેઓ બંને શુદ્ધનયની પરિણતિને ચ્યુત થયા નહોતા.
15. આ કથનમાં સમ્યગ્જ્ઞાનીઓને શુદ્ધોપયોગમાં જ રહેવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે આ જ અર્થને દૃષ્ટાંત દ્વારા દૃઢ કરે છે:-

ગાથા:- હેમ પુરુષ ગ્રહણ આહાર જે, ઉદરાગ્નિને યોગે તે
ચતુર્વિધ માંસ, વસા અને રુધિરાદિ ભાવે પરિણમે; ૧૭૮
ત્યમ જ્ઞાની પણ પ્રત્યયો જે પૂર્વબંધનિવહે તે
ચતુર્વિધ બાંધે કર્મ, તો બહુ શુદ્ધનયપરિણત બને. ૧૮૦.

ટીકાર્થ:- જેમ પુરુષ વડે ગ્રહાયેલો જે આહાર તે ઉદરાગ્નિના સંયુક્ત થયો થકો પોતાને માંસ, વસા, રુધિર આદિ ભાવોરૂપે પરિણમે છે, તેમ જ્ઞાની પૂર્વે બંધાયેલા જે દ્રવ્યાસ્રવો છે તે ચતુ પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે;- એવા બધા શુદ્ધનયને પ્રાપ્ત થયેલા છે. (જ્ઞાની શુદ્ધનયને પ્રાપ્ત થાય તો તેને કર્મ બંધાય છે)

ભાવાર્થ:- જ્ઞાની શુદ્ધનયને છૂટે ત્યારે તેને રાગાદિભાવોનો સદ્ભાવ થાય છે, રાગાદિ-ભાવોના નિમિત્તે દ્રવ્યાસ્રવો અવશ્ય કર્મબંધના કારણ થાય છે અને તેને કર્મના બંધના ઉદયરૂપે પરિણમે છે. ટીકામાં જે એમ કહ્યું છે કે 'દ્રવ્યપ્રત્યયો પુદ્ગલકર્મને બંધરૂપ પરિણમાવે છે', તે નિમિત્તને લીધે છે. ત્યાં એમ સમજવું કે 'દ્રવ્યપ્રત્યયો નિમિત્તભૂત થતાં કર્મના બંધરૂપે પરિણમે છે.

ટીકાર્થ:- 'બાધપરિહીણા' એમ શબ્દ વાપર્યો છે. શુદ્ધનયને પરિહીણા એટલે બાધપરિહીણા
(પ્રા.નં.૨૫૫) ટીકા. વ્યવહારનય તો ક્ષિણમાત્ર છે. મૂળ ચાર જ શુદ્ધનય છે. પહેલું એમ કહ્યું કે સમાધિ-ભૂત પદાર્થ, ત્રિકાળ એક જ શુદ્ધનય છે, પછી કહ્યું કે એ શુદ્ધનયનો વિષય છે.

- (ટીકા) 'જ્યારે જ્ઞાની શુદ્ધનયથી ચ્યુત થાય ત્યારે તેને રાગાદિભાવોનો સદ્ભાવ થવાથી, પૂર્વબદ્ધ દ્રવ્ય પ્રત્યયો, પોતાને (-દ્રવ્યપ્રત્યયોને) કર્મબંધના હેતુભાવના હેતુનો સદ્ભાવ થતાં હેતુમાન ભાવનું (-ફળભાવનું) અનિવાર્યપણું હોવાથી, જ્ઞાનાવરણા-દિ ભાવે પુદ્ગલકર્મને બંધરૂપે પરિણમાવે છે';
- ધર્મી શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપના આનંદની પરિણતિમાં છે- કે શુદ્ધનયથી ચ્યુત થાય ત્યારે તેને રાગાદિ થાય. ક્રિયાકાંડમાં ખામી ગયો અને થયો રાગ-દ્વેષ. કે રાગ-દ્વેષ [પૂર્વ]કર્મને નિમિત્ત થયું અને [કે પૂર્વકર્મનું] નિમિત્ત નહ્યો નવા [દ્રવ્ય કર્મબંધનને નિમિત્ત થયું. પૂર્વકર્મ નવા [કર્મના] બંધનને [નિમિત્ત] થયું અને પૂર્વકર્મને હેતુ થયો રાગ-દ્વેષ.
- જડકર્મના નિમિત્તને રાગદ્વેષના પરિણામનું નિમિત્ત થયું તેથી કર્મનું બંધન તે કર્મ થયું. એનું બંધનનું કર્મ થાય જ, અનિવાર્ય છે, વાદી શંકા કરે.
- ખરાં જૂના કર્મ પડ્યા છે પરંતુ ધર્મી જ્યારે શુદ્ધ ક્રિયાકાંડમાં ખામી જાય છે અને રાગ-દ્વેષમાં આવે છે ત્યારે તે રાગ-દ્વેષ જૂના કર્મને નિમિત્ત થાય છે અને તેથી નવું કર્મનું કર્મ થાય છે. નવા કર્મમાં બંધનરૂપ કર્મ થાય છે.
- 'અને આ અપેક્ષાએ ખરા જોઈ (અર્થાત્ આનું દૃષ્ટાંત જ્ઞાનમાં પ્રસિદ્ધ-જાણીતું છે); તથા ઉદરાગ્નિ પુરુષે ગ્રહેલા આહારને રસ, રુધિર, માંસ આદિભાવે પરિણમાવે છે એમ જોવામાં આવે છે.

- આહાર માટે અયુક્ત બનતાં લોકો પરંતુ ઉદ્દરાગ્નિ છે અને તેથી તેણે વધારાનો, તેણે ચામડીનો, તેણે ગોઠીનો [એમ] ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનો જે આહાર[ને] પરિણામાવે છે. [તેના રોગ] રોગીને પણ જ્યારે (દુઃખે) ઉપયોગથી ખસી જાય, તો એને જૂના તરીકે પિત્તનું નિમિત્તપણું નથી. એણે બધા તરફ ઉંઘાવાનું તારણ થયું.
- જેમ ઉદ્દરાગ્નિને માંસ, ગોઠી આદિ ભિન્ન ભિન્ન થાય એમ આ તરફ પણ ભિન્ન ભિન્ન ઉંઘાય, એક જ પ્રકારનું ઉંઘાય એમ નહિ.
- (ભાવાર્થ) 'રોગી દુઃખનયને છૂટે ત્યારે તેને રોગાદિ ભાવોનો સદ્ભાવ થાય છે, રોગાદિભાવોના નિમિત્તે દુષ્પ્રયોગનો અવશ્ય ત્રિવિધના તારણ થાય છે અને તેથી ત્રિવિધ પ્રકારના બંધરૂપે પરિણમે છે.':

[બોધ:- આ વિષયમાં ત્રણ અપેક્ષાએ વાત ત્રણમાં આવે છે:-

#1. રોગી દુઃખનયને છૂટે ત્યારે તેને નિરોગત્વ થાય અને તેથી નિરોગત્વ નિમિત્તે બંધ થાય.

~~#2 રોગી દુઃખનયને છૂટે અર્થાત્ ઉપયોગમાંથી છૂટે પરંતુ દૃષ્ટિ રહી જાય. તો નિરોગત્વ અને આનંદાનુબંધી રાગજન્ય બંધન અને વેદનાભાવ નથી- એમ આના સ્વરૂપની દૃષ્ટિ અને અનુભવ અને આના જ્ઞાનને લીધે તથા દૃઢ.~~

~~#3 અને તથા ઘોર દુઃખનયને છૂટયો અર્થાત્~~

#2 દુઃખોપયોગથી છૂટે છે પરંતુ દૃષ્ટિને છૂટતો નથી. કારણ તેને નિરોગત્વ અને આનંદાનુબંધી રાગજન્ય બંધ થતો નથી.

#3 દુઃખોપયોગથી છૂટે છે અને શુભ કે અશુભ ઉપયોગમાં આવે છે ત્યારે તેને નિરોગત્વ રાગજન્ય બંધ તો નથી પરંતુ સાત્ત્વિક રાગજન્ય બંધ અને આસ્રવ થાય છે.]

નથી બધા અને ત્રણ

અપેક્ષાએ વાત આવે છે:-

- 'રોગી દુઃખનયને છૂટે ત્યારે તેને 'રોગાદિભાવોનો સદ્ભાવ થાય છે..':
- અહીં તથા દુઃખનયને છૂટયો અર્થાત્ ઉપયોગમાંથી છૂટી ગયો. દૃષ્ટિ રહી પરંતુ ઉપયોગ જે ધ્યાનમાં અંતર્મુખ હતો તે ઉપયોગ બાહ્યમાં ખસી ગયો. સમ્યગ્દૃષ્ટિને દૃષ્ટિ તો સમ્યક્ રહી, પરંતુ નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભવ માંથી ખસી ગયો અને જ્ઞાનિ આદિ શુભ રાગાદિમાં આવ્યો. ઉપયોગ જરી પરરૂપમાં ગયો પરંતુ સ્વરૂપની સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને જ્ઞાન અંદર [રહ્યાં].
- 'રોગાદિભાવોના નિમિત્તે દુષ્પ્રયોગનો અવશ્ય ત્રિવિધના તારણ થાય છે':
- એ રોગાદિના તારણે જૂના તરીકે જરૂર બધા તરીકું તારણ થાય છે. રોગી બીજાના ઉપયોગમાંથી ખસીને [નવો] ઉપયોગ જરી રાગમાં આવ્યો તો એ રાગને લઈને જૂના તરફ બધા [તરફનો] બંધનું [નિમિત્ત] તારણ થાય [છે].

- 'અને તેમ ત્રિગુણાત્મક અંધકૂપ પરિણામે છે. રીતિમાં જે કહ્યું હતું કે 'દ્રવ્યપ્રત્યયો મૂઢાગતમને અંધકૂપ પરિણામાવે છે,' તે નિરસ્તાર્થ કહ્યું છે. ત્યાં એમ સમજવું કે 'દ્રવ્યપ્રત્યયો નિરસ્તાગત્ન થતાં ત્રિગુણાત્મક સ્વયં અંધકૂપ પરિણામે છે.' :
- અહીં રાગદ્વેષ થયો, ક્રિયાનો પોતામાંથી ખસ્યો અને પરસ્પર નરકનો ક્રિયાનો થયો તેમ જૂનો ત્રિગુણ કે નવા ત્રિગુણ અંધ પરિણામાવે. પરિણામમાં એકને નવા ત્રિગુણ નિમિત્ત થાય, એમ. [નવા ત્રિગુણ] પરિણામે છે એવાંશે.
- → આજે તો ઘણા બોલ આડા અવળા કાઢ્યા. એટલે બાકુ તે કે કંઈ નથી અને વળી બીજા બાકુ તે કંઈ છે. તેથી નવની અપેક્ષા છે ? (તે સમજવું જોઈએ).

- સરસ અભ્યાસી જેવા ચાલ્યા કીધા. કેટલાક ! મારા રાજાના ઘણા દાસ બાકર થઈ, ભગવાને લિધું તું કે આ બધે મારી મૂર્તિ છે. એ પણ ઉંડ ત્યારે પાયદળ, ઉંટ ઉપર રાણી, ઘોડાએ ગવાયેલા પ. મોરા ઉંચાના ઘોડાને ચાલ્યા. કોનરમાં ચાલ્યા તો !

ગાથા-૧૭૮, ૧૮૦: ઉપસંહાર

ક્રિયા-૭૪

(૧) જોડી જોડો :-

1. પુદ્ગલે ગ્રહેલો આહાર	A. અન્ય પુત્રના બળ તાંબાં બંધ
2. ઉદયાદિનો સંયોગ	B. પૂર્વ બંધાયેલા દ્રવ્યાસ્રવો
3. ગતિધર્મ માંગે, પસાર કાયોરૂપ પરિણામ	C. જ્ઞાનીનું શુદ્ધનયથી રહિત થવું
4. પૂર્વબદ્ધ કર્મ	A. બળ તાંબાના દેતુપણાના હેતુ
5. રાગાદિ ભાવો	B. બળ તાંબાના હેતુ
6 શુદ્ધનયથી પરિણત થઈને નિષ્ક્રિય બનેલા જીવને	A. ચારિત્રમોહ સંબંધી કાર્યબંધ માત્ર થાય છે.
7. શુદ્ધોપયોગથી ખસી ગયો છે પરંતુ જેનું સમકિત સમ્યક્રૂપે સ્થિર છે એવા જીવને	B. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી સંબંધી ભાવાસ્રવ આદિનવા બળ તાંબાનો બંધ થાય છે.
8. શુદ્ધોપયોગથી ખસી ગયો છે પરંતુ જેનું સમકિત સમ્યક્રૂપે સ્થિર છે એવા જીવને	C. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી સંબંધી બળ તાંબાનો બંધ થતો નથી.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. દ્રવ્યપ્રત્યયો પુદ્ગલ કર્મને બંધરૂપે પરિણમાવે છે.
2. દ્રવ્યપ્રત્યયો નિમિત્તમાત્ર થતાં કર્મોદયથી સ્વયં બંધરૂપે પરિણમે છે.
3. આ ગાથા શ્રીકુંદકુંદાચાર્યે 'ભાવપરિણામ' (નયથી પરિણત) શબ્દ વાપર્યો છે, તેનો અર્થ 'વ્યવહારનયથી પરિણત' થાય છે.
4. ઉપરના થોડામાં નયપરિણતનો અર્થ 'શુદ્ધનયથી પરિણત' થાય છે.
5. 'શુદ્ધનયથી પરિણત' હોવા માટે 'ભાવપરિણામ' શબ્દ વાપરીને શ્રીકુંદકુંદાચાર્ય આપણને એમ કહેવા માંગે છે કે શુદ્ધનય જ ખરેખર સમકિત જ છે, વ્યવહારનય તો ફક્ત નિમિત્તમાત્ર જ છે.
6. જ્ઞાની જ્યારે શુદ્ધનયથી પરિણત થાય છે ત્યારે તેને રાગાદિ ભાવોનો સદ્ભાવ અવશ્ય થાય છે.
7. રાગાદિ ભાવોના સદ્ભાવમાં પૂર્વબદ્ધ કર્મ નિમિત્તમાત્ર હોવાથી જ્ઞાનાવરણાદિ રૂપે પરિણમવામાં નિમિત્ત બને છે.
8. જીવ જ્યારે રાગાદિ કરે ત્યારે પૂર્વસત્તા નિમિત્તપૂર્વક બળ તાંબાનરૂપ સ્વયં અનિવાર્યપણે થાય જ, તેને વારી શકાય નહિ.
9. આહાર માટે ગમે તે પ્રકારનો લીધો હોય, પરંતુ ઉદયાદિના સંયોગથી તે રુધિર, માંસ, વસા આદિ અને પ્રકારે અનિવાર્યપણે પરિણમે છે.

ગાથા-૧૨૨ | ક્રા-૭૫

ઉત્થાનિકા:- હવે આ સર્વ કથનના તાત્પર્યરૂપ સિદ્ધાંત કહે છે:-

ગાથા: (હરિગીત)

તાત્પર્ય સર્વ કથન તણું કે શુદ્ધનય જાણો નહીં;
છે બંધ એના ત્યાગથી જ જે માટે એના ગ્રહણથી. ગા.૧૨૨.

સિદ્ધાંત:- અહીં આ જ તાત્પર્ય છે કે શુદ્ધનય ત્યાગવાયોગ્ય નથી; કારણ કે તેના અત્યાગથી (એટલે) બંધ થતો નથી અને તેના ત્યાગથી બંધ જ થાય છે.

સારાંશ: (સિદ્ધાંત:) 'અહીં આ જ તાત્પર્ય છે કે શુદ્ધનય ત્યાગવાયોગ્ય નથી...':

(પ્ર.નં.૨૫૫). અને પૂર્વાચાર્યના વાક્યો પ્રતીતમાં, શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં લીધાં છે તે શુદ્ધનય છોડવાયોગ્ય નથી. જુઓ! કોઈનું આ તાત્પર્ય જાણ્યું. કે સમ્યગ્દૃષ્ટિને અને અનુભવ સ્થિરતા (થતા) એ 'શુદ્ધનય ત્યાગવાયોગ્ય નથી.' પુણ્ય કે પાપ કે ભક્તિ એ તો રાગ છે, એ વ્યવહારનય ત્યાગવાયોગ્ય છે.

- અંદર શુદ્ધ ચૈતન્ય જે છે, રાગ વિનાની ચીજ (છે), એને પકડીને જે અનુભવ થાય એ છોડવા જેવો નથી, કારણ કે તેના અત્યાગથી (એટલે) બંધ થતો નથી. એનો ત્યાગ ન કરે તો બંધ થતો નથી એટલે કે તેને છોડે નહિ તો કર્મનો બંધ થતો નથી. શુદ્ધ સ્વરૂપ આનંદનો નાથ, એને પકડીને અનુભવે તો બંધ થતો નથી.

- અને તેના ત્યાગથી બંધ જ થાય છે.

- ચૈતન્યમૂર્તિ પરમાત્મા! વીતરાગ સ્વરૂપે અંદર વિરાજમાન છે, એને છોડીને જે રાગાદિ કરે, એને નિશ્ચયથી બંધ જ થાય છે. એને અબંધ-મોક્ષ સંસાર, નિર્જરા છે નહિ.

- અંતરમાં સ્વરૂપની દૃષ્ટિનો જે ત્યાગ નથી તેને બંધ નથી અને સ્વરૂપની દૃષ્ટિનો જે ત્યાગ છે, એ પછી ભલે પુણ્ય અને તપ ક્રિયાને મારી નાખે, ચૂરમ કરે તો [પણ] તેને બંધન છે.

(પ્ર.નં.૨૫૬). તાત્પર્ય એટલે રહસ્ય. આખા સિદ્ધાંતનું આ રહસ્ય છે.

- મુમુક્ષુ: સિદ્ધાંતનો સાર શું છે?

ઉત્તર: તાત્પર્ય એ સાર છે. આ ચૈતન્ય વસ્તુ પૂર્ણ શુદ્ધ આનંદ, એની શ્રદ્ધા અને એનું પરિણમન (થાય) એ છોડવા જેવું નથી. એને છોડીને વ્યવહાર આદરવા જેવો નથી. એને છોડે નહિ તો બંધ થાય નહિ. અને વ્યવહારને (ગૌણ), વ્યવહારને આદરે તો બંધ થાય. વ્યવહાર છોડવા જેવો છે ખરું અને છોડીને મુક્તિ છે.

- નિશ્ચય અને વ્યવહારનયનું આ રહસ્ય છે.

ફાઈલ-422: ધારાધોરણ

પ્રશ્ન-૭૬

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

સાચું, 1. લાઇસન્સ કોઈને સોંપાય.

2. શુલ્કનાં અસ્તિત્વ સિવાયનું સ્વતંત્ર કાર્ય છે.

ખોટું 3. શુલ્કનાં અસ્તિત્વ સ્વતંત્ર અને સિવાયનો ઉપયોગ થાય છે.

4. શુલ્કનાં છોડવાગાયત નહિ કરવામાં શુલ્કનાં વિષયમાં સિટ્યુએશન ગણ છોડવાગાયત નહિ.

5. શુલ્કનાં છોડવાગાયત નહિ કરવામાં શુલ્કનાં વિષયનાં કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ શુલ્ક પરિણામે છોડવાગાયત નહિ.

6. શુલ્કનાં અસ્તિત્વ કરવામાં મિલકતની કિંમતનાં સ્વતંત્ર ફિનો ઉલ્લેખ થાય નહિ.

7. શુલ્કનાં ત્યાગમાં કરવામાં સરકારીમુક્ત પરિણામમાં ફિનો ઉલ્લેખ થાય છે, રોકડ-નિર્ણય પ્રવૃત્તિ નહિ.

8. વ્યવહારને છોડવો જ જુક્તિ છે.

9. આ તબક્કામાં નિશ્ચયનાં અને વ્યવહારનાં તત્ત્વ ફેરવામાં આવ્યું છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે, 'શુદ્ધનય છોડવાયોગ્ય નથી' એવા અર્થને દૃઢ કરતાં કહે છે:-

ગાથા:-

(હરિગીત)

ઘર જે ઉદાર અને! મહિમાવંત અજર અમર જે,
તે જ્ઞાનમાં સ્થિરતા કરૂં નિત્ય નિર્વિઘ્ન થાય જે;
સદ્ધર્મીઓ તે શુદ્ધનયને ના કદીયે છોડજો,
પરલક્ષી વૃત્તિ સમેટીને નિજ જ્ઞાનઘનને દેખજો. ૧૨૩.

સંસ્કૃત છાયા:- ઘર (અચલ અચળ રહિત) અને ઉદાર (સર્વ પદાર્થોમાં વિસ્તારયુક્ત) જેનો મહિમા છે એવા અનાદિનિધન જ્ઞાનમાં સ્થિરતા કરીને (અર્થાત્ જ્ઞાનમાં પરિણતિને સ્થિર રાખીને) શુદ્ધનય - કે જે ક્રમેને મુક્તિ નારી કરનારો છે તે - પવિત્ર ધર્મી (સમ્યગ્દૃષ્ટિ) પુરુષોએ કદી પણ છોડવાયોગ્ય નથી.

• શુદ્ધનયમાં સ્થિત તે પુરુષો, બહાર નીકળતા એવા પોતાના જ્ઞાનકિરણોના સમૂહને (અર્થાત્ સ્વના નિમિત્તે પરમાં જતી જ્ઞાનની વિશેષ વ્યક્તિઓને) અલ્પ સમયમાં સમેટીને, પછી, જ્ઞાનઘનના પુંજરૂપ, અતિ, અચલ, શાંત તેજને - નિજ પુંજને - દેખે છે અર્થાત્ અનુભવે છે.

ભાવાર્થ: શુદ્ધનય, જ્ઞાનના સમસ્ત વિશેષોને ગૌણ કરી તથા પરનિમિત્તક થતા સમસ્ત ભાવોને ગૌણ કરી, આત્માને શુદ્ધ, નિત્ય, અભેદરૂપ, અને ચૈતન્યમાત્ર ગ્રહણ કરે છે અને તેની પરિણતિ શુદ્ધનયના વિષયસ્વરૂપ ચૈતન્યમાત્ર શુદ્ધ આત્મામાં અંતર્મુખ-સ્થિર થતી જાય છે. અને પુનઃ શુદ્ધનયનો આશ્રય કરનારા જીવો અલ્પ સમયમાં ઉદાર નીકળતી જ્ઞાનની વિશેષ વ્યક્તિઓને સંકોચીને, શુદ્ધનયમાં (આત્માની શુદ્ધતાના અનુભવમાં) નિર્વિકલ્પપણે ઠરતાં સર્વ ક્રમિક ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાનસ્વરૂપ, અમૂર્તિક પુરુષાકાર, ઘનરૂપ જ્ઞાનમૂર્તિસ્વરૂપ પોતાના આત્માને દેખે છે અને શુદ્ધિઘનમાં પ્રવૃત્ત થઈને અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવે છે. શુદ્ધનયનું આવું માહાત્મ્ય છે. માટે શુદ્ધનયના આલંબન વડે જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન ઊપજે નહિ ત્યાં સુધી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોએ શુદ્ધનય છોડવાયોગ્ય નથી એમ શ્રીગુરુઓનો ઉપદેશ છે.

ગાથાર્થ:- (ભાવાર્થ) [૧] કેવું છે [શુદ્ધનયનું] સ્વરૂપ?

(પ્રશ્નોત્તર) [ઉ] 'ઘર (અચલ અચળ રહિત) અને ઉદાર (સર્વ પદાર્થોમાં વિસ્તારયુક્ત) જેનો મહિમા છે...':

• જ્ઞાનવાન જીવમાં જે શુદ્ધ ધ્રુવ તે અચલ અચળ રહિત 'ઘર' છે. ઉદય પદાર્થને જાણે એવું 'ઉદાર' છે પણ એ પદાર્થમાં આવું જ્ઞાન થતા છતાં એ જ્ઞાન ઉદય પદાર્થને જાણે એવું ઉદાર છે. જેના જ્ઞાનની પર્યાય શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને અવલંબને પ્રગટી તે ગોત્રાંતરને જાણવાની તાકાત રાખે છે. એવા એની મહિમા છે.

• [૨] 'એવા અનાદિનિધન જ્ઞાનમાં સ્થિરતા કરીને (અર્થાત્ જ્ઞાનમાં પરિણતિને સ્થિર રાખીને) શુદ્ધનય-':

• 'અનાદિનિધન' એટલે જેની શરૂઆત નથી અને જેનો ઘેરો નથી. 'જ્ઞાનમાં' એટલે આત્મામાં. 'સ્થિરતા કરીને [એટલે] ખીલે જેમ કરીને છે?

એક આ દુઃખમાં કોલ્હાની પદવિને ગોધનો. કલાકિકાન શીલસ્પૃહા કોલ્હા એમાં પરિણામિને સ્થિર રાખનો.

- 'દુઃખીનય- I જે તમોને મુખથી નાશ કરનારો છે.':
- કહાણી! કોલ્હાય કલિતાર છે તે! સૌન્દર્યના કલાકિકાન મુખ (પાસુને) જ્યાં પડી ત્યાં તમોનો મુખમાંથી નાશ થઇ જાય છે. આ મુખને પડ્યું તો આનું મુખ નાશ થાય છે.

[૨] તે-[દુઃખીનય] પવિત્ર ધર્મી (સમ્યગ્દૃષ્ટિ) પુરુષોએ ક્યારે પણ છોડવાયોગ્ય નથી.'

- કૃતિકિ: એટલે જાણે તર્ય ત્યું છે, એટલે સમજાણી. જે આ સૌન્દર્ય દુઃખી દિસ, એને કરિયમાં લાગો છે એટલે તર્ય ત્યું છે. આ તર્ય કરનારો (છે માટે) એને કાંઈ સમજણી તે છે.
- પુરુષોએ એટલે આત્માએ. સમ્યગ્દૃષ્ટિ કોલ્હાએ તર્ય કેમ પણ દુઃખીનય- સ્વનો આશ્રય છે એ દુઃખી પરિણામિ છોડવા જેવા નથી.

[૩] 'દુઃખીનયમાં સ્થિત તે પુરુષો...': જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન, એમાં જે આત્માએ સ્થિત છે તે જીવોએ 'ગટર નીકળતા એવા પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપના સમૂહને (સ્વના નિમિત્તે પરમાં જતી જ્ઞાનની વિશેષ વ્યક્તિઓને) અલ્પ સમયમાં સમેટીને': જ્ઞાનની ક્રિયાને ગટરમાં જતી, રાગમાં જોડાતી એને સમેટીને.

- જ્ઞાનના ક્રિયાઓ (એટલે I) પરવિ જે ગટર દયા, દાન, પૂજારિમાં જતી હોય.. તેને પણ સમેટી લ્યે, સંકિત લ્યે છે. પોતાની જે જ્ઞાનની પરવિ- ક્રિયાઓ- ગટર જતો હોય તેને. મુખ તો સિંહર. જ્ઞાન અંદર માંથી (છૂટીને) ગટર બાજુ ત્યાં સિંહર (ઉત્પન્ન થાય છે). રાગમાં જતું જ્ઞાન એને અલ્પ સમયમાં સમેટીને કોલ્હામાં લ્યાવે.
- 'પૂર્ણ જ્ઞાનઘનના પુંજરૂપ': પ્રભુ એટલો જ્ઞાનનો ઢગલો! સમજાણો કિંડ! જ્ઞાનનો ઢગલો! ધ્રુવ!
- 'અંત': એ અંત સ્વરૂપ છે તેમાં સ્થિર થાય. અનંતપણા તરફ વળતું હોય એને છોડી દે. રાગાદિભાવને છોડી દે). સૌન્દર્ય.. સૌન્દર્ય... સૌન્દર્ય.. સૌન્દર્ય.. સૌન્દર્ય.. સૌન્દર્ય.. સૌન્દર્ય.. કલાકિમિક્ષ અંતરૂપ વસ્તુ છે એમાં સમેટી લ્યે. ઉત્પત્તિ જતી હોય તો (એમાંથી) ખસીને આત્મ ભાગ દે.
- અસંગ': એટલો ભગવાનઆત્મા પૂર્ણાનંદસ્વરૂપ અસંગ છે.
- 'શાંત નેજને - તેજ પુંજને': ઉપશમ રસને ભરેલો! શાંત તેજનો પુંજ!
- 'દેખે છે': પર તરફની વૃત્તિને પોતાને આત્મા ઉપર કાઢે છે ત્યારે આત્મા પૂર્ણ, પૂર્ણ જ્ઞાનઘન પુંજરૂપને, અંતને, અસંગને, શાંત તેજને, શાંત તેજના પુંજને [દેખે છે એટલે] અનુભવે છે. એનું નામ આત્માનું જ્ઞાન અને આત્માનો અનુભવ, એનું નામ મોક્ષનો માર્ગ.
- (ભાવાર્થ) 'દુઃખીનય, જ્ઞાનના અનંત વિશેષોને ગૌણ કરી તથા પરનિમિત્તકે દ્વારા અનંત ભાવોને ગૌણ કરી..': સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ (એને) આત્માના સ્વભાવનો અનુભવ થયો હોય ત્યારે જ્ઞાનના ભેદો જે છે એને છોડી દ્યે,

જોઈએ છે. તે મતિ, શ્રુત, અવધિના જે ભેદ છે એ ફિરતું નહીં છોડી દે. [અને] પર નિમિત્તથી થતા રાગાદિ. એને જોઈએ છીને સ્વભાવ તરફ દૃષ્ટિ કરે. પર-નિમિત્ત થતા સમસ્ત વિકલ્પોને છોડી દઈને આત્મે સ્થિર દૃષ્ટિ કરે.

- 'આત્માને શુદ્ધ, નિત્ય, આનંદરૂપ, એવો સૌન્દર્યમાત્ર જોઈએ છે.":
પોતાના જે પવિત્ર ગુણો છે તેનો જે અહીં થયો તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને જોઈએ છીને - ગુણ ભેદ પણ નહિ - પરનિમિત્તથી થતા વિકલ્પોને પણ છોડી આત્મા આત્માને જોઈએ છે. જોઈએ શેમ કર્યું? ક્ષણે ક્ષણે ન થાય પરંતુ તેનો આશ્રય છોડી તેનું નહીં છોડી [દીધે]. ધર્મ કરનારને આ કર્યું પડશે ત્યારે ધર્મ થશે.
- અને તેને પરિણતિ શુદ્ધનયના વિષયસ્વરૂપ સૌન્દર્યમાત્ર શુદ્ધ આત્મામાં અંતર્મુખ-સ્થિર થતી જાય છે.! પરિણતિ અંદરમાં વર્તમાન થઈ. શુદ્ધનયનો વિષય તો સૌન્દર્યમાત્ર એટલે ધ્રુવ, અખંડ, આનંદ, એટલે (છે). [તેમાં] પરિણતિ સ્થિર થતી જાય છે). આ રીતે શુદ્ધ આત્મામાં (પરિણતિની) અંતર્મુખતા થતી જાય છે. વિકલ્પની અંતર્મુખતાનો અભ્યાસ કરવો [કેમ અહીં નહીં].
- 'એ પ્રમાણે શુદ્ધનયનો આશ્રય કરનારા જીવો અલ્પ કાળમાં ઉત્તરોત્તરની જ્ઞાનની વિશેષ વ્યક્તિઓને સંચિતને, શુદ્ધનયમાં (આત્માની શુદ્ધતાના અનુભવમાં) નિશ્ચિતપણે ઠરતાં..': - ઉત્તરોત્તરની જ્ઞાનની વિશેષ વ્યક્તિઓ એટલે ભેદો. [ભેદોને સંચિતને] જ્ઞાન અંતરમુખ થઈ જાય.
- રાગને તો છોડ, પરંતુ ભેદને પણ છોડ, તેમજ ભેદ ફિર નહીં જશે તો રાગ થશે.
- એટલે નિમિત્તને છોડી, ભેદને છોડી, સ્વના નિમિત્તથી થતા વિકલ્પોને પણ છોડી નિર્વિકલ્પ જ્ઞાયક અંદર અંતરમુખ વિચારને છે એનો અનુભવ કરવો. ધર્મની શરૂઆત અહીંથી છે.
- એકાંતે! વસ્તુ છે આખી, પરિપૂર્ણ (છે), એખંડ છે, આનંદ છે. એને ભેદનું નહીં છોડી, રાગનું નહીં છોડી, એખંડ જ્ઞાયક સૌન્દર્યસ્વરૂપ જ્ઞાયક જે છે તેના ફિર દૃષ્ટિ જતાવ, તેનો અનુભવ કર.
- વિકલ્પને નિવારે કરે એવડે [પરંતુ] અંદર નિશ્ચિતપણે ઠરતાં...
જ્ઞાનના ભેદો, દર્શનના ભેદો, એવા ભેદ પર્યાયમાં છે એનું પણ નહીં છોડીને. રાગના વિકલ્પની તો વાત શી કરવી? એવો નિશ્ચિત્ત કોણ - તેમાં નિશ્ચિત-પણે ઠરતાં.. ' સ્વયં સ્વભાવ તિની ક્ષણ જ્ઞાનસ્વરૂપ, અમૂર્ત પુરુષાકાર ચૈતન્ય જ્ઞાનમૂર્તિસ્વરૂપ આત્માના આકારને દેખે છે એટલે શ્રુતિજ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ કરીને અંતર્મુખમાં ક્ષણ જ્ઞાન પ્રગટાવે છે.'!
- આ તો જ્ઞાનસ્વરૂપ એનો ચૈતન્ય જ્ઞાનમૂર્તિસ્વરૂપ પુરુષ છે. [એનો] પુરુષના આકારે આકાર છે. સ્ત્રીના શરીરમાં રહેલો આત્મા પણ એને પુરુષાકાર સ્વરૂપમાં આવે છે.
- ધર્મધ્યાનના બે પ્રકાર છે.- વ્યવહાર અને નિશ્ચય. એ નિશ્ચય ધર્મ-ધ્યાનમાં કાળ, આગળ વધતા અંદર શુક્લધ્યાનમાં આવે. શુક્લધ્યાનનો તો આ જ પ્રકાર છે - નિશ્ચય શુક્લધ્યાન. એની ભાવના અંતર્મુખમાં

ક્રિયમાન પ્રારાબ્ધાની છે. મુક્તિ માટેનો કિનારો ઉભાન. કિનારા ઉભાનમાં જ્યાં ક્રિયમાન થાય છે.

- ગુરુ ગરજ ગમ્યું છે. આત્મામાં અસ્થિર (ગુરુ ગરજ છે).
- મુક્તિનાનું નામાર્થ શું છે- રહસ્ય શું છે. મુક્તિનાથ ત્યાગાવાયોગ્ય નથી, અને એના અભ્યાસે જ મુક્તિ છે.
- મુમુક્ષુ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ માટે મળા નિમિત્ત સંતાગાનો અભ્યાસ કરવો? ઉત્તર: ઈ નિમિત્ત થઈ જાય. અંતર નિમિત્ત શોધી શોધી એકત્વ નહીં. પરને નિમિત્તે અંદર (ગયો) અંતરે નિમિત્ત થઈ ગયો. ઈ અંતર પુરુષાર્થ કરવો.
- શુભ-અશુભ ઉપયોગ બહારના બહિ થાય અને શુદ્ધ (ઉપયોગ) છે તે અંતરના બહિ થાય.
- મુક્તિનાનું એવું માહાત્મ્ય છે- માટે મુક્તિનાના આલંબન પડે જ્યાં મુક્તિ ક્રિયમાન કીધજે નહિ ત્યાં મુક્તિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્યાંએ મુક્તિનાથ છોડવાયોગ્ય નથી એમ શ્રીગુરુએ કહ્યું છે.'!
- અંતરમાં ગંડાર ગયો છે, પ્રગટાવ (ગયો છે), એના પરને બહિ છોડવા જેવું નથી. એનો અભ્યાસ છોડવા જેવો નથી. જ્યાં મુક્તિ ક્રિયમાન (ગ) થાય ત્યાં મુક્તિ એનો અભ્યાસ ક્રિયાયોગ્ય છે. પરિણતિ અને રાગનો અભ્યાસ કરવા જેવો નથી.
- એનું નામાર્થ શું છે. પરને દૃષ્ટિએ સ્વનો- બંનેનો અંદર કરવો. ત્યાગ (કરવો તે) વ્યવહારનો ત્યાગ (કરવો).
- ગુરુ તે ઈ (શિષ્ય) ૧૨૨ (છે) એ જ ઉપાય છે. ગુરુ કું (કુ?) ! માર્ગ (ઘણા) છે. મુક્તિ સ્વભાવનો આદર, એનું પરિણમન એના અભ્યાસે મોક્ષ છે અને એના ત્યાગે બંધ છે.

ફિલ્મ-૧૨૩ : ધર્મશાસ્ત્ર

ક્રમાંક A

(૧) નીચેની જોડો :-

1.	દાન	A. સર્વ પદાર્થોમાં વિસ્તારયુક્ત
2.	ઉદાર	B. અપાવવાના રહિત
3.	અનાદિનિધન	C. જેની શરૂઆત નહિ અને જેનો છેડો નહિ.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. દાન અને ઉદાર નહિમાવાળા એવા અનાદિનિધન જ્ઞાનમાં અર્થાત્ આત્મામાં કે જે શુદ્ધિકરણનો વિષય છે.
2. 'ઉદાર' અથવા 'સર્વ પદાર્થોમાં વિસ્તારયુક્ત' એટલે કે જે શુદ્ધ ચૈતન્યવસ્તુને અવલંબતે જ્ઞાનની પર્યાય પ્રગટે છે તે નિરાવરણ જ્ઞાનધારાની નીતિ રાખે છે.
3. 'સ્થિરતા બાંધવી' અર્થાત્ પરિણતિને ધ્રુવરૂપ ખાતે બાંધવી, એમાં પરિણતિને સ્થિર રાખવાનો એવો શુદ્ધિકરણ.
4. મૂળ વસ્તુ [ચૈતન્યધન અનાદિઅનંત ધ્રુવ આત્મા]ને પર્યાયાર્થિકનયો મુખ્યપણે નાશ થાય છે.
5. 'તે શુદ્ધિકરણ પવિત્ર ધર્મી પુરુષોને જ હી પણ છોડવાયોગ્ય નથી' - એ શિક્ષા ફક્ત પુરુષોને જ લાગુ પડે છે, સ્ત્રીઓને નહિ.
6. 'કૃતિભિઃ' અર્થાત્ સમિતિ. આ અર્થ એમ સૂચવે છે કે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરવું એ જ એક તાર્થ ક્રિયાગત છે.
7. 'ઉદાર નીતિના એવા પોતાના જ્ઞાનક્રિયાનો સમૂહ' અર્થાત્ રાગમાં જોડાતું પરસ્પરી જ્ઞાન એટલે કે વિકારી ભાવ
8. 'દેખે છે' અર્થાત્ જોવે છે.
9. 'દેખે છે' અર્થાત્ અનુભવે છે.
10. 'જ્ઞાનના સમસ્ત વિશેષો' અર્થાત્ જ્ઞાનમાં ગુણતા પરત્વે.
11. 'જ્ઞાનના સમસ્ત વિશેષો' અર્થાત્ મતિ, શ્રુતાદિ ભેદો.
12. આત્માને આત્મદ્રવ્ય અને ચૈતન્યમાત્ર ગ્રહણ કરવા માટે સમસ્ત વિશેષો તથા ભેદોને પૂર્ણપણે રાખી નાખવા જરૂરી છે.
13. આત્માને આત્મદ્રવ્ય અને ચૈતન્યમાત્ર ગ્રહણ કરવા માટે સમસ્ત વિશેષો તથા ભેદો રાખી જવા જરૂરી નથી, પરંતુ એનું લક્ષ છોડીને એમાં ગૌણ કરવા જરૂરી છે.
14. ભેદના માધ્યમથી વસ્તુને સ્વસ્વરૂપે જાણવાનો અહીં ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે.
15. બધા ભેદોને ગૌણ કરીને નિર્વિકલ્પ સ્થિરતા કરવાનો અહીં ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે.

(૩) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. સ્ત્રીના શરીરમાં રહેલો અમૂર્ત આત્માને પુરુષાકાર જ હોવાય.

2. ધર્મધ્યાનના બે પ્રકાર છે: નિશ્ચય અને વ્યવહાર.
3. શુક્લધ્યાનના બે પ્રકાર છે: નિશ્ચય અને વ્યવહાર
4. શુક્લધ્યાન કોઈ જ પ્રકારનું હોય છે - નિશ્ચય શુક્લધ્યાન
5. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ અર્થે નિર્વિકલ્પ અવસ્થાના માટે બાર ભાવનાઓ અને પુરુષાર્થ કરવો પડે છે.
6. નિર્વિકલ્પ અવસ્થાના ફળ પડતી નથી, પરંતુ પછી સંપૂર્ણને કેવળજ્ઞાન જ્યાં જ થઈ જાય છે.
7. અશુભ ભાવ પરના કહે થાય છે, શુભભાવ સ્વના કહે થાય છે.
8. શુભ અને અશુભ બંને ભાવ પરના કહે થાય છે, શુદ્ધભાવ સ્વના કહે થાય છે.
9. આ કાળમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિઓને શુક્લધ્યાન નથી છોડવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે.
10. આ કાળમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિઓને શુક્લધ્યાન નથી છોડવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે, મિથ્યાદૃષ્ટિઓને નથી, માટે આપણે તો વ્યવહારનો આશ્રય કરવો જ રહ્યો છે.

ગિરા-૧૨૪ | સા-૮૨

ઉત્થાનિકા:- હવે આત્માનો સર્વથા નાશ થતાં જે જ્ઞાન પ્રગટ થયું તે જ્ઞાનના મહિમાનું કથન કરે છે:-

ગિરા:- (દોહરો)

ઉદ્યોત જેનો નિત્ય અને પરમ વસ્તુ દેખના,
તે સર્વ રીતે શુદ્ધ જેના કારણો કેવા પામતાં;
છે અચળ તેને અનુભવ એવું જ્ઞાન તણું સિદ્ધત્વું,
નિજરસ તણા ફેલાવથી જે સર્વ ભાવો ભાવતું. ૧૨૪.

ભાવાર્થ:- જેનો ઉદ્યોત (પ્રકાશ) નિત્ય છે અને તેથી પરમ વસ્તુને અંતરંગમાં દેખનાર પુરુષને, રાગાદિ કારણોનો શુદ્ધ સર્વ પ્રકારે નાશ થવાથી, એવું જ્ઞાન પ્રગટ થયું – કે જે જ્ઞાન કેવળ કેવળ (-એકાંત એકાંત) વિસ્તાર પામતા નિજરસના ફેલાવથી ગર્ભિત અને શુદ્ધના સર્વ ભાવોને તરબોળ કરી દે છે એવું કેવળિ સર્વ પદાર્થોને જાણે છે, જે જ્ઞાન પ્રગટ થયું ત્યારથી સદાકાળ અચળ છે એવું કેવળિ પ્રગટયા પછી સદા એવું જ એવું રહે છે – ચલાયમાન નથી, કેમકે જે જ્ઞાન અનુભવ છે એવું જેનું સ્વરૂપ ગળતું નથી.

ભાવાર્થ:- જે પુરુષ અંતરંગમાં શૌચમાત્ર પરમ વસ્તુને દેખે છે અને શુદ્ધનયના આલંબન વડે તેમાં અંતર્મુખ થતો જાય છે તે પુરુષને, તત્પશ્ચાત સર્વ રાગાદિ કારણસમૂહોનો સર્વથા વિનાશ થતાં, સર્વ અતીત, વિદ્યમાન કે વર્તમાન પદાર્થોને જાણનારું નિરાવરણ, અનુભવ વિજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. તે જ્ઞાન સર્વથા મહાન છે, તેના સમાન બીજું કંઈ નથી.

ટીકાર્થ:- (પ્રકાશક) 'જેનો પ્રકાશ નિત્ય છે': આત્મા ચૈતન્યમય પરમ જ્યોતિ (પ્ર.નં.૨૫૬) નિત્ય વસ્તુ છે, જેનો નિત્ય નિર્મળ ઉદ્યોત છે.

- 'અને તેથી પરમ વસ્તુને' એટલે આત્માને 'અંતરંગમાં સમ્યક્ પ્રકારે દેખનારા પુરુષને,'-- જે આત્મા બહારને દેખે છે કે દેખનારાને દેખતાં, જેની દશામાં પરનું દેખવું થાય છે તે દશામાં, સ્વને દેખે [છે].
- 'રાગાદિ કારણોનો શુદ્ધ સર્વ પ્રકારે નાશ થવાથી:- નિત્ય ઉદ્યોત છે એવા પરમ વસ્તુને અંતરંગમાં દેખનારા પુરુષને રાગાદિનો ત્યાગ શુદ્ધનયથી થાય છે. નિર્મળ નીતરતા સ્વરૂપ છે એવા આત્માને દેખનારને કારણોનો શુદ્ધનો ક્ષય પરંતુ સર્વપ્રકારે (એકદમ) તેથી અંશ ન રહે [એ રીતે નાશ થવાથી]
- 'આ જ્ઞાન પ્રગટ થયું.' 'વિજ્ઞાનમ્' એવો પ્રગટ થયું. વિજ્ઞાન એટલે વિશેષ જ્ઞાન એટલે તો વિજ્ઞાન [એટલે] એકદમ સમાધ થયું. પર્યાયદૃષ્ટિએ જોઈએ તો વિજ્ઞાન, દ્રવ્યદૃષ્ટિએ જોઈએ તો વિજ્ઞાન.
- '– કે જે જ્ઞાન કેવળ કેવળ (-એકાંત એકાંત) વિસ્તાર પામતા નિજરસના ફેલાવથી ગર્ભિત અને શુદ્ધના સર્વ ભાવોને તરબોળ કરી દે છે': 'વિસ્તાર પામતા' જ્ઞાનની પર્યાયની વિકાસના પ્રગટ થતાં. જ્ઞાન જ્યાં કારણ રહિત થઈને પૂર્ણપણાને પ્રાપ્ત થયું, ત્યારે પોતાના નિજ કારણના રસથી ફેલાયું. જ્ઞાન તો પૂર્ણ થયું પરંતુ અતીન્દ્રિય કારણનો રસ ફેલાયો. જ્ઞાન સાથે અતીન્દ્રિય કારણ કોળ્યો.

[કેવળિ]

- 'સરખામણી કરી જે છે', 'કેવળિ', 'જાણે છે', પૂર્વ સ્વરૂપને કાયમ રાખે પૂર્વ સ્વરૂપ પ્રકાર થયું કે પૂર્વ ગોઠવાઈને જાણે છે, તિ વસ્તુ ગોઠી રહેતી નથી.
- 'જે જ્ઞાન પ્રકાર થયું ત્યારથી તેટલા કાળ છે કેવળિ પ્રકારવા પછી તેટલા કોણ કે કોણ રહે છે - એવું નથી'! જે જ્ઞાન ક્રમ થયું તો થયું કે થયું: તારિ કેવળ કાયમ છે જે સ્વરૂપ પ્રકાર્યું કે કોણ કે કોણ રહે છે. તાપ કાળે જેમ તેનું પ્રકાર્યું તેમ કે પૂર્વ કાળે અને પૂર્વ જ્ઞાન જે પ્રકાર્યું (કે) કોણ કે કોણ રહે છે. તારિ કેવળ કેવળ તેમાંથી રૂપ તેટલા કોણ કે કોણ રહે છે - એવું નથી
- 'અને જે જ્ઞાન અનુક્રમે' જેને તિ ક્રમ ક્રમા કાળ ચાલતી નથી, કોણ કોણ છે. અર્થાત્ તેના તુલ્ય ગણું તિ નથી. અનાત્મા ક્રમવાળ કાળના, તેનો કાયમ તેનો પૂર્વ અનાત્મા દશા થાય છે ત્યારે કાયમ જરીયે રહેતો નથી. કે પૂર્વાપરિ ભાવોનું કોઈ કેવળ કાળને ક્રમવાળું જ્ઞાન પ્રકાર થાય છે. કોઈનું જ્ઞાન નથી, જ્ઞાન માટે અતીન્દ્રિય કાળને પણ ક્રમવાળો.
- (ભાવાર્થ:-) 'જે પુરુષ કોઈરીતે સૌન્દર્યમાત્ર પરમ વસ્તુને દેખે છે અને શુદ્ધનયના આલંબન વડે તેનો અનુભવ થતો જાય છે તે પુરુષને, તત્કાળ સર્વ રાગાદિ વિકલ્પભાવોનો સર્વથા વિલય થઈને, સર્વ અતીત, અનાગત તે વર્તમાન પદાર્થોને જાણનારું નિરાકુલ, અનુપમ ક્રમરહિત પ્રકાર થાય છે. તે જ્ઞાન સર્વથા મહાન છે, તેના સમાન અન્ય તિ નથી.'

- ~~ઇતિ દ્વારાવો નિષ્ક્રાન્તઃ~~
- ~~ટીકા:- આ રીતે વિકલ્પ (રાગાદિ ભાવો) ઉદાર નીકળી ગયો.~~
~~ભાવાર્થ:- વિકલ્પનો સ્થાને રાગાદિનો અભાવ થયો તો તે જ્ઞાન કેવા પદાર્થો સ્વરૂપે જાણ્યા નહિ તે ઉદાર નીકળી ગયો.~~

~~ઇતિ~~